

**АЙЗЪК АЗИМОВ, РОБЪРТ
СИЛВЪРБЪРГ
ПОЗИТРОННИЯТ ЧОВЕК**

Превод от английски: Владимир Зарков, 1993

chitanka.info

ТРИТЕ ЗАКОНА НА РОБОТИКАТА

1. Роботът не може да навреди на човешко същество или чрез бездействие да причини вреда на човешко същество.

2. Роботът трябва да се подчинява на заповедите, получени от човешки същества, освен когато тези заповеди влизат в противоречие с Първия закон.

3. Роботът трябва да защитава съществуването си, освен когато това влиза в противоречие с Първия и с Втория закон.

1

— Заповядайте, седнете, сър, — хирургът посочи стола пред бюрото си. — Моля.

— Благодаря — каза Ендрю Мартин.

Той се настани невъзмутимо на стола. Правеше всичко невъзмутимо. Такава беше природата му. Черта, която никога нямаше да се промени. Ако някой го погледнеше в този миг, въобще не би помислил, че Ендрю Мартин се е вкопчил в последната си надежда. Но беше вярно. Прекоси половината континент заради този разговор. В него бе заложена последната останала му надежда да постигне главната цел на живота си — всичко зависеше от това. Всичко.

Лицето на Ендрю беше гладко и безизразно, но внимателен наблюдател можеше и да си представи, че забелязва намек за лека меланхолия в очите му. Косата му беше права, светлокафява, доста хубава, изглеждаше старателно обръснат — нито брада, нито мустаци, нищо. Дрехите му бяха добре скроени и спретнати, предимно кадифени в червено-пурпурна гама. Но безспорно старомодни, свободно развяващи се в стил „драперия“, популярен преди няколко поколения и рядко срещан напоследък.

И в лицето на хирурга се забелязваше несъмнена безизразност. Но това едва ли можеше да учуди някого, защото лицето на хирурга, както и всичко останало, бе направено от леко бронзирана неръждаема стомана. Седеше вдървено изправен зад внушително бюро в стая без прозорци, високо над езерото Мичиган и гледаше към Ендрю Мартин с ненадминато спокойствие и уравновесеност в светещите очи. Пред него на бюрото имаше лъскава метална табелка със серийния му номер — обичайният фабричен набор от букви и цифри.

Ендрю Мартин не обърна никакво внимание на бездушната поредица от знаци. Скучните технически обозначения не го интересуваха в момента, а и от много отдавна. Ендрю не изпитваше нужда да нарича робота-хирург иначе, освен „докторе“.

Хирургът предупреди:

— Това е напълно извън правилата. Знаете, нали, сър. Напълно.

— Да. Знам — потвърди Ендрю Мартин.

— Трудно ми беше да мисля за нещо друго, откакто вашето искане привлече вниманието ми.

— Искрено съжалявам, за неудобствата, които може би съм ви причинил.

— Благодаря. Цена вашата загриженост.

Всичко беше много официално, много вежливо и много безполезно. И двамата си играеха на думи — никой не искаше да пристъпи към съществената част. Хирургът замълча. Ендрю очакваше да продължи. Но мълчанието се проточи.

Така доникъде няма да стигнем, помисли си Ендрю. А на хирурга каза:

— Докторе, бих желал да знам колко бързо може да бъде направена операцията.

Хирургът видимо се поколеба. После проговори меко, с неизбежната нотка на уважение, която всеки робот винаги използва в разговор с човешко същество:

— Не съм убеден, сър, че напълно разбирам как може да бъде осъществена такава операция, още по-малко как е възможно някой да я поиска. И все още не знам кой ще бъде обектът на предложената операция.

На лицето на хирурга сигурно щеше да се изпише почтителна непреклонност, ако елегантните очертания на неръждаемата стомана бяха в състояние по някакъв начин да покажат такова изражение... или каквото и да е друго.

Дойде ред и на Ендрю Мартин да помълчи.

Вгледа се в дясната ръка на робота-хирург — режещата ръка — отпусната на бюрото в пълен покой. Беше великолепно изработена. Оформените с истинска артистична красота дълги пръсти с източени краища имаха изящно плавни извивки, толкова функционални, че всеки лесно можеше да си представи как скалпелът пасва в тях и незабавно, в началния миг на действието, се слива в идеална хармония с пръстите — хирургът и скалпелът се превръщат в единен инструмент с удивителни способности.

Вдъхва сигурност, помисли Ендрю. Нямахше да има колебания в работата на хирурга, никаква засечка, никакво потрепване, никакви

грешки или дори вероятност за грешки.

Разбира се, подобни умения вървяха ръка за ръка със специализацията — така желана от човечеството, че малко работи в това ново време получаваха самостоятелни мозъци. Мнозинството бяха обикновени придатъци към необхватно мощните централни процесори, чиито изчислителни възможности далеч не можеха да се вмести в пространствено ограничените размери на отделния робот.

Един хирург също нямаше защо да представлява нещо повече от сензори, монитори и система от устройства за управление на инструментите му. Все пак хората и досега предпочитаха да имат поне илюзията, че ги оперира цялостен индивид, а не работен орган на далечна машина. Така че хирурзите — най-вече с частна практика — имаха самостоятелни мозъци. Но този, със собствен мозък или не, беше с толкова ограничени способности, че не разпозна Ендрю Мартин. Всъщност едва ли бе чувал за Ендрю Мартин.

Ситуацията се оказа нова за Ендрю. Славата му не беше малка. Не че се стремеше към нея — не би му подходило — но известността или поне лошата слава — все едно — му принадлежеше. Заради всичко, което постигна. И заради всичко, каквото беше. Не който, а *каквото*.

Вместо да отговори на хирурга, Ендрю внезапно рязко промени темата:

— Кажете ми нещо, докторе. Мислил ли сте си някога, че искате да бъдете човек?

Стряскащ и странен, въпросът явно обърка хирурга. Поколеба се за миг, сякаш идеята да бъде човек не се вместише никъде в очертаните траектории на позитроните в мозъка му.

После възстанови увереността си и отговори спокойно:

— Но аз съм робот, сър.

— Нямаше ли да е по-добре, ако бяхте човек, как мислите?

— Ако имах привилегиата да се усъвършенствам, сър, бих избрал да стана по-добър хирург. Практикуването на моята професия е върховната цел на съществуването ми. Не би било възможно да стана по-добър хирург, ако бях човек, а само ако съм по-съвършен робот. Наистина би ми било много приятно да съм по-съвършен робот.

— Но даже и така ще си останете робот.

— Да, разбира се. Да бъде робот е напълно приемливо за мен. Както току-що ви обясних, сър, за да постигна върхови резултати в изключително трудната и отговорна практика на съвременната хирургия, необходимо е да...

— Да бъдете робот, ясно — сянка на отчаяние се прокрадна в гласа на Ендрю. — Но помислете за подчиненото си положение, докторе! Помислете — вие сте висококвалифициран хирург. Боравите с най-тънките граници между живота и смъртта. Оперирате някои от най-важните личности в света и доколкото ми е известно, при вас идват и пациенти от други светове. И все пак... и все пак — само един робот? Задоволявате ли се с това? При всичките си умения трябва да се подчинявате на заповедите на *всеки*, на което и да е човешко същество — дете, глупак, грубиян, мошеник. Вторият закон го налага. Не ви оставя никакъв избор. В този момент мога да кажа „Станете, докторе“ и вие ще трябва да станете. „Сложете ръце на лицето си и направете муцуна“ и ще го направите. Ще застанете на един крак, ще седнете на пода, ще се движите надясно или наляво — всичко, което бих пожелал и вие ще се подчинявате. Бих могъл да ви заставя сам да се разглобите орган по орган и ще го направите. Вие, един велик хирург! Никаква възможност за избор. Човекът ви подсвирква, а вие подскачате според музиката. Не ви ли обижда, че мога да ви наложа всяко свое коварно желание, без значение колко идиотско, колко глупаво и колко унижително е то?

Хирургът не се впечатли.

— За мен е удоволствие да ви угодя, сър. С някои очевидни изключения. Ако заповедите ви изискват да причиня вреда на вас или на друго човешко същество, преди да ви се подчиня, ще се наложи да се съобразя с първостепенните закони на своята природа и по всяка вероятност *няма* да ви се подчиня. Първият закон, определящ задълженията ми спрямо безопасността на хората, ще надделее над Втория, отнасящ се до подчинението. В останалите случаи за мен е удоволствие да се подчиня. Ако ви е приятно да изпълня определени действия, които можете да смятате за идиотски, глупави или унижителни, аз ще ги извърша. За мен те няма да бъдат идиотски, глупави или унижителни.

Казаното от робота не съдържаше нещо дори смътно учудващо за Ендрю Мартин. Би се изумил, ако роботът отстояваше друга

позиция.

И все пак... все пак...

Хирургът предложи без следа от нетърпение в гладкия, безизразен глас:

— А сега бихме могли да се върнем на темата за необичайната операция, която дойдохте да обсъдим, сър. Трудно ми е да схвана същността на желанието ви. Едва ли бих могъл да си представя положение, което налага подобно нещо. Но първо е необходимо да знам името на лицето, върху което трябва да извърша тази операция.

— Името е Ендрю Мартин. Ще оперирате мен.

— Но това е невъзможно, сър!

— Не се съмнявам, че имате способностите, нали?

— В технически смисъл — да. В това отношение нямам никакви сериозни съмнения, независимо какво ще поискате от мен, макар че ще трябва да преценя много внимателно някои подробности. Проблемът е друг. Моля ви да не забравяте, сър, че основният резултат от операцията ще бъде вреден за вас.

— Това не е от значение — невъзмутимо каза Ендрю.

— Но не и за мен.

— Да не би при роботите да има разновидност на Хипократовата клетва?

— Нещо много по-задължаващо — поясни хирургът. — Разбира се, Хипократовата клетва е едно доброволно обещание. Но вие несъмнено сте наясно, че в самата ми схема е заложен контрола над професионалните ми решения. Преди и над всичко аз не бива да причинявам вреда. *Не мога да причинявам вреда.*

— Да, на човешки същества.

— Така е. Първият закон гласи...

— Не ми рецитирайте Първия закон, докторе. Знаем го поне колкото вас. Но Първият закон просто определя действията на роботите спрямо човешките същества. Аз не съм човек, докторе.

Хирургът реагира с видимо потрепване на раменете и примигване на фото очите си. Сякаш думите на Ендрю нямаха никакъв смисъл за него.

— Да — продължи Ендрю, — знам, че напълно приличам на човек и в момента преживявате роботското подобие на изненада. Въпреки това аз ви казвам абсолютната истина. Колкото и човешки вид

да имам за вас, аз съм само робот. *Робот*, докторе. Просто робот и нищо друго. Повярвайте ми. Нищо в Първия закон не забранява робот да извършва действия спрямо друг робот. Даже ако действията ще причинят вреда на този робот, докторе.

2

В началото — а за него то започна почти два века преди посещението му при хирурга — никой нямаше да помисли Ендрю Мартин за нещо друго, освен за робот, какъвто всъщност беше.

В онази далечна епоха, когато за първи път слезе от монтажния конвейер на „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“, не се различаваше по външен вид от другите работи, чудесно проектиран и великолепно функционален, елегантен механичен предмет: позитронен мозък, затворен в повече или по-малко човекоподобно тяло от метал и пластмаса.

Дългите деликатни крайници представляваха съчленени конструкции от титанови сплави със стоманено покритие, свързани чрез силиконови втулки, за да се избегне допира на метал с метал; гнездата на крайниците — направени от най-качествения гъвкав полиетилен; очите — фотоклетки с тъмночервена светлина. Лицето — самото название бе проява на снизходителност, защото представляваше небрежна скица на лице — въобще не можеше да изрази нищо. Голото безполово тяло не будеше никакви съмнения за фабричен произход. Един-единствен поглед стигаше, за да стане ясно, че той е машина, не по-близо до човека и не по-жива от телефон, джобен калкулатор или автомобил.

Но това беше в друга епоха, отдавна, твърде отдавна.

По онова време роботите все още не се срещаха често на Земята, ерата на роботиката едва навлизаше в зората си, не бе минало и едно поколение откакто великите създатели на ранната роботика като Алфред Ленинг и Питър Богарт и легендарната робопсихоложка Сюзън Келвин бяха завършили историческото си дело — да създадат и усъвършенстват принципите, по които първите позитронни работи се събудиха за живот.

Целта на пионерите бе да създадат работи, способни да поемат много от досадните тежоби, носени до тогава по принуда от човешките същества. Към края на двайсетия и началото на дваесет и първия век, в

онези начални дни на науката за изкуствено създадения живот, част от проблема, с който се сблъска роботиката, се състоеше в нежеланието на твърде много хора да прехвърлят този товар на механичните си заместници. И поради това нежелание, в почти всяка страна (а тогава светът все още се делеше на множество нации) бяха приети строги закони, насочени срещу използването на работи на Земята.

До 2007 пълната забрана важеше навсякъде по планетата, с изключение на научните изследвания, но при внимателно съблюдавани условия. Вярно, разрешено бе да се изпращат на непрекъснато množащите се промишлени комплекси и опитни станции извън Земята — в Космоса — работи — нека те понасят трудностите на ледения Ганимед и знойния Меркурий, нека поемат неудобствата на работата по откритата повърхност на Луната, нека се излагат на сложните рискове при първите експерименти на Скока, които след време трябваше да посочат на човечеството подпространствения път към звездите.

Но работи за свободна и обща употреба на Земята, да заемат скъпоценните работни места, които иначе се полагаха на истински, естествено родени човешки същества от плът и кръв — не! Не! Не искаме никакви работи да се навъртат наоколо!

Е, разбира се, лека-полека и това положение започна да се променя. Най-драматичните промени настъпиха тъкмо по времето, когато робот NDR-113, станал известен по-късно като Ендрю Мартин, преминаваше операциите по сглобяването си в главния завод на „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“, разположен в Северния район.

Един от факторите, довели до постепенния пробив в предразсъдъците срещу роботите, бяха най-обикновените връзки с обществеността. Организацията ЮСРММ не се ограничаваше само с науката, но разбираше това-онова и от изкуството да поддържа равнището на печалбите си. Така че намери начини — тихи, изтънчени и действени — да отсича по някое парче от Франкенщайновия мит за работа, от представата за механичния човек като един тромав Голем, вдъхващ ужас.

Роботите са тук, за да ни служат, обясняваха специалистите по връзките с обществеността от ЮСРММ. Роботите са тук, за да ни

помагат. Роботите не са врагове. Роботите са абсолютно безопасни и това въобще не подлежи на съмнение.

И понеже всъщност беше вярно, хората започнаха да приемат присъствието на роботите около себе си. Повечето не спираха да мърморят. Мнозина, да не кажем почти всички, не се чувстваха удобно от самата идея за роботите. Но признаваха, че роботите са необходими и успяваха поне да търпят съществуването им, стига да бъдат спазвани строгите ограничения.

Харесваше ли се някому или не, но нуждата от работи стана факт, защото по онова време населението на Земята започна да намалява. След дългите мъки на двайсетия век светът видя как започва епоха на относително безгрижие, хармония и дори разум — поне отчасти. Светът стана по-тихо, по-спокойно и по-щастливо място. И броят на хората значително се съкрати, не поради ужасни войни и епидемии, а защото семействата вече бяха по-малки, предпочитаха качеството пред количеството.

Миграцията към новосъздадените космически светове също изтегляше част от населението на Земята — широката мрежа от селища под повърхността на Луната, колониите в астероидния пояс, по спътниците на Юпитер и станциите в орбита около Земята и Марс.

Затова позатихнаха и вълненията около опасността някой да си загуби работата заради робот. Страховете от недостиг на работни места на Земята отстъпиха пред проблема за недостиг от работници. Изведнъж роботите, предизвиквали дотогава толкова напрежение, уплаха и даже омраза, станаха необходими за поддържането на удобствата в свят, който се радваше на материален напредък във всичко, но не му остана достатъчно население, за да мете улиците, да кара такситата, да приготвя храната и да поддържа пещите в стоманодобива.

Точно в тази ера на все по-малко хора и все по-голямо благосъстояние бе произведен NDR-113 — бъдещият Ендрю Мартин. На Земята вече не беше незаконна употребата на работи, но неумолимите ограничения важаха и затова роботите още не представляваха обичайна гледка. Особено роботите, програмирани за изпълнение на всекидневни домашни задачи, а точно такива задачи имаше предвид Джералд Мартин за NDR-113.

В онези дни твърде рядко се срещаше някой с робот-слуга. За повечето хора идеята все още беше твърде плашеща, а и твърде скъпа.

Но пък и Джералд Мартин не беше кой да е. Член на Регионалното законодателно събрание, при това разполагаше с власт, защото заемаше поста председател на Комитета по наука и технология. Човек с внушително присъствие и авторитет, с изключителна сила на ума и характера. Щом Джералд Мартин си поставеше някаква цел, той неминуемо успяваше да я постигне. Щом Джералд Мартин поискаше да притежава нещо, той непременно го превръщаше в своя собственост. Вярваше в роботите — знаеше, че са необходимост в процеса на развитието, че обезателно ще станат неотделима част от човешкото общество във всяка област.

Той изстиска докрай възможностите, предоставени му от положението в Комитета по наука и технология и успя да уреди работи да станат част от неговия и на семейството му живот. Както той обясни, за да навлезе по-дълбоко в същността на явлението „роботи“. И за да помогне на колегите си от Регионалното законодателно събрание в разбирането как по-добре могат да се справят с проблемите, които ще донесе настъпващата ера на вездесъщите работи. Смело и щедро Джералд Мартин предложи себе си като обект на експеримент и доброволно поиска да вземе малка група домашни работи в жилището си.

Първите изпратени работи бяха елементарни и специализирани, изпълняваха точно определени всекидневни задачи. С външния си вид горе-долу наподобяваха хора, но нямаха какво да кажат, ако въобще говореха и си вършеха работата тихо и успешно, както подобаваше на машини, а те очевидно бяха такива. Отначало присъствието на работи изглеждаше странно на семейство Мартин, но скоро те се сляха със семейния ритъм на живот и не будеха повече интерес от тостерите и прахосмукачките.

И тогава...

— Това е NDR-113 — обяви Джералд Мартин в един хладен, ветровит юнски следобед, когато по дългия вътрешен път на имението камионът с пратката пристигна пред внушителния, разположен на хълма дом на семейство Мартин и стройният, лъскав механичен човек бе освободен от опаковката. — Нашият собствен домашен робот. Нашият собствен семеен слуга.

— Как го нарече? — попита Аманда.

Тя беше по-малката от двете дъщери на Мартин, дребно дете със златиста коса и проникващ в душата поглед на сините очи.

— NDR-113.

— Това името му ли е?

— Всъщност това е серийният му номер.

Аманда се намръщи.

— Ен-Ди-Ар. Ен-Ди-Ар 113. Чудно име.

— Сериен номер — повтори Джералд Мартин.

Но Аманда не искаше да се примири.

— Ен-Дий-Аррр. Не можем да го наричаме така. Въобще не прилича на име, каквото трябва да бъде.

— Чуйте я какви ги приказва — обади се Мелиса Мартин.

Тя беше другата дъщеря, пет години по-голяма от Аманда, с тъмна коса и тъмни очи. Мелиса вече беше жена, поне ако можеше да се вярва на собственото ѝ мнение. А Аманда бе само едно дете и това бе достатъчно основание за Мелиса да я счита безнадеждно глупава.

— Тя не харесва серийния номер на работа.

— Ен-Дий-Аррр — Аманда демонстративно отказваше да обърне внимание на Мелиса. — Не е добре така. Ама въобще. Какво ще кажете, ако го наричаме Ендрю?

— Ендрю ли? — учуди се Джералд Мартин.

— Има си „н“, нали? И „д“, и „р“. Ен-Ди-Ар. Ендрю.

— Чуйте я само — присмехулно се обади Мелиса.

Но Джералд Мартин се усмихна. Знаеше, че често буквите от серийния номер на работа се превръщат в име. Роботите от серия JN ставаха Джон или Джейн, RG ставаха Арчи, QT — Кюти. Е добре, тук имаха робот от серията NDR и Аманда искаше да го нарича Ендрю. Чудесно. Чудесно. По навик Джералд Мартин позволяваше на Аманда да прави всичко, което според нея е най-доброто. Естествено, до определени граници.

— Много добре — съгласи се той. — Нека бъде Ендрю.

Нарекоха го Ендрю. Така свикнаха, че през следващите години никой от семейство Мартин не го назова нито веднъж NDR-113. Постепенно напълно забравиха серийния му номер и ако им потрѣбваше за поддръжката, търсеха го всеки път. Самият Ендрю

твърдеше, че е забравил серийния си номер, макар да не беше точно така. Колкото и време да минеше, той не можеше да забрави нищо.

Но с времето нещата за Ендрю се променяха и той все по-рядко имаше желанието да си припомня своя серийен номер. Заряза го, сигурно укрит в паметните му блокове и никога не помисли да го изрови оттам. Сега той беше Ендрю — Ендрю Мартин, Ендрю от семейство Мартин...

Беше висок, строен и грациозен, защото роботите от серията NDR бяха проектирани да изглеждат така. Движеше се тихо и дискретно из великолепната къща с изглед към Тихия океан, в която живееше семейство Мартин и сръчно вършеше всичко, което те искаха от него.

Беше къща от вече отминала епоха, просторна и величествена и за нея наистина трябваше да се грижи цяла тълпа слуги. Но в онези времена нямаше откъде да намерят други слуги, освен роботите, а това им създаваше някои проблеми, преди Джералд Мартин да се самопредложи за този експеримент. Сега двама работи-градинари поддържаха лъскавите зелени морави и прекрасните лехи с алено червени азалии, режеха сухите клони от високите палмови дървета, заобикалящи къщата отвсякъде. Робот-чистач не допускаше в къщата прах и паяжини. А роботът Ендрю изпълняваше ролята на лакей, сервитьор, прислужница и шофьор на семейство Мартин. Готвеше, избираше и поднасяше вината, толкова обичани от Джералд Мартин, грижеше се за гардеробите на всички, поддържаше чудесните мебели, произведенията на изкуството, неизброимото множество вещи в дома.

Ендрю имаше и още едно задължение — то всъщност запълваше по-голямата част от времето му за сметка на домашните задължения.

Имението на Мартин — едно наистина голямо имение — бе разположено усамотено на красив хълм над ледения син океан. Наблизо се намираше малко селище, но най-близкият значителен град — Сан Франциско, отстоеше на доста път надолу по брега. И без това напоследък градовете намаляваха и при големите разстояния между отделните домове хората предпочитаха електронното общуване. Така че сред величествената и прекрасна самота момичетата на Мартин нямаха приятелчета за игра.

Имаха обаче Ендрю.

Мис първа разбра как това може да се уреди най-добре.

Ендрю неизменно наричаше Мелиса „Мис“, не защото не умееше да произнася малкото ѝ име, а защото му се струваше неуместно да се обръща към нея толкова фамилиарно. Аманда винаги беше „Малката Мис“ и нищо друго. Мисис Мартин, чието име беше Люси, за Ендрю си оставаше „Мадам“. А Джералд Мартин беше „Сър“. Личността на Джералд Мартин караше много хора, а не само роботите, да се чувстват удобно само когато се обръщат към него със „сър“. По света определено имаше твърде малък брой хора, които го наричаха „Джералд“ и никой не можеше да си представи кой би се осмелил да го нарече „Джери“.

Мис бързо установи как може да се възползва от присъствието на робота в къщата. Просто трябваше да набляга на Втория закон.

— Ендрю, заповядваме ти да спреш да вършиш това и да започнеш да си играеш с нас.

В този момент Ендрю подреждаше книгите в библиотеката на Джералд Мартин, които като всички книги имаха навика да се разместват хаотично с времето.

Той спря и погледна надолу от високия махагонов шкаф между два прозореца в северния край на стаята. И меко каза:

— Съжалявам, Мис. В момента съм зает със задача, поставена ми от вашия баща. По-рано получената заповед от Сър има предимство пред вашето искане.

— Чух какво ти каза татко — отвърна Мис. — Каза ти „Бих искал да подредиш тези книги, Ендрю. Подреди ги някак по-смислено“. Нали така?

— Точно това ми каза, Мис. Точно тези думи използва.

— Ами щом е така, щом само ти е казал „бих искал“, значи не е било голяма заповед, а? Той така предпочитал. Това е предложение. Предпочитанието не е заповед. Нито пък предложението. Ендрю, аз ти заповядвам. Остави книгите на мира и ни заведи с Аманда на разходка по брега.

Това беше безупречно прилагане на Втория закон. Ендрю веднага остави книгите и слезе от стълбата. Сър беше главата на семейството. Но той не му даде заповед, не и от формална гледна точка, а Мис го направи. Нямаше никакво съмнение. А заповед на човешко същество от семейството — *което* и да е човешко същество — имаше

предимство пред простото изразяване на предпочитания от друг човек — член на семейството, дори да беше самият Сър.

Не че Ендрю имаше никакви проблеми. Той обожаваше Мис и още повече това се отнасяше до Малката Мис. Поне влиянието върху неговите действия би изглеждало на човек резултат от обожание. Ендрю си мислеше за това като за обожание, защото не знаеше с каква друга дума да нарече чувствата си към двете момичета. Сигурен беше, че чувства *нещо*. Само по себе си беше странно, но предполагаше, че способността да обожаваш е вградена в него по същия начин, както и другите му умения. И щом те желаеха да излезе и да играе с тях, той ще го направи с радост, стига да го поискат така, че да спази Трите закона.

Стръмната пътека надолу към брега криволичеше, покрита с камъни, дупки и други неприятни препятствия. Никой, освен Мис и Малката Мис не използваше често тази пътека, защото самият бряг не представляваше нищо повече от начупена пясъчна ивица, засипана с изхвърлени от вълните клони и натрупани от бурите водорасли, а океанът в северната част на Калифорния беше твърде студен, за да реши някой без водоустойчив екип да влезе в него. Но момичетата харесваха суровото му, навъсено, брулено от ветровете очарование.

Тръгнаха надолу по пътеката. Ендрю водеше Мис е една ръка, а Малката Мис носеше на сгъвката на другата. Твърде вероятно бе, че и двете момичета щяха да се справят с пътя без никакви произшествия, но Сър му даде много строги указания за разходките до плажа.

— Искам да си сигурен, че няма да препускат и да подскочат, Ендрю. Ако се препънат където не трябва, ще паднат от двайсетина метра. Не мога да им забраня да ходят долу, но искам да си неотлъчно до тях през цялото време и да ги наглеждаш да не правят глупости. Това е заповед:

Все някой ден, Ендрю не се съмняваше, Мис или дори Малката Мис щяха да се противопоставят на тази заповед и да му кажат да не се пречка, за да затичат лекомислено от хълма към плажа. Когато това се случеше, в позитронния му мозък щеше да настъпи равновесие на мощни противоречиви импулси и принудата щеше да го накара да се справи някак с положението.

Естествено, заповедта на Сър щеше безусловно да надделее, защото съдържаше елементи както от Първия, така и от Втория закон, а всичко, свързано със забрани, основаващи се на Първия закон, има безспорно предимство. И все пак Ендрю знаеше, че схемите му няма да понесат леко прекия сблъсък между волята на Сър и капризите на момичетата.

Но засега Мис и Малката Мис се задоволяваха да спазват правилата. Внимателно, стъпка по стъпка той избираше пътя си по скалата и чак долу пусна ръката на Мис и остави Малката Мис на влажния пясък. Те веднага се втурнаха да тичат весело по края на свирепото, ревящо море.

— Водорасли! — викна Мис, сграбчи дебела кафява връв, по-дълга от нея и я завъртя като камшик. — Виж колко е голямо, Ендрю!

— Виж това парче дърво — обади се Малката Мис. — Мелиса, нали е красиво?

— За тебе сигурно — високомерно констатира по-голямото момиче. Взе възлестия извит клон от Малката Мис, огледа го небрежно и като потрепери, захвърли го настрана. — Тъх. Някакви неща растат по него.

— Ами че това са само други водорасли — отвърна Малката Мис. — Нали, Ендрю?

Тя взе захвърленото парче дърво и му го подаде, за да го разгледа.

— Да, това са algae — каза той.

— Алджи ли?

— Algae. Научният термин за водорасли.

— О, така ли. Значи са алджи.

Малката Мис се разсмя и остави парчето дърво в края на пътеката, за да го вземе на връщане към къщи. После пак препусна по плажа, тичаше след сестра си по пенестите очертания на прибоя.

Ендрю ги следваше без никакви затруднения. Нямахше намерение да ги остави да се отдалечат от него за миг.

Когато момичетата идваха на плажа, специалната заповед на Сър даже беше излишна — Първият закон изискваше да ги защитава. Океанът тук не само изглеждаше необуздан, но беше и изключително опасен: силни и непредсказуеми течения, непоносимо студена вода почти през цялата година, а големите скалисти зъби на рифа стърчаха

над водовъртежи на петдесетина метра от плажа. Ако Мис или Малката Мис подсказеха и с най-малкото движение, че влизат в морето, Ендрю мигом щеше да се озове до тях.

Но те бяха достатъчно разумни да не мислят за плуване. Брегът по тази част на Тихия океан имаше своята красота, макар рязка и сурова, но самото море, винаги гневно и бурно, оставаше враг за онези, които не бяха израсли с него. Дори малко дете можеше да го разбере от пръв поглед.

Сега Мис и Малката Мис джапаха из локвите от отлива, взираха се в разни тъмни и сиво-зеленикави животинки, в розовите и пурпурните анемонии, в хилядите пълзящи дребни рачета-отшелници и както винаги търсеха морски звезди, макар че рядко имаха късмет. Ендрю стоеше наблизко, нащрек да не би внезапна вълна да се надигне без предупреждение и да налети върху брега. В този ден морето беше тихо, доколкото тази свирепа маса вода можеше да утихне, но застрашителните вълни понякога се нахвърляха сякаш от нищото.

Внезапно Мис попита:

— Ендрю, знаеш ли как се плува?

— Мога да го правя, Мис, ако е необходимо.

— Няма да ти направи късо съединение на мозъка или нещо друго, така ли? Искам да кажа, ако водата влезе в тебе?

— Аз съм много добре изолиран — уведоми я Ендрю.

— Добре. Тогава изплувай до онази сива скала и обратно. Онази, дето кормораните си правят гнездата. Искам да видя колко бързо го правиш.

— Мелиса... — неспокойно погледна Малката Мис.

— Шът, Аманда. Искам Ендрю да стигне дотам. Може пък да намери яйца на корморани и ще ни ги донесе да ги видим.

— Не е хубаво да се развалят гнездата — внимателно каза Ендрю.

— Нали ти казах, че искам да плуваш дотам.

— Мелиса... — пак се обади Малката Мис, но с по-остър тон.

Но Мис настояваше. Това беше заповед. Ендрю усети първите признаци на засилващи се противоречиви потенциали — леко потрепване на пръстите и едва уловим световъртеж. Трябваше да се подчинява на заповедите, така казваше Вторият закон. Мис можеше да му заповяда ей сега да плува до Китай и Ендрю би го направил без

колебания, ако нямаше с какво друго да се съобразява. Но той беше тук, за да пази момичетата. Какво би станало, ако нещо неочаквано ги сполети, докато стигне скалата на кормораните? Неочаквана опасна вълна, свличане на склоновете, даже и земетресение — не че земетресенията бяха всекидневие, но си оставаха една възможност.

Налагаше се да изпълнява недвусмисления Първи закон.

— Съжалявам, Мис. Щом тук няма възрастни да ви пазят, не мога да ви оставя за времето, което ще ми бъде необходимо да доплувам до скалата и да се върна. Ако Сър или Мадам бяха тук, щеше да е друго, но сега...

— Ама ти не разпознаваш ли една заповед, като я чуеш? *Искам да плуваш дотам, Ендрю.*

— Както вече ви обясних, Мис...

— Недей да се тревожиш за нас. Аз не съм ти някакво *дете*, Ендрю. Какво си мислиш, някакво гадно страшилище ще се смъкне на плажа и ще ни глътне, докато ти си във водата? Много ти благодаря, но мога и сама да се грижа да себе си, ако трябва, ще пазя и Аманда.

Малката Мис се намеси:

— Мелиса, не си справедлива към него. Нали татко му е заповядал.

— А сега му заповядвам аз — Мис властно махна с ръка. — Хайде, Ендрю, плувай до скалата на кормораните. Размърдай се. *Веднага*, Ендрю.

Ендрю усети леко сгорещяване и заповяда на съответния блок да се погрижи за запазване на хомеостазата.

— Първият закон... — започна той.

— Ама че си досадник! И ти, и твоя Първи закон! — извика Мелиса. — Поне веднъж не можеш ли да го забравиш този твой Първи закон? Как ли не, не можеш, нали? Понеже са ти напъхали тези глупашки закони в схемите и няма как да се отървеш. Ти си просто една тъпа машина.

— *Мелиса!* — възмутено повиши тон Малката Мис.

— Да, вярно е — потвърди Ендрю. — Както правилно отбелязахте, аз съм просто една тъпа машина и съответно нямам способността да се противопоставя на заповедта на вашия баща относно безопасността ви на плажа. — Той леко се поклони на Мелиса. — За което искрено съжалявам, Мис.

Малката Мис подхвърли:

— Мелиса, ако толкова искаш да видиш как плува Ендрю, защо не го накараш да влезе само в плиткото и да плува близо до брега? Така нищо лошо няма да се случи, вярно ли е?

— Няма да е същото — нацупи се Мелиса. — Изобщо не е същото.

Но Ендрю предположи, че това все пак ще я удовлетвори. Не му харесваше да бъде обект на толкова разногласия.

— Нека да ви покажа — предложи той.

Той влезе във водата. Тежките пенести вълни удряха грубо по коленете му, но Ендрю лесно успяваше да наглася жироскопичните си стабилизатори спрямо силата на водния напор. Острите камъни, пръснати по дъното, не означаваха нищо за неговите метални стъпала. Сензорите му отчитаха температура на водата доста под поносимото за човек, но и това не го безпокоеше.

Четири-пет метра навътре беше достатъчно дълбоко, за да плува, но и достатъчно близо до брега, за да излезе на сушата незабавно, щом се наложи. Съмняваше се, че би се наложило. Момичетата стояха едно до друго на брега и го гледаха очаровани.

Никога преди Ендрю не беше плувал. Просто нямаше причина. Но програмата му осигуряваше грация и координираност на движенията при всякакви обстоятелства и му потрябва само микросекунда да изчисли движенията, необходими за да пори водата точно под повърхността — ритмичните удари с краката, повдигането на ръцете, свиването на пръстите. Той ловко измина десетина метра успоредно на брега, плуваше бързо, икономично, мощно, обърна се и се върна откъдето тръгна. Отне му няколко секунди.

И подејства на Мис както той искаше.

— Ти си чудесен плувец, Ендрю — възхити се тя. Очите й блестяха. — Сигурна съм, че би счупил всички рекорди, ако участваш в състезание.

— Мис, няма плувни състезания за работи — сериозно й отговори Ендрю.

Мис се закиска.

— Говоря ти за човешки състезания по плуване! Като Олимпиадата!

— О, Мис! Колко нечестно би било на Олимпиадата да пуснат робот да се състезава с хора! Това не може да се случи никога.

Тя помисли малко.

— Така е — съгласи се тя и погледна мечтателно скалата на кормораните. — Наистина ли не искаш да плуваш дотам? Обзалагам се, че ще се върнеш след две минути. Какво толкова може да се случи за две минути?

— Мелиса — отново се обади Малката Мис.

Ендрю каза:

— Мис, напълно разбирам вашето желание, но не мога да го изпълня. Пак казвам, че много съжалявам...

— Е, добре де. И аз съжалявам, че те помолих.

— Не е вярно — възпротиви се Малката Мис.

— Вярно е.

— Ти нарече Ендрю тъпа машина. Не е хубаво!

— Но е така, нали? — настоя Мис. — И той каза, че е така.

— Той си е машина — съгласи се Малката Мис. — Само че не е тъп. Пък и не е любезно да говориш така.

— Не съм длъжна да говоря любезно с работи. Все едно да съм любезна с телевизор.

— Различно е! — настоя Малката Мис. — Съвсем различно е!

После заплака и Ендрю трябваше да я вдигне във въздуха, да я завърти около себе си, докато безоблачният простор на небето и чудатото наклоненият океан я разсеяха и тя забрави от какво се е разстроила.

След малко Мис дойде при него — през това време Малката Мис ровеше в локвите — и прошепна виновно:

— Извинявай, че ти казах онова, Ендрю.

— Всичко е наред, Мис.

— Ще ми простиш ли? Знам, че се държах лошо. Толкова исках да плуваш до скалата, не помислих, че не можеш да ни оставяш, когато сме тук. Много съжалявам, Ендрю.

— Мис, не е нужно да ми се извинявате. Повярвайте ми, няма за какво.

Нямаше за какво. Защото възможно ли е един робот да се обиди от нещо казано или извършено от човек? Но Ендрю все пак реши да не ѝ го обяснява сега. Щом Мис изпитва нужда да поднесе извиненията

си, трябва да ѝ позволи да удовлетвори тази потребност, макар че жестоките ѝ думи не го засегнаха никак.

Абсурдно би изглеждало да отрича, че е машина. Нали представяваше точно това.

Колкото до *тъпа*, той не разбираше какво имаше предвид тя. Интелектуалните му възможности бяха достатъчни, за да се справя с възложената му работа. Несъмнено имаше и по-умни работи, но досега не бе срещнал нито един. Дали не смяташе, че е по-малко интелигентен от хората? Подобно твърдение също нямаше смисъл за него. Не знаеше как да сравни интелекта на робот с човешкия. Количествено и качествено двата начина на мислене бяха коренно различни процеси — никой не го оспорваше.

Скоро вятърът захладня. Развяваше дрехите на момичетата и хвърляше пясък в лицата им и по лъскавото тяло на Ендрю. Момичетата решиха, че са се наиграли на плажа.

Тръгнаха към пътеката, Малката Мис вдигна намереното по-рано парче дърво и го пхна под колана си. Тя често събираше подобни странни съкровища.

Късно вечерта, щом си свърши работата, Ендрю слезе сам на плажа и заплува към скалата на кормораните, само за да провери колко време му е необходимо да стигне до там. Дори в тъмнината се добра лесно и бързо до скалата. Сега Ендрю знаеше, че би могъл да го направи, без да излага на риск Мис и Малката Мис. Не че щеше да допусне и тази малка вероятност, но знаеше, че е по силите му.

Никой не бе поискал от Ендрю да плува нощем до скалата. Идеята му хрумна самостоятелно. От любопитство, така да се каже.

3

Наближи рожденият ден на Мис. Ендрю вече знаеше, че рожденият ден на човека е важно събитие във въртележката на живота — отбелязване на годишнината от деня, когато е излязъл от утробата на майка си.

Смяташе, че изборът на хората е странен — да отбелязват точно деня на излизането си на бял свят като важен. Знаеше доста за човешката биология и според него много по-важно би било да се празнува денят на истинското създаване на организма, когато сперматозоидът е влязъл в яйцеклетката и е започнал процесът на клетъчното делене. Нали точно тогава възниква всеки човек!

През деветте месеца, прекарани в утробата, новият човек вече е жив, макар и не самостоятелен. А и човешките същества не са особено способни да функционират самостоятелно веднага след напускането на майчиния организъм, така че разликата между времето преди раждането и самото раждане, толкова съществена за хората, не означаваше почти нищо за Ендрю.

Самият той бе готов да изпълнява всички програмирани в него функции от мига на последната фаза от монтажа, щом схемите му получиха стартов импулс. Но новороденото дете съвсем не можеше да се оправя само. Ендрю не виждаше никаква решаваща разлика между плода през различните етапи на развитие вътре в майката и същия плод, родил се ден-два по-късно. Единият е вътре, а другият — отвън, това е всичко. И в двата случая детето е еднакво безпомощно. Защо не празнуваха годишнината от зачеването вместо годишнината на излизането от утробата?

Но колкото повече размишляваше, откриваше логика и в двата възгледа. Например, какво би избрал той за свой рожден ден, ако роботите въобще изпитват нужда да празнуват рождени дни? Старта на производството в завода или монтажа на позитронния му мозък и включването на соматичния контрол? Кога е бил „роден“: когато са събрали първите детайли за арматурата му или в първия миг на

единствено нему присъщите възприятия, представляващи NDR–113? Простата арматура не беше *той*, каквото и да представляваше. *Той* беше позитронен мозък. Или пък съчетание от позитронен мозък, монтиран надлежно в тялото, създадено да го носи. Значи рожденият му ден...

Ох, толкова се обърка! А от роботите не очакваха да се объркат. Техните позитронни умове бяха по-сложни от обикновените цифрови „мозъци“ на непозитронните компютри, които действаха изцяло на елементарна двоична основа и съществуваха само в света на „да-не“, „включено-изключено“, „положително-отрицателно“. Понякога заложената сложност предизвикваше възникването на противоречиви потенциали. При все това роботите оставаха логични същества и почти винаги имаха способността да излизат от такива конфликти, обработвайки данните разумно. Защо тогава му бе толкова трудно да си изясни въпросът — кога е рожденият ден на всеки.

Защото рождените дни са чисто човешка идея, отговори си той. Тя няма нищо общо с роботите. А ти не си човек и не е нужно да се тревожиш кога трябва или не трябва да си празнуваш рождения ден.

Както и да е, сега дойде ред на рождения ден на Мис. Сър по изключение се върна вкъщи рано, въпреки че Регионалното законодателно събрание кипеше от заплетени спорове относно междупланетните зони за свободна търговия. Цялото семейство се премени в празнични дрехи и се събра в трапезарията около грамадната маса от полирано червено дърво. Запалиха свещи и Ендрю поднесе изискана вечеря, за чието обмисляне той и Мадам посветиха дълги часове. След това Мис официално прие и разопакова подаръците. Получаването на подаръци — нова собственост, която другите ти дават — явно е главната част от ритуала на рождения ден.

Ендрю гледаше, без да разбира. Знаеше, че хората придават голямо значение на притежанието на вещи — различни предмети, които принадлежат само на тях — но се затрудняваше да осъзнае каква стойност представляват предметите за хората и защо толкова държат да ги притежават.

Малката Мис, научила се да чете само преди година-две, даде на сестра си книга. Не касета, не инфодиск, не холокуб, а истинска книга с подвързия, корица и страници. Малката Мис беше много привързана

към книгите. Също и Мис, особено към книгите с поезия — начин да се пише със загадъчни фрази, построени в неравни редове — една изключителна тайна за Ендрю.

— Чудесна е! — възкликна Мис, щом извади книгата от весело оцветената опаковка. — „Рубайлт“ на Омар Хайлм! Винаги съм си мечтала за нея! Но ти откъде изобщо знаеш, че има такова нещо? Аманда, кой ти е казал за тази книга?

— Прочетох за нея — отвърна леко смутената Аманда. — Мислиш си, ме нищо не знам, само защото съм с пет години по-малка, но виж какво, Мелиса...

— Момичета, момичета! — намеси се Сър внушително. — Нека не се препираме точно на вечерята в чест на рождения ден!

Мис отвори следващия подарък — от майка ѝ: прекрасен пуловер от кашмир, бял и пухкав. Мис така се развълнува, че го навлече върху другия, с който беше в момента.

После разпечатана малкото пакетче с подаръка от баща ѝ и зяпна. Защото Сър бе купил медальон от розова слонова кост, чиято великолепна и сложна гравюра бе така изящно изработена, че дори безупречното зрение на Ендрю с мъка различи всички виещи се плетеници. Мис излъчваше щастие. Вдигна медальона за тънката златна верижка, нахлузи го през глава и го нагласи грижливо в средата на новия пуловер.

— Честит рожден ден, Мелиса — каза Сър. Мадам се присъедини, Малката Мис също и всички запяха „Честит рожден ден“. После Мадам поиска да я изпеят отново, но този път направи знак на Ендрю да се включи в хора.

За миг се зачуди дали не трябва и той да ѝ подари нещо. Не, каза си, тя като че не очаква това от него. И защо ли да очаква? Той не беше член на семейството. Представляваше елемент от домашната машинария. Поднасянето на подаръци за рождения ден си беше човешко занимание.

Вечерята мина чудесно. Само едно нещо като че ли не беше наред — Малката Мис явно горчиво завиждаше на Мис за възхитителния медальон.

Разбира се, опита да прикрие чувствата си. Все пак не искаше да разваля вечерята в чест на сестра си, но през цялото време крадешком хвърляше погледи към медальона, меко проблясващ в розово и златно

върху пуловера на Мис. Не беше нужно Ендрю да прояви кой знае каква изтънченост на възприятията, за да усети колко е нещастна.

Искаше му се да направи нещо, за да я развесели. Но цялата тази история с рождените дни, подаръците, сестрите, завистта и други човешки особености надхвърляха способността му да разбира. Като робот, според проекта, притежаваше доста умения, но неговите създатели явно не схващаха защо трябва да го надаряват с възможността да осъзнае как едно момиче може да се разстрои от красив предмет, подарен на друго момиче — нейна сестра, по случай рожден ден.

След ден-два Малката Мис дойде при него:

— Ендрю, може ли да поговоря с тебе?

— Разбира се.

— Хареса ли ти медальонът, който татко подари на Мелиса?

— Стори ми се много красив.

— Той е много красив. Най-хубавото нещо, което съм виждала.

— Да, доста е хубав — съгласи се Ендрю. — И аз съм сигурен, че Сър ще ви подари нещо не по-малко красиво, щом дойде вашият рожден ден.

— Да, но до моя рожден ден има още три месеца — въздъхна Малката Мис. Сякаш говореше за цяла вечност.

Ендрю изчака, не можеше да определи накъде върви разговорът.

Малката Мис отиде при шкафа, където бе оставила парчето дърво от плажа. Подаде му го.

— Ендрю, ще ми направиш ли медальон? От това.

— Дървен медальон?

— Е, нямам слонова кост под ръка. Но дървото също е много хубаво. Нали знаеш как се гравира? Или можеш да се научиш, така си мисля.

— Уверен съм, че уменията ми в механичните действия ще бъдат достатъчни за работата, но ще имам нужда от някои инструменти и...

— Ето — каза Малката Мис.

Беше взела малък нож от кухнята. Връчи му го с тържествена сериозност, като че му предлагаше цял комплект инструменти на скулптор.

— Май това ще стигне. Имам ти доверие, Ендрю.

Хвана металната му ръка в дланите си и я стисна.

През нощта, в тишината на стаята, където обикновено се настаняваше след края на дневната работа, Ендрю огледа с особено внимание парчето дърво — може би цели петнайсет минути изучаваше структурата му, плътността, извивките. Разгледа придирчиво ножа и го опита върху парче дърво от градината, за да провери дали ще свърши работа. После прецени ръста на Малката Мис и размера на медальон най-подходящ за съвсем малко момиче, което нямаше да остане такова безкрайно дълго време.

Отрязва от върха на парчето. Дървото се оказа много твърдо, но Ендрю разполагаше с физическата сила на робот, така че единственият проблем беше дали ножът ще издържи на натоварването. Ножът издържа.

Съсредоточи се върху отрязаната част от голямото парче. Завъртя я в пръстите си и потърка повърхността. Затвори очи и си представи как би изглеждала, ако махне малко тук, малко там... ако изстърже тук... също и тук... Да.

Зае се с работата.

След като мислено завърши плана си, самото действие почти не му отне време. Механичната координация на Ендрю напълно съответстваше на толкова изтънчена работа, зрението му беше отлично и дървото като че се поддаваше с готовност на желанията му.

Когато свърши, бе вече твърде късно ѝ не можеше да го отнесе на Малката Мис. Сложи медальона настрана и до сутринта не помисли повече за него. Минути преди Малката Мис да изтича навън, за да посрещне училищния автобус, Ендрю взе творбата си и я показа. Малката Мис я прие озадачена и изненадана.

— Направих го за вас — каза Ендрю.

— Ти го *направи*?

— От дървото, което ми дадохте снощи.

— Ох, Ендрю... Но то е направо *страхотно*, Ендрю! О, чудесно е! Толкова е хубаво! Въобще не си представях, че можеш да направиш такова нещо. Само като го види Мелиса! Само като го види! И на татко ще го покажа!

Навън клаксонът изсвири. Малката Мис грижливо прибра медальона в чантата си и бързо затича към автобуса. Но след десетина метра по пътеката се обърна да махне на Ендрю... и му прати въздушна целувка.

Вечерта, когато Сър се върна след тежкия си ден в местния Капитолий и Малката Мис представи дърворезбата, в къщата настъпи оживление. Мадам с множество възклицания натърти колко е красива, а Мис прояви достатъчно любезност да признае, че е почти толкова привлекателна, колкото и медальона за рождения ѝ ден.

Самият Сър беше изумен. Не му се вярваше, че Ендрю е изработил накита.

— Откъде взе това, Манди? — Така наричаше Малката Мис, но никой друг не си го позволяваше.

— Нали ти казах, татко. Ендрю го направи за мен. Намерих на плажа парче дърво, изхвърлено от водата и Ендрю го използва.

— Но той не е произведен като робот-занаятчия.

— Какво?

— Дърворезбар — поясни Сър.

— Е, мисля си, че е — натърти Малката мис. — Може да умее още много неща, дето не ги знаем.

Сър погледна към Ендрю. Смръщи се и подръпна замислено мустаците си (Сър имаше забележителни мустаци, големи и бухнали) и се озъби така, че Ендрю — макар опитът му с човешките изражения да беше все още ограничен — разбра колко сериозна е гримасата.

— Ендрю, наистина ли ти направи това?

— Да, сър.

— Нали знаеш, роботите не би трябвало да лъжат.

— Не е съвсем така, Сър. Мога да излъжа, ако ми заповядат или ако е необходимо да кажа неистина, за да предпазя човешко същество от вреда или дори ако моята собствена безопасност... — Той се запъна. — Но аз наистина направих това за Мис.

— И идеята ли? Ти си измислил как да изглежда?

— Да, сър.

— От какво го копира?

— Копирал ли, Сър?

— Не може да си го измислил ей така. Видял си го в някоя книга, нали? Или си използвал компютър да го проектира вместо тебе, или...

— Уверявам ви, Сър, само изучавах суровия материал известно време, докато не ми хрумна как най-добре да го изрежа във форма, за да зарадва Малката Мис. После го изработих.

— И какви инструменти използва, ако смея да попитам?

— Малък нож от кухнята, Сър. Малката Мис бе любезна да ми донесе.

— Малък нож от кухнята — повтори Сър със странно безизразен глас. Бавно поклати глава и подхвърли дърворезбата на дланта си, сякаш не можеше да схване напълно красотата ѝ. — Нож от кухнята. Тя ти даде парче дърво от плажа и най-обикновен кухненски нож и без друг инструмент ти създаде *това*?

— Да, Сър.

На следващия ден Сър донесе на Ендрю друго парче дърво от плажа, по-голямо и извито, износено и изцапано от дългото пътешествие по водата. Даде на Ендрю електрически вибронож и му показа как се работи с него. И нареди:

— Направи нещо от това дърво, Ендрю. Каквото пожелаеш. Само искам да те наблюдавам, докато работиш.

— Разбира се, Сър.

Ендрю разгледа дървото, после включи виброножа и прецени движенията на острието с най-финия си оптически фокус, докато разбра какви следи може да остави върху материала. След това се зае със задачата. Сър седеше до него, но щом започна да реже и гравира, почти не осъзнаваше присъствието на човека. Заниманието го погълна изцяло.

В тези мигове за него имаха значение само парчето дърво, виброножът и представата за творбата.

Свърши, подаде дърворезбата на Сър и отиде да вземе прахосмукачката, за да почисти стружките. Когато се върна в стаята, завари Сър неподвижен, безмълвно захласнат в предмета.

— Поисках домашен робот от серия NDR — меко проговори Сър. — Не си спомням да съм настоявал за занаятчийски заложи.

— Прав сте, Сър. Аз съм домашен робот NDR. Нямам специални програми, отнасящи се до занаятчийски умения.

— Все пак направи това. Видях те със собствените си очи.

— Така е, Сър.

— Можеш ли да изработваш и други неща от дърво, как мислиш? Да речем шкафчета? Бюра? Лампиони? Големи скулптури?

— Не бих могъл да кажа, Сър. Никога не съм опитвал.

— Добре, сега ще опиташ.

Оттогава Ендрю отделяше малка част от времето за готвене, сервиране или други дребни всекидневни домашни задължения. Получи заповед да чете книги за дърворезба и дизайн и особено да наблегне на изработката на мебели, а една празна стая в мансардата се превърна в негова работилница.

Продължи да прави малки дървени украшения за Мис и Малката Мис, понякога и за Мадам — гривни, обици, огърлици, медальони — но по предложение на Сър, Ендрю посвещаваше много часове да изработва шкафове и бюра. Замислите му бяха впечатляващо необичайни. Използваше редки и екзотични видове дърво, които Сър намираще, и изобретателно ги изпъстряше със сложни инкрустации.

През ден-два Сър се качваше в работилницата да разгледа резултатите от работата.

— Това са изумителни творби, Ендрю, — повтаряше той всеки път. — Абсолютно изумителни. Ти не си просто занаятчия, разбираш ли? Ти си истински художник. Ти създаваш художествени произведения.

Ендрю каза:

— За мен е удоволствие да ги правя, Сър.

— Удоволствие?

— Не бива ли да използвам тази дума?

— Доста странно е да чуя от устата на робот, че изпитва удоволствие от нещо. Не знаех, че роботите могат да чувстват по този начин.

— Вероятно се изразявам неточно.

— Може би — промърмори Сър. — Но не съм сигурен. Казваш, че за теб е удоволствие да правиш тези мебели. Какво точно имаш предвид?

— Когато работя, импулсите в мозъка ми се движат някак по-свободно. Това ми изглежда като съответствие на човешкото чувство „удоволствие“. Чувал съм ви да използвате тази дума и смятам, че разбирам нейното значение. Както вие я използвате, подхожда и за моите чувства. Затова ми се струва уместно да кажа, че за мен е удоволствие да правя тези: неща, Сър.

— Аха. Ясно.

Сър помълча.

— Ендрю, знаеш ли, че си много необикновен робот?

— Изцяло отговарям на стандартите, Сър. Схемите ми са модули за NDR, нито повече, нито по-малко.

— Така е.

— Заниманията ми с тези мебели безпокоят ли ви, Сър?

— Ни най-малко, Ендрю. По-скоро обратното.

— Въпреки това забелязвам някакво напрежение в тоналността на гласа ви. В нея се забелязва... как да се изразя... известно учудване? Не, „учудване“ не е точно. Несигурност? Съмнение?... Искам да кажа, Сър, че според вас, аз като че ли извършвам действия извън програмираното равнище на своите способности.

— Да — отговори Сър. — Точно това си мисля, Ендрю. Всъщност далеч над програмираното равнище. Разбери, не се тревожа от неочакваната ти проява на художествени заложби. Но бих искал да знам защо ги имаш.

4

След няколко дни Джералд Мартин се обади на главния мениджър в централното управление на корпорацията „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“:

— Имам малко проблеми с домашния робот NDR, който ми изпратихте.

Главният мениджър се казваше Елиът Смит и както повечето висши ръководители на ЮСРММ беше член на могъщото семейство Робъртсън, потомък на Лоурънс Робъртсън, основал корпорацията в края на двайсети век.

Корпорацията се разрасна толкова, че вече не можеше да се смята за собственост изцяло на семейство Робъртсън — постоянната необходимост да се привлича нов капитал за разширяване на бизнеса, неизменно принуждаваше Робъртсън и Смит да продават солидни пакети акции на външни инвеститори. Все пак не беше никак лесно за човек отвън да вдигне телефонната слушалка и да поиска разговор с някой Робъртсън или Смит. Но Джералд Мартин, в края на краищата, бе председател на Комитета по наука и технология в Регионалното законодателно събрание. Колкото могъщи и богати да бяха Робъртсън и Смит, не можеха да си позволят да пренебрегват телефонните обаждания на Джералд Мартин.

— Проблеми ли? — повтори Елиът Смит и лицето му на екрана изрази искрена и дълбока загриженост. — Ужасно съжалявам, че чувам това, мистър Мартин. И трябва да призная, че съм доста смутен. Нали знаете, вашият NDR е последна дума на техниката и премина през изключително щателно проведени тестове. От какъв вид е неизправността, която забелязахте? Роботът не оправдава ли очакванията ви?

— Не съм споменавал неизправност.

— Но казахте, че имате проблеми, мистър Мартин. NDR би трябвало да се справи с всяко домакинско задължение, което вие...

Сър го прекъсна сухо:

— Няма нищо общо с домакинските му задължения, мистър Смит. NDR-113 ги изпълнява безупречно. Проблемът е, че изглежда в параметрите на робота са заложили способности, за които не стана въпрос, когато за пръв път обсъдихме идеята да оборудвам жилището си с домашни работи.

Загрижеността на Смит поизбледня, но личеше, че има сериозни опасения.

— Искате да кажете, че той прекрива границите на програмираните си задължения и върши неща, които не сте му нареждали?

— Въобще не е така. Ако бе се случило подобно нещо, щяхте да говорите с мен много по-рано, уверявам ви. Не, мистър Смит, работата е там, че той напълно неочаквано се захвана с дърворезба. Изработва бижута и мебели от дърво. По-малката ми дъщеря го помолила за съвсем дребна услуга и той я изпълни по начин надхвърлящ всякакви очаквания, а оттогава го накарах да направи много други неща. Той работи по феноменално изящен начин с дърво и никога, не се повтаря: Създаденото от него е произведение на изкуството, мистър Смит. Несъмнено произведение на изкуството. Който и да е музей с гордост би изложил работите му.

Когато Сър свърши, Смит помълча. Тъглчетата на устата му помръдваха, но иначе не показваше чувствата си. Накрая обясни:

— Мистър Мартин, серията NDR е със сравнително разностранни способности. Не е съвсем немислимо един робот NDR да се прояви в елементарното дърводелство.

— Смятам, че се изразих ясно — той далеч надхвърля „елементарното дърводелство“.

— Да. Изразихте се ясно. — Още една дълга пауза. После Смит каза: — Бих искал да видя някои от работите му. Още повече бих желал да хвърля поглед и на този ваш робот. Имате ли нещо против, мистър Мартин, ако долетя при вас и го огледам набързо?

— Щом е необходимо да го проверявате, не е ли по-добре да стане при лабораторни условия? Налага се да разполагате с всякакви прибори за тестове, така си мисля, а как ще успеете да ги превозите до моя дом? Струва ми се, че ще бъде много по-лесно, ако просто докарам Ендрю при вас, за да го проверите както се полага.

— Ендрю ли?

Сър се усмихна за миг.

— Моите момичета го нарекоха така. Нали разбирате, от NDR.

— Аха. Да, разбирам. Но не се налага да ви причиняваме неудобството да пътувате на изток, мистър. Мартин. И без това отдавна трябваше да посетя някои от нашите предприятия по Западния бряг, така вече имам добър повод. Засега нямам намерение да подлагам вашия Ендрю на сложни тестове. Бих искал да поговоря с него... и с вас, както и да видя какво излиза от неговата резба. Едва ли мога да настоявам да докарате тук цял камион с бюра и шкафове.

— Да, вярно е.

— Тогава да се уговорим за следващия вторник? Удобно ли е за вас?

— Ще се погрижа да е удобно — прие Сър.

— О, сетих се още нещо. Иска ми се да доведе и Мъруин Мански, ако е възможно. Нашия главен рロボпсихолог. Мисля, че за доктор Мански е необходимо да види дърводелските произведения на NDR-113. Всъщност, сигурен съм в това.

Сър се освободи от задължения за вторник и уреди да си бъде къщи следобед. Смит и Мански трябваше да кацнат в Сан Франциско с обедния полет, а после за трийсетина минути да прескочат на север с местната совалка.

Ендрю беше уведомен, че идват хора да го видят. Стори му се странно, че някой прави посещение на робот. Но не изпитваше желание да разбере какво става. В онези дни Ендрю рядко се опитваше да си задава въпроси за постъпките на хората или да анализира събитията последователно. Чак след години, когато вече значително по-добре осъзнаваше положението си, обмисли отново някогашната случка и успя да я разбере правилно.

Бляскава роботизирана лимузина докара главния мениджър и главния рロボпсихолог на „Ю Ес Роботс“ в имението на Мартин. Между двамата имаше любопитно несъответствие: Елиът Смит — висок, строен, атлетичен мъж с дълги крайници и бухнала гъста бяла коса, имаше вид на човек, който се чувства по-добре на тенис корта или на мач по поло, отколкото в офис на корпорация, а Мъруин Мански — нисък и набит, въобще без коса, изглежда би станал от бюрото си само по принуда.

— Това е Ендрю — представи го Сър. — Дърводелската му работилница е горе, но и в тази стая можете да видите някои от изделията му. Онази библиотека, лампионите и масата, върху която стоят...

— Забележително — огледа се Елиът Смит. — Мистър Мартин, без да преувеличавам, ще потвърдя, че са шедьоври, всеки един от тях.

Мъруин Мански хвърли само бегъл поглед на мебелите. Ендрю привличаше много по-силно вниманието му.

— Кодова проверка, Ендрю — каза Мански безцеремонно. — Алеф девет.

Ендрю реагира незабавно. Така и трябваше да бъде — според Втория закон кодовите проверки имаха предимство и налагаха непоколебимо подчинение. Червените фото очи на Ендрю светеха напрегнато, докато премина през цялата поредица параметри на Алеф девет, а Мански слушаше и кимаше.

— Много добре, Ендрю. Кодова проверка Епсилон седем.

Ендрю каза на Мански Епсилон седем. Каза му Омикрон четиринайсет. Каза му Капа три — една от най-сложните проверки, защото обхващаше параметрите, включващи Трите закона.

— Добре се справи — отбеляза Мански. — Сега още една. Кодова проверка — цялата серия Омега.

Ендрю издекламира кодовете Омега, които управляваха способността да обработва и съпоставя новополучени данни. Това му отне доста време. През целия дълъг монолог Сър гледаше озадачено. А Елиът Смит като че не слушаше.

Мански констатира:

— Той е в състояние на идеална работоспособност. Всеки параметър е точно както трябва да бъде.

— Вече обърнах внимание на мистър Смит — започна Сър, — въпросът не е в неспособността на Ендрю да работи, а в способността му да работи извън очакванията.

— Може би само извън вашите очаквания — забеляза Мански.

Сър се извъртя към него, сякаш го ужилиха.

— А това какво означава, ако смея да попитам?

Мански се намръщи чак до плешивото си теме. Дълбоко врязаните бръчки по челото му бяха така очертани, като че Ендрю ги е изрязал. Имаше хлътнали скули и дълбоки уморени очи. Бледата кожа

му придаваше нездрав вид. Ендрю предполагаше, че Мански съвсем не е толкова възрастен, колкото изглежда. Той започна:

— Роботиката не е точна наука, мистър Мартин. Не мога да ви обясня подробно или по-точно мога, но ще похабя много време и не съм сигурен колко полезно ще ви бъде обяснението. Но искам да кажа, че математическото управление в процеса на проектиране на позитронните схеми е прекалено сложно и позволява само приблизителни решения. Така че роботи от равнището на Ендрю често проявяват способности извън обсега на основните, заложиени в проекта... Обаче искам да ви уверя, че макар Ендрю явно да е майстор-дърводелец, няма никаква причина да се страхувате от непредсказуемо поведение, заплашващо вашето семейство. Каквото и да се променя във функциите на робота, Трите закона са безусловно необратими и неизменни. Те са присъщи на позитронния мозък. Ендрю ще спре да функционира много преди да извърши някакво нарушение на Законите.

— Той е нещо повече от майстор-дърводелец, доктор Мански. Тук не говорим само за хубави маси и столове.

— Да. Да, разбира се. Както разбрах, прави накити и други измишльотини.

Сър се усмихна, но с явна студенина. Отвори шкафа, където Малката Мис пазеше някои от съкровищата, изработени за нея от Ендрю. Взе нещо оттам.

— Вижте сам — кисело каза на Мански. — Ето ви едно накитче. Една от измишльотините.

Сър му подаде малко сияещо абаносово кълбо с изобразена сцена на игра. Дребните момчета и момичета едва се различаваха, но въпреки това имаха идеални пропорции и така хармонираха с влакнестия строеж, като че ли и самите нишки бяха гравирани. Фигурките излъчваха живот и като че всеки миг щяха да се раздвижат. Две момчета се канеха да решат спора си с юмруци. Две момичета разглеждаха огърлица, която трето момиче им показваше. Учителка се навеждаше да отговори на въпроса на съвсем мъничко момченце.

Робопсихологът се вгледа в малката гравюра и замълча необичайно дълго.

— Доктор Мански, може ли да погледна? — посегна Елиът Смит.

— Да, да. Заповядайте.

Ръката на Мански трепереше, докато подаваше миниатюрния предмет на шефа на „Ю Ес Роботс“.

Дойде ред и на Смит да гледа сериозно смълчан. Ендрю го наблюдаваше и преживя нова вълна на чувството, което наричаше задоволство. Очевидно двамата мъже бяха впечатлени от неговата дърворезба. Всъщност изглеждаха толкова впечатлени, че не успяваха да го изразят с думи.

Накрая Мански проговори:

— *Той* ли направи това?

Сър кимна.

— Никога не е виждал училищен двор. Един следобед дъщеря ми Аманда му описа тази сцена, защото той я помоли да му каже как изглежда. Разговаря с нея около пет минути, качи се горе и направи това.

— Забележително — почти подсвирна Смит. — Феноменално.

— Да, феноменално е — съгласи се Сър. — Сега разбирате защо бях длъжен да ви го покажа, нали? Такава работа далеч надхвърля заложеното във вашата серия NDR, така ли е? Налага се да използвам изтърган израз, господа, но тук си имаме нещо като гениален робот, не бихте ли се съгласили с мен? Като че ли почти достига границата с човека?

— В NDR-113 няма нищо човешко — реагира Мански раздражено, но твърдо. — Моля ви да не смесвате проблемите, мистър Мартин. Пред нас стои една машина и никога не бива да го забравяте. Да, машина с определено равнище на интелект, която явно притежава подобие на творчески заложи. И все пак машина. Прекарал съм целия си живот в общуване с личности на работи — да, те наистина са личности, макар и по свой начин — и ако някой се подмами да обърка роботите с хората, би трябвало да съм аз, мистър Мартин. Но не вярвам в това и не препоръчвам и на вас да вярвате.

— Не го мисля сериозно. Но тогава как ще обясните художествения му талант?

— Щастлива случайност — отговори Мански. — Нещо в схемите. Отклонение. През последните две-три години се опитваме да създадем генерализирани схеми, тоест работи, които не са ограничени само в работата, за която са създадени, а са способни да разширяват своите възможности чрез процес, сравним с разсъжденията по

индукция. И не е толкова учудващо подобно събитие — симулация на творчество, да се появи в някой. Преди малко вече ви казах, че роботиката не е точна наука. Понякога се случват и необикновени неща.

— А можете ли да го постигнете отново? Можете ли да създадете робот, който да повтори способностите на Ендрю? Или дори цяла серия?

— Вероятно не. Мистър Мартин, говорим с вас за стохастично събитие. Следите ли мисълта ми? Нямаме точно и количествено измеримо знание как сме заложили тези способности в Ендрю, така че не бихме могли да възпроизведем която и да е отклоняваща се схема, позволила му да изработва такива предмети. Искам да кажа, — натърти Мански, — че Ендрю почти сигурно е случайно отклонение и най-вероятно ще си остане единствен.

— Добре! Нямам нищо против Ендрю да остане единствен по рода си.

Смит, загледан от известно време през прозореца към обвития в мъгла океан, се обърна внезапно:

— Мистър Мартин, бих искал да вземем Ендрю при нас за подробно изследване. Естествено, ще ви предоставим в замяна друг робот NDR и ще се погрижим да бъде програмиран за всички домашни задължения, възлагани вече на Ендрю, така че...

— Не — Сър изведнъж помръкна.

Смит деликатно повдигна едната си вежда.

— След като именно вие се обърнахте към нас, би трябвало да осъзнавате колко е важно да изследваме подробно Ендрю, за да разберем как...

— Доктор Мански току-що каза, че Ендрю е случайно отклонение, че нямате представа как е придобил способностите си да работи с дърво, че не можете да го възпроизведете, дори да се опитате. Затова не виждам какво ще постигнете, ако го вземете и ми дадете друг робот на негово място.

— Може би доктор Мански е прекален песимист. Щом проследим точният път на импулсите в схемите на Ендрю...

— Щом го направите — намеси се Сър, — току-виж не останало много от Ендрю. Прав ли съм?

— Схемите са крехки. Вярно е, анализът често води до някои повреди — съгласи се Смит.

— Моите дъщери са изключително привързани към Ендрю — подхвана Сър. — Особено по-малката, Аманда. Бих си позволил да кажа, че Ендрю е най-добрият приятел на Аманда, че тя обича Ендрю повече, отколкото някого или нещо друго на тази планета. А ми се струва, че Ендрю е също така привързан към нея. Привлякох вниманието ви към способностите на Ендрю, защото смятах, че ще ви бъде от полза да знаете какво сте произвели. И защото дори лаик като мен може да подозира, че уменията на Ендрю не са съзнателно заложили в него. Бях любопитен да установя дали е така, както се и оказа. Но ако си въобразявате, че има и нищожна възможност да ви позволя да разпердушните Ендрю на съставни части при условие, че всички добре знаем колко несигурно е да го съберете отново — откажете се. Просто забравете.

— Способен съм да оценя, че е възможно да се появи привързаност малко момиче и един домашен робот. Но да пречите на изследванията ни по този начин, мистър Мартин...

— В състояние съм да попреча много повече — напомни Сър. — Или забравихте кой в последните три години пробутваше закони в полза на употребата на работи през моя Комитет? Предлагам да се качим горе, за да огледате още някои от произведенията на Ендрю. Струва ми се, че ще ви бъде интересно. След това вие и доктор Мански може би ще помислите за връщане в Сан Франциско за да посетите заводите по Западния бряг, за които споменахте. Ендрю остава тук. Ясно ли е?

В очите на Смит блесна пламъче на ярост. Но само трудно забележим проблясък, мимолетна промяна на изражението и дори великолепното зрение на Ендрю го забеляза с напрежение. После Смит сви рамене.

— Както искате, мистър Мартин. Нищо лошо няма да се случи на Ендрю. Имате думата ми.

— Чудесно.

— И наистина бих искал да видя другите му работи.

— За мен е удоволствие — кимна Сър. — Ако пожелаете, мога даже да ви дам някои неща. Вземете каквото ви хареса — искам да

кажа, от мебелите, не от украшенията, изработени за жена ми и дъщерите ми. Ваше е. Говоря сериозно.

— Много любезно от ваша страна — отвърна Смит.

Мански се обади:

— Мистър Мартин, мога ли да повтора нещо, което казах преди малко?

— Щом е необходимо, доктор Мански.

— Вие изразихте схващането, че творчеството на Ендрю почти го доближава до хората. Така е, даже аз съм готов да го призная. Но да се доближиш до хората и да бъдеш човек не е едно и също. Искам да ви напомня, че Ендрю е машина.

— Имам предвид този факт.

— Очевидно Ендрю ще остане при вас и след време ще ви бъде по-трудно да помните споменатия факт. Моля ви, опитайте все пак. Говорите за работа като за „приятел“ на вашата дъщеря. Говорите за нейната „обич“ към него. Това е опасен подход, опасен за нея. Приятелите са си приятели, а машините са си машини и не бива да се бъркат. Човек може да обича друг човек, но не е присъщо да се обичат домашните уреди, колкото и полезни, привлекателни или симпатични да са те. Мистър Мартин, Ендрю е всичко на всичко един ходещ компютър, снабден с изкуствен интелект, сложен в тяло с човекоподобни очертания. Затова и създава повърхностното впечатление, че е нещо напълно различно от компютрите, които управляват движението по пътищата, организират комуникационните системи и вършат други досадни работи. Личността, която се привижда на вашата дъщеря в Ендрю и която казвате, че е причина за нейната „обич“ към него, е само симулирана личност, проектирано явление, изцяло изкуствено. Умолявам ви, мистър Мартин — никога не забравяйте, че компютър с ръце, крака и позитронен мозък все пак си е компютър, колкото и да е съвършен. Машина. Джаджа, мистър Мартин. Домакински уред.

— Ще си припомням това — декларира Сър сухо и хладно. — Знаете ли, доктор Мански, винаги съм се стремял да мисля ясно и подредено. Никога не бъркам крак с ръка, длан със стъпало или крава с кон и ще направя усилия да не объркам един робот с човешко същество, каквато и да е съблазънта за това. Много ви благодаря за

съветите. А сега, ако искате да огледате набързо работилницата на Ендрю...

Мис вече започна да прекрачва прага, който наистина дели момичето от жената. Радваше се на наситен с общувания живот и често излизаше с нови приятели на екскурзии в планините, в южните пустини, в северната пустош. Присъствието ѝ в дома на Мартин ставаше все по-рядко.

Затова Малката Мис (вече не толкова малка) сега запълваше изцяло кръгозора на Ендрю. Превръщаше се в буйничко, неуморно момиче: обичаше да тича дълго по брега, а Ендрю без усилия я следваше; промъкваше се из гористите местности около къщата и разчиташе на Ендрю да я свали на земята, ако прекалеше с катеренето по някое дърво, за да надникне в птиче гнездо, или се озовеше като в капан на някой тесен скален корниз, където се качваше, за да наблюдава по-добре морето.

Както винаги, Ендрю неизменно бдеше и пазеше Малката Мис, докато тя скиташе. Да, позволяваше ѝ да поема палави момчешки рискове, защото това я правеше щастлива, но не и без той да изчисли *истинския риск* дали ще ѝ се случи нещо сериозно и винаги беше готов да се намеси, ако стане необходимо.

Разбира се, Първият закон подтикваше Ендрю в неуморното му старание да пази Малката Мис от премеждия. Но, както той понякога си казваше, доброволно и с радост би я защитавал от всякакви опасности, дори и да не съществуваше Първи закон.

Беше странна мисъл — че би могло и да няма Първи закон. Ендрю едва си представяше подобно положение. Първият закон (и Вторият, и Третият) представляваха толкова основна характеристика на невросхемите му, че му се завиваше свят, ако си представеше, че съществува без тях. И все пак той си го *представи*. Ендрю се озадачаваше — толкова странно бе да има способност да си мисли немислимото! Когато такива парадоксални идеи се мяркаха в ума му, се чувстваше почти човек.

Но какво означаваше *почти* човек? Още един парадокс, при това още по-замайващ. Или си човек, или не си. Как може да съществува нещо междинно?

Ти си робот, сурово си напомняше Ендрю.

Ти си продукт на „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“.

Но след миг Ендрю поглеждаше Малката Мис и чувство на силна радост и топлина минаваше през позитронния му мозък, чувство, което той започна да нарича „обич“ и пак трябваше да си напомня, отново и отново, че не е нищо повече от хитроумно изобретена структура от метал и пластмаса с изкуствен мозък от платина и иридий в череп от хромирана стомана и че няма право на емоции, или на парадоксални мисли, или на каквито и да е сложни и загадъчни човешки преживявания. Даже дърворезбата му (за нея си позволяваше да миели като за „изкуство“) бе обикновена функция на способностите, програмирани от неговите създатели.

Малката Мис никога не забрави, че най-първото произведение на Ендрю е направено за нея. Тя рядко се появяваше без изрязания от изхвърленото на брега парче дърво медальон, сега окачен на сребърна верижка и често го докосваше нежно.

И точно тя първа изрази несъгласие с навика на Сър да дарява с Ендрювите творби всеки, дошъл в къщата. Той гордо показваше на гостите последните му произведения и после, след очакваното възхищение и дори завист, щедро възкликваше:

— Наистина ли толкова ви харесва? Вземете го! За Бога, вземете го! За мен е удоволствие! Имаме още толкова много!

Един ден Сър подари на Говорителя на Законодателното събрание особено сложно изработена абстрактна фигура — блестящ сфероид от тънки преплетени ивици червено дърво, инкрустиран с манзанита и мадрон. Говорителят — гръмогласен човек с червендалесто лице — винаги бе изглеждал на Малката Мис твърде тъп и вулгарен. Тя силно се усъмни, че е в състояние да оцени красотата в работата на Ендрю. Ясно беше, че похвали творбата само от куртоазия и щом се върне вкъщи, щеше да я захвърли небрежно в някой шкаф.

Щом Говорителят си тръгна, Малката Мис реагира:

— Хайде, татко, стига. Не биваше да му я даваш. Знаеш го добре!

— Но тя му хареса, Манди. Каза, че според него била прекрасна.

— Тя е прекрасна. Също като брега под къщата ни. Ако беше казал, че брегът е прекрасен, щеше ли да му прехвърлиш собствеността?

— Манди, Манди...

— Е, какво? Щеше ли?

— Сравнението е неточно — възпротиви се Сър. — Очевидно не раздаваш части от недвижимата си собственост, само защото ти е хрумнало. Но малка дърворезба, поднесена като скромен символ на симпатия към дългогодишен приятел, още повече по една случайност е и твърде влиятелен политически лидер...

— Нима намекваш, че това е *подкуп*!

За миг в очите на Сър светна истински гняв. Но изчезна също тъй бързо, както се появи и се върна искрицата, с която винаги гледаше по-малката си дъщеря.

— Манди, не го мислиш сериозно, нали? Разбираш, че моят подарък за Говорителя е обикновена проява на гостоприемство?

— Ами... да. Съжалявам, татко. Казах нещо несправедливо и гадно.

Сър се усмихна.

— Така си беше. Да не би да си искала фигурката за себе си? Стаята ти вече е препълнена с неща, направени от Ендрю. Дори не успяваме да ги раздаваме, толкова бързо ги прави.

— Точно това се опитвам да ти кажа. Че ги *подаряваш*.

Усмивката на Сър стана по-широка.

— А ти какво предпочиташ? Да ги продавам ли?

— Всъщност, да. Именно това бих предпочела.

Сър я изгледа изумен:

— Манди, алчността не ти подхожда.

— Какво общо има алчността тук?

— Не се съмнявам, че разбираш — вече имаме повече от достатъчно пари. Да не говорим колко недостойно е да слагам етикетче с цена върху предмет, който би могъл да се хареса на гост в дома ми. Абсурдно е да се заема с такова дребно печалбарство.

— Не казвам, че *ние* трябва да печелим пари от дърворезбите на Ендрю. Но какво да кажем за него?

— Какво?

— Той върши работата. И той трябва да получи парите.

Сър примига.

— Манди, Ендрю е робот.

— Знаем, татко.

— Миличка, роботите не са хора. Припомни си, те са машини. Като телефоните, като компютрите. Представи си, каква полза може да има една машина от пари? Роботите не пазаруват. Роботите не прекарват отпуската си на Хаваите. Роботите не...

— Сериозно ти говоря, татко. Въпросът е важен. Ендрю работи часове наред, докато направи тези неща.

— Е, и?

— Робот или не, той има право да получава облагите от плодовете на своя труд. Като подаряваш на своите приятели и политически съюзници изработените от него предмети, ти го експлоатираш. Татко, замислял ли си се някога за това? Той може и да е машина, но не е роб. Освен това е художник. Има право на възнаграждение за създаденото от него. Може би не когато ги прави за нас, но когато ги даваш на други... — Малката Мис помълча. — Татко, спомни си Френската революция... Не, не ме разбирай буквално. Но основното противоречие е било експлоатацията на трудещите се от аристокрацията. Роботите са нашата нова работническа класа и ако започнем да се държим с тях, както херцозите и херцогините със своите селяни...

Сър поклати глава.

— Последното, което може да ни притеснява, Манди, е бунт на нашите работи. Трите закона...

— Трите закона, Трите закона, все Трите закона! *Мразя* Трите закона! Не бива да лишаваш Ендрю от полагаемото му се срещу неговия труд. Не можеш! *Не е честно*, татко!

Яростта в гласа на Малката Мис прекъсна разсъжденията на Сър за Трите закона, преди да бе подредил думите си. Вместо това, след секунда той попита:

— Манди, този въпрос те вълнува силно, нали?

— Да, вярно е.

— Много добре, остави ме да помисля. Може би ще намерим нещо за Ендрю съгласно твоите предложения.

— Обещавах ли?

— Обещавам — примири се Сър и Малката мис разбра, ме всичко ще бъде наред, защото обещанията на баща ѝ към нея бяха ненарушими договори. Така беше и така щеше да бъде.

Мина време. В къщата идваха посетители и всички подхващаха обичайните хвалебствия за творбите на Ендрю. Но Малката Мис следеше внимателно и с удоволствие установи, че баща ѝ спря да ги раздава, колкото и шумни да бяха възторзите.

От друга страна, някои гости направо питаха:

— Как мислите, дали бих могъл да купя от вас този предмет?

А Сър свиваше рамене неловко и отговаряше, че не е сигурен дали е подходящо да се заема с продажба на дърворезби.

Малката Мис недоумяваше защо баща ѝ отлага решението си. Отлагането не му беше присъщо. Никой нямаше да го обвини, че иска да трупа пари, като пробутва на гостите си резултатите от труда на Ендрю. Повече от очевидно Джералд Мартин нямаше нужда от допълнителни доходи, но щом хората охотно му правят предложения, защо не ги приема?

Все пак остави нещата както си бяха. Достатъчно добре познаваше баща си, за да разбере, че той мисли по нейния въпрос и като му дойде времето, ще го реши.

Пристигна още един гост — Джон Файнголд, адвокатът на Сър. Офисите на неговата фирма бяха в Сан Франциско, където все още много хора предпочитаха да живеят, въпреки общата тенденция през този век към децентрализация на градовете. След съвсем кратко пътуване от Сан Франциско се стигаше до дивия бряг, където живееха Мартинови, но посещенията на Файнголд бяха почти събитие. И затова малката Мис съобрази, че поводът трябва да е специален.

Файнголд беше добродушен белокож мъж с цветущо розова кожа, кръгло коремче и топла, дружелюбна усмивка. Предпочиташе старомодния стил в облеклото, а краищата на контактните му лещи бяха оцветени в яркозелено — нещо толкова рядко срещано напоследък, че Малката Мис едва се удържаше да не прихне, щом го видеше. Налагаше се Сър да я стрелка със суров поглед, ако усетеше напирания смях в присъствие на адвоката.

Файнголд и Сър се настаниха пред камината в големия централен салон и Сър му показва малък инкрустиран плакет, изработен от Ендрю преди няколко дни.

Адвокатът кимна. Обръщаше предмета в ръцете си, потърка одобрително полираната повърхност и го въртеше под различни ъгли спрямо светлината.

— Прекрасно — оцени го той накрая. — Извънредно фина изработка. Твоят робот ли го направи?

— Да. Как позна?

— Чувал съм да говорят. Джералд, за никого не е тайна, че си имаш робот-майстор в дърводелството.

Сър погледна Ендрю, застинал в тъмния ъгъл.

— Чу ли, Ендрю? Известен си в цяла Калифорния... Но в едно грешиш, Джон. Ендрю не е просто майстор-занаятчия. Без преувеличение той е изявен художник.

— Истина е — съгласи се Файнголд. — Това е подходящата дума. Чудесна творба.

— Искаш ли да я притежаваш? — попита Сър.

Очите на Файнголд се разшириха учудено.

— Предлагаш ли ми я, Джералд?

— Може би. Зависи колко си готов да платиш.

Файнголд изпръхтя, сякаш Сър го мушна с пръст в ребрата. Отпусна се рязко назад и започна да се намества внимателно, така че не отговори веднага. После се обади с напълно променен глас:

— Не знаех, че напоследък имаш финансови злополуки, Джералд.

— Нямам.

— Но тогава... извини ме, ако ти се струвам пообъркан... защо искаш да...

Гласът му замря.

— Да ти продам това малко украшение? — довърши Сър вместо него.

— Да. Да го продадеш. Знам, че си раздал много от произведенията на Ендрю. Хората разправят, че просто е невъзможно да дойдат тук и да не им предложиш нещо. Виждал съм някои от подаръците. Никога не е ставало дума пари да минават от ръце в ръце, прав ли съм? А сега — като оставим настрана факта, че не съм колекционер на дърворезба, колкото и да е хубава — ти ме смайваш, като ме питаш искам ли да я купя! Защо? Твърде силно се съмнявам, че имаш някаква особена причина да искаш от мен пари за нещо, което другите са получили безплатно, още повече, че ти едва ли имаш нужда от тях. Току-що го потвърди. Както и да е, колко ще получиш за подобен предмет? Петстотин долара? Хиляда? Ако е вярна представата

ми за твоето богатство, Джералд, какво означават за тебе петстотин долара, или дори хиляда?

— Не за мен. За Ендрю.

— Какво?

— Джон, предположението ти попадна точно в целта. Смятам, че за това ще измъкна хиляда. Предлагали са ми доста повече за маси и кресла, направени от Ендрю. Не еднократни покупки, а мащабни оферти за производство. Ако бях приел някоя, досега да се е събрала тлъстичка банкова сметка, няколкостотин хиляди долара, по мои изчисления.

Файнголд опипа разсеяно яката си.

— За Бога, Джералд, не виждам никакъв смисъл. Богат човек да става още по-богат, като кара работа си да развива производство в къщи?

— Джон, казах ти вече, парите не са за мен. За Ендрю са. Имам намерение да започна продажба на неговите произведения и искам парите да постъпват в банка на името на Ендрю Мартин.

— Банкова сметка на робот?

— Точно така. Затова те помолих да дойдеш днес. Искам да знам законно ли е да открия банкова сметка на Ендрю, самият Ендрю да я контролира, нали разбираш, парите да са само негови и да прави с тях каквото пожелае.

Файнголд се озадачи:

— Законно? Робот да печели и да спестява пари? Не знам. Няма прецедент, поне доколкото ми е известно. Съмнявам се да има забранителен закон, но... роботите не са хора. Как могат да имат банкови сметки?

— И корпорациите не са хора, освен в най-абстрактен смисъл — нещо като юридическа фикция, както ти би се изразил. А корпорациите имат банкови сметки.

— Да, прав си. Но от векове законът признава корпорациите като юридически лица с право да притежават всякаква собственост. Джералд, и ти знаеш, че роботите нямат юридически права. И просто като процедурен въпрос, нека ти припомня, че корпорациите имат ръководители, които подписват документите при откриване на банкови сметки. Кой ще открие сметката на Ендрю? Ти ли? Ако е така, тя сметка на Ендрю ли ще бъде?

— Откривал съм банкови сметки на децата — отвърна Сър. — Независимо от това, парите са техни. Пък и Ендрю може да се подписва не по-зле от тебе.

— Е да, предполагам, че може — Файнголд се облегна така, че креслото изпука. — Нека да помисля, Джералд. Това е напълно извън установения ред. Дали има закон, специално забраняващ на роботите да притежават собственост, или е *прието*, че не могат, само защото идеята изобщо не съвпада с общоприетото и никой не си прави труда да помисли? Ще трябва да направя проучвания, преди да ти кажа мнението си. Твърде възможно е да няма такива закони, именно защото робот със собственост е толкова странна идея, че никой не е сметнал за необходимо да я разгледа. В края на краищата, никой не се е напънал да прокара закони, които забраняват на дърветата да имат банкови сметки, нито на косачките за трева...

— Котките и кучетата могат да имат банкови сметки. Фондове под попечителство, завещани им от техните любящи господари. Никой съд не го оспорва.

— Да, още един добър довод. Но котките и кучетата поне са живи същества. Роботите са неодушевени.

— Не виждам в какво е разликата.

— Джералд, налага се да помниш, че в нашето общество съществуват определени предразсъдъци, бих могъл да ги назова почти стракове, спрямо роботите, които не се простират върху котките и кучетата. Нищо чудно някой наистина да е пробутал закон, лишаваш роботите от възможността да притежават собственост. Но това лесно ще го проверим... Нека засега приемем, че е законно. Как смяташ да постъпиш? Ще заведеш Ендрю в банката да си побъбри с мениджъра?

— Просто ще поискам да изпратят тук документите и Ендрю ще ги подпише. Не е нужно да се появява лично някъде. Но от тебе, Джон, искам да науча какво мога да направя, за да предпазя Ендрю... и себе си от отрицателна обществена реакция. Дори ако е законно да има банкова сметка, вероятно ще се намерят хора, на които идеята няма да им хареса.

— И как ще открият? — попита Файнголд.

— А как ще им попречим да открият? — отвърна Сър. — Ако някой купи нещо от него и напише чека на името на Ендрю Мартин, да речем...

— Хъм. Да. — Погледът на Файнголд за миг като че потъна навътре, после адвокатът предложи: — Е, например можем да основем корпорация, която ще управлява финансовите въпроси от негово име... корпорация с хубавичко безлично название, нещо като Фирма с ограничена отговорност „Художествена дърворезба — Западен бряг“. Ендрю може да бъде президент и единствен акционер, макар че ние можем да се назначим в съвета на директорите. Това ще сложи слой от юридическа изолация между него и враждебния свят. Според мен е достатъчно, Джералд. Когато Ендрю поиска да пазарува, ще изтегли сумата от средствата на корпорацията. Или ще си определи дивидент. А фактът, че е робот, не е необходимо да става обществено достояние. За документите на корпорацията са нужни само имената на акционерите, а не рождените им свидетелства. Разбира се, той ще започне да попълва формуляри за данъци върху дохода, но хората от данъчните служби няма да нахълтат тук, за да питат дали данъкоплатецът Ендрю Мартин е човек или не е. Интересува ги само данъкоплатецът Ендрю Мартин навреме да си плаща дължимото.

— Добре. Има ли нещо друго?

— Не мога да измисля без подготовка. Ако ми хрумне нещо по време на проучването за прецедент, ще ти съобщя. Но подозирам, че ще уредим работата. Едва ли някой ще те спре, стига, всичко да се уреди тихо и да се спазва буквата на законите за корпорациите. Ако пък някой открие какво става и не му хареса, е, негова работа е да предприеме действия, за да те спре... в случай, че намерят юридическо основание да се намесят.

— Но ако някой намери нещо, Джон? Ще поемеш ли защитата, ако заведат дело срещу нас?

— Разбира се. Срещу подходящ хонорар.

— Как мислиш, какъв хонорар е подходящ?

Файнголд се усмихна.

— Нещо от този род — и посочи дървения плакет.

— Съвсем справедливо.

— Не че съм колекционер, нали разбираш. Но в това се чувства художествено послание.

— Така е — съгласи се Сър.

Файнголд се засмя и погледна към робота.

— Ендрю, ти ще станеш... не богат човек, но поне богат робот.
Доволен ли си?

— Да, сър.

— И какво смяташ да правиш с парите, които ще спечелиш?

— Ще плащам за неща, за които иначе би трябвало да плати Сър.
Така ще му спестя разходи, сър.

6

Поводите за теглене от банковата сметка на Ендрю бяха почести, отколкото някой очакваше. От време на време Ендрю, като всяка машина, макар и чудесно направена, се нуждаеше от ремонт, а ремонтите на работи винаги са скъпи. Имаше възможности и за постоянни усъвършенствания. Роботиката винаги се е отличавала с динамиката си, всяко десетилетие се придвижваше бързо напред — още от дните на първите тежки, дрънчащи изделия, лишени от способността дори да говорят. Подобренията в дизайна, във функциите, във възможностите бяха безкрайни. С годините роботите ставаха по-елегантни, по-способни, по-ловки в движенията и по-издръжливи като структура.

Сър се погрижи всяко ново приспособление, създавано в „Ю Ес Роботс“ да бъде изпращано на Ендрю. Когато се появи усъвършенстваната схема за поддържане на хомеостаза, Сър уреди Ендрю да я получи почти незабавно. Щом измайсториха много по-ефективното задвижване на краката, Ендрю се сдоби с него. След няколко години последен вик на модата станаха по-фините лицеви плочи от карбонови нишки върху епоксидна основа, твърде малко напомнящи небрежна скица и Ендрю съответно се промени, за да придобие сериозния, чувствителен, артистичен вид, който Сър — по внушение на Малката Мис — започна да вярва, че е подходящ за неговата природа. Малката Мис искаше Ендрю да стане абсолютното въплъщение на металното съвършенство — и Сър споделяше желанията ѝ.

Естествено, всички разходи поемаше Ендрю.

Той настоя. Не искаше и да чуе, че Сър би могъл да плаща цената, на неговите подобрения. Непресъхващ поток от великолепни творби изтичаше от малкото студио на мансардата — уникални резбовани накити от редки видове дървесина, разкошни мебели за офиси, елегантни комплекти за спални, удивителни лампиони и украсени библиотеки.

Нямаше нужда от изложбена зала или каталог, защото мълвата имаше грижа за всичко и творбите на Ендрю бяха ангажирани за месеци и години напред. Чековете се изпращаха на името на „Тихоокеанската корпорация за художествени произведения“, а Ендрю Мартин бе единственият ръководител на „Тихоокеанската“, който разполагаше с пълномощия да тегли пари от сметките ѝ. Щом се наложеше Ендрю да отиде в заводите на „Ю Ес Роботс“ за поддръжка или промени, чекът на „Тихоокеанската“, подписан от самия Ендрю, се плащаше за направеното по него.

Единствено незасегнати от каквито и да е промени, бяха позитронните схеми. Сър настояваше — *категорично* настояваше да бъде така.

— Ендрю, новите работи не могат дори да се сравняват с тебе — убеждаваше го той. — Всъщност новите работи са презрени елементарни същества. Фирмата се научи как да прави схемите по-прецизно, по-ограничено, по-задълбочено, но това развитие е като нож с две остриета. Новите работи не мърдат от мястото си. Нямаат никаква умствена подвижност. Те просто правят това, за което са проектирани и нищо повече. Ти ми харесваш повече, Ендрю.

— Благодаря ви, Сър.

— Фирмата ще ти каже, че роботите от новото поколение са надеждни деветдесет и девет процента и девет десети, а може тази година да претендират и за сто процента. Е, радвам се за тях. Но робот като тебе, Ендрю, притежава сто и два процента. Може би сто и десет. А онези в „Ю Ес Роботс“ точно това не искат. Те се стремят към съвършенството и предполагам, че са постигнали целта си, поне според тяхната идея за съвършенство. Идеалният слуга. Безупречно функциониращият механичен човек. Но съвършенството може да се превърне в ужасно ограничение, Ендрю. Съгласен ли си? То създава бездушен автомат, неспособен да надхвърли представите на своите създатели за наложените му граници. За разлика от тебе, Ендрю. Ти не си без душа, всички вече го виждаме. А като говорим за граници...

— Аз имам напълно определени ограничения, Сър.

— Разбира се, че имаш. Но не говоря за това и ти също го знаеш, по дяволите! Ти си художник, Ендрю, художник на дърворезбата и щом си художник, значи някъде из твоите позитронни схеми имаш душа. Не ме питай как се е озовала там. Нито аз, нито хората, които те

направиха, знаем. Но тя си е там. Тя те подтиква да създаваш чудесните предмети. Защото твоите схеми са от старомодния обобщен тип. *Отречения* обобщен тип. И точно заради тебе, Ендрю, схемите от този тип вече не се използват. Ясно ли ти е?

— Да, Сър. Мисля, че ми е ясно.

— Защото позволих на Мърюин Мански да дойде и добре да те огледа. Убеден съм, че той и Смит са заповядали всички генерализирани схеми да бъдат изхвърлени от производство, и то още щом са се върнали у дома. Видяха какво представляваш и сигурно са се почувствали силно застрашени. Уплашиха се от непредсказуемостта.

— Уплашиха ли се, Сър? Но как бих могъл аз да уплаша някого?

— Поне Мански се страхуваше, това го знам. Ендрю. Ти го хвърли в ужас. Видях как му трепереше ръката, когато подаваше онзи плакет на Смит. Мански въобще не очакваше да открие артистични наклонности у един робот NDR. Обзалагам се, че той е бил убеден, че подобно нещо е невъзможно. А ти стоиш насреща му и той вижда твоите шедьоври. Знаеш ли колко често ми се обажда през следващите пет години и се опитваше да ме предизвика да те върна в завода и да те изследва? Девет пъти! Девет! Всеки път му отказвах. А когато ти наистина *отиваше* в завода за обновяване, подсигурих се, като през главата на Мански се свързвах със Смит или с Джими Робъртсън, или с някой друг от големите клечки там и получих желязна гаранция, че Мански няма да се добере до твоите схеми. Винаги се тревожех обаче да не го направи зад гърба ми. Е, Мански вече се пенсионира, а и те не произвеждат повече работи със схеми като твоите, затова предполагам, че най-после ще ни оставят на мира.

По това време Сър се бе отказал от мястото си в Законодателното събрание. През изминалите години ту започваша, ту заглъхваха разговорите да се кандидатира за Регионален координатор, но все не улучваше подходящия момент. Настояха да остане още един мандат в Законодателното събрание, за да прокара някои допълнения към законите, а междувремево избраха нов Координатор — в началото обявиха, че е преходна фигура, само да движи въпросите, докато Сър поеме поста.

Но този, замислен като „временен“ човек, се оказа енергичен и силен Координатор, остана още един мандат, после още един, Сър започна да се уморява от работата си в служба на обществото и загуби

интерес към изборите. (А може би призна пред себе си, че хората вече биха предпочели по-млад кандидат за поста.)

Изминалите години промениха Сър в най-различни посоки, не само отнеха огъня и убеждението му, водили го към успеха, когато беше още млад и зелен законодател. Косата му се разрези и посивя, лицето му повехна, а суровите пронизващи очи вече не виждаха толкова ясно. Даже знаменитите мустаци не стърчаха сега толкова предизвикателно. Ендрю пък изглеждаше много по-добре, отколкото при първото си появяване пред семейството — всъщност беше доста красив, поне според критериите за роботите.

Времето донесе и други промени в дома на Мартинови.

Мадам реши, че след трийсетина години като мисис Джералд Мартин, може да открие по-задоволителна роля в живота от съпруга на изтъкнат член на Законодателното събрание. Бе изпълнявала задълженията си като мисис Джералд Мартин вярно и без оплаквания, при това се справи много добре, но се бе преситила.

Със съжаление съобщи решението си на Сър и се разделиха като приятели. Мадам замина да се присъедини към някаква общност, съставена от хора на изкуството, някъде в Европа — може би в Южна Франция, може би в Италия. Ендрю все не беше сигурен къде точно (а и каква ли разлика имаше между Франция и Италия — за него те си останаха само имена, а пощенските марки върху редките писма до Сър бяха най-различни). Щом Франция и Италия бяха области от Европейския регион, при това отдавна, Ендрю не разбирайте защо се налага да имат собствени пощенски марки, но явно те настояваха да запазят някои древни обичаи, макар че светът бе оставил зад гърба си епохата на самостоятелните и съперничаещи си нации.

Двете момичета също пораснаха. Мис — според единодушното мнение на всички се превърна в смайващо красива жена — омъжи се и се премести в Южна Калифорния, после се омъжи отново и отиде в Южна Америка, чу се и за следващ брак, и за нов дом в Австралия. Но сега Мис живееше в Ню Йорк, стана поетеса и никой нищо не говореше за нови съпрузи. Ендрю предполагаше, че животът на Мис не се е оказал толкова щастлив и пълноценен, колкото би трябвало, и съжеляваше. Все пак, напомняше си той, не разбираше съвсем ясно какво означаваше „щастие“ за хората. А може би Мис живееше точно както искаше. Поне се надяваше да е така.

А Малката Мис беше стройна жена с високи скули и изключителна деликатност, зад която обаче се криеше безкомпромисна твърдост. Ендрю никога не чу някой да говори пред него за нейната красота — винаги казваха, че Мис е красивата сестра, хвалеха Малката Мис повече за силата на характера, отколкото за външността. Но за вкуса на Ендрю златокосата Малка Мис винаги изглеждаше къде по-красива от нейната женствена и твърде закръглена по-голяма сестра. Но вкусът му бе вкус на робот в края на краищата, и той не се осмеляваше да обсъжда ничия външност. Едва ли би подходило на робот да го прави. Той твърде добре знаеше, че няма право дори на мнение.

Около година след завършване на колежа Малката Мис се омъжи и живееше недалеч от имението на баща си, малко по-нагоре по брега. Съпругът ѝ Лойд Чарни бе израснал на изток, но с удоволствие заживя на дивия бряг на Северна Калифорния, толкова обичан от неговата жена.

Освен това. Малката Мис недвусмислено обясни на съпруга си, че иска да остане близо до работа на баща си, неин пазител и наставник от дните на ранното детство. Вероятно Лойд Чарни се смая от обяснението, но не възрази и Малката Мис все така често идваше във внушителната къща на Мартинови, където сега живееха само остаряващият Сър и верният Ендрю.

През четвъртата година от брака си Малката Мис роди момче, нарекоха го Джордж. Имаше пясъчно червена коса и големи сериозни очи. Ендрю го наричаше Малкия Сър. Когато Малката Мис идваше с детето при баща си, понякога позволяваше на Ендрю да го държи, да го храни с биберона и да го потупва по гръбчето, за да се оригне.

Това стана още един източник на голямо удоволствие за Ендрю — гостуването на Малката Мис и Малкия Сър, особено когато му разрешаваха да се грижи за детето. Все пак в основата си Ендрю беше домашен робот от серията NDR. Каквито и дарби да имаше в дърворезбата, в колкото и доходоносен източник да се превръщаха тези негови занимания, грижите за деца бяха сред особено присъщите му черти.

Според Ендрю, след раждането на внука, Сър намери с кого да замени тези, които го бяха напуснали. Отдавна искаше да се обърне към Сър с необичайно искане, но досега все отлагаше. Наложил се

Малката Мис — от доста време тя знаеше какво си е наумил Ендрю — да го подтикне да си отвори устата.

Сър седеше пред огъня в масивното кресло, държеше сериозна наглед стара книга, но явно не я четеше. Ендрю се появи под голямата арка към хола.

— Може ли да вляза, Сър?

— Нали знаеш, че няма нужда да питаш. Тази къща е колкото моя, толкова и твоя.

— Да, Сър. Благодаря, Сър.

Роботът направи няколко крачки напред. Металните му ходила тихо потракваха по тъмното излъскано дърво на пода. Спря и зачака мълчаливо. Знаеше, че му предстои нещо много трудно. Сър винаги проявяваше известна сприхавост, а на стари години реакциите му станаха особено непредвидими.

А дори се налагаше да обмисли някои сложности с Първия закон. Защото това, за което Ендрю смяташе да помоли, можеше дотам да разстрои стария човек, че да му навреди.

— Е? — попита Сър след малко. — Ендрю, недей да стоиш така. Като ти гледам лицето, искаш нещо да ми кажеш.

— Лицето ми никога не се променя. Сър.

— Значи съдя по стойката ти. Така де, знаеш за какво говоря. Нещо кроиш. Казвай, Ендрю.

И Ендрю каза:

— Бих искал да ви кажа, че... — Той се запъна и се впусна в предварително подготвената реч. — Сър, вие никога не се опитахте да се намесите по какъвто и да е начин в моите разпореждания с парите, които печелех. Винаги сте ми позволявал да ги харча изцяло според желанията си. Това е много мило от ваша страна, Сър.

— Парите са си твои, Ендрю.

— Само поради вашето добронамерено решение, Сър. Не мисля, че би имало нещо незаконно, ако ги бяхте задържал за себе си, но вместо това вие създадохте корпорация за мен и ми позволихте да управлявам печалбите си чрез нея.

— Щеше да е неправилно да постъпя иначе, без значение какви са моите юридически права върху твоите средства.

— Аз натрупах доста голямо състояние, Сър.

— И аз на това се надявах. Ти работиш много упорито.

— След плащане на данъците, Сър, и като се приспаднат всички разходи за уреди и материали, за собствената ми поддръжка и обновяване, успях да сложа настрана почти деветстотин хиляди долара.

— Не съм учуден от това, Ендрю.

— Искам да ви ги дам, Сър.

Сър се намръщи — с най-голямото мръщение от репертоара си: веждите му изминаха изненадващо голямо разстояние надолу, а устните се надигнаха точно под носа, мустаците се раздвижиха заплашително. Изглежда ядно Ендрю с очи, макар и замъглени от възрастта, но пак способни да съберат достатъчно свирепост.

— Какво? Ендрю, що за врели-некипели ми говориш?

— Не са врели-некипели, Сър.

— Ако някога съм искал парите ти, щях ли да си правя труда да ти създавам фирма, а? Нито пък ги искам сега. Като гледам, май имам повече пари, отколкото идеи какво да ги правя.

— Сър, независимо от това, бих искал да прехвърля средствата си на ваше име...

— И един цент няма да взема, Ендрю. И един цент дори!

— ... не като подарък — продължи Ендрю, — а като цената на нещо, което мога да откупя само от вас.

Сър се вгледа в него и очите му издаваха объркване.

— Че какво е това, което можеш да откупиш само от мен?

— Свободата си, Сър.

— Какво?

— Свободата си. Искам да откупя свободата си, Сър. До този момент аз съм само част от вашата собственост, но искам да стана независима личност. Винаги ще запазя своята вяност и задължения към вас, но...

— За Бога! — кресна Сър с ужасяващ глас. Вдървено се изправи на крака и захвърли книгата на пода. Устните му трепереха, а по лицето избиха морави петна. Ендрю никога не го беше виждал така възбуден.

— Свобода? Свобода ли, Ендрю? Какви ми ги дрънкаш?

И гневно напусна от стаята.

Ендрю повика Малката Мис. Не толкова заради себе си, а защото гневът на Сър беше толкова силен, че Ендрю се опасяваше да не влоши здравето на стареца. А Малката Мис единствена в света бе способна да го успокои, когато изпаднаше в такова раздражение.

При пристигането ѝ Сър беше на горния етаж, в спалнята. Ендрю съпроводи Малката Мис по стълбите и се спря колебливо пред стаята, щом тя понечи да влезе. Виждаше се как Сър кръстосва напред-назад, движеше се толкова решително и ожесточено, сякаш дълбаеше пътека в старинния ориенталски килим.

Малката Мис извърна поглед назад към Ендрю.

— Ти защо чакаш там? — попита го.

— Не мисля, че е полезно за Сър да го доближавам в момента, Малка Мис.

— Не ставай глупав.

— Нали именно аз го разстроих.

— Да, разбирам, но досега трябваше да му е минало. Влизай с мен, ще оправим тази работа помежду си за нула време.

Ендрю чуваше ритмичния гневен звук от твърдите стъпки на Сър.

— При цялото ми уважение към вас, Малка Мис, въобще не ми се струва да му е минало. Смятам, че той все още е твърде раздражен и ако го ядосам по-силно... Не, Малка Мис, не съм в състояние да вляза в тази стая. Не и докато ми кажете, че е достатъчно спокоен, за да говорим безопасно за него.

Малката Мис изгледа Ендрю и кимна:

— Така да бъде, Ендрю. Разбирам.

Тя влезе. Ендрю дочу как се позабави тревожният ритъм в походката на Сър. После гласове — първо на Малката Мис, нежен и спокоен, след това на Сър, избухващ в потоци вулканична ярост, и отново Малката Мис, спокойно като преди, и Сър, но не толкова

трескаво. Последва реплика на Малката Мис, спокойна, но не и нежна. По-точно, доста твърда.

През цялото време Ендрю нямаше представа какво си говорят. За него не беше трудно да нагласи аудио-рецепторите си, за да чува ясно разговора, но му се стори неуместно! Само ги насочи, но дотолкова, че да долавя гласовете достатъчно и да разбере нужна ли е помощта му, но без да различава отделните думи.

Накрая Малката Мис се появи на вратата:

— Ендрю, ще влезеш ли?

— Както вече ви казах, Малка Мис, аз съм крайно загрижен за емоционалното състояние на Сър. Ако вляза и пак го предизвикам...

— Ендрю, нищо му няма на емоционалното състояние. За него не е убийствено да изпусне, малко пара. Всъщност даже му е полезно. Хайде, влизай. Влизай де.

Това беше пряка заповед, придружена с отслабване на потенциалите, свързани с Първия закон. Ендрю нямаше никакъв избор, освен да се подчини.

Намери Сър седнал в огромното кресло до прозореца — кресло от махагон и кожа, което Ендрю направи за него преди петнайсет години. Беше се загърнал в халата си. Наистина сега изглеждаше спокоен, но в очите му се виждаше стоманен блясък и както се бе настанил в креслото приличаше на разгневен стар император, комуто досаждат непокорни поданици.

— Добре, татко. Можем да обсъдим това тихо и разумно, нали?

— Опитвам се всичко да обсъждам тихо и разумно — напомни Сър. — Винаги съм постъпвал така.

— Да, татко, вярно е.

— Но това, Манди! Тази пълна глупост, тази чудовищна безсмислица, която Ендрю ми подметна...

— Татко!

— Извинявай. Но не мога да остана спокоен, когато се сблъскам с абсолютна лудост.

— Знаеш, че Ендрю по начало не може да полудее. Лудостта не влиза в характеристиките му.

— Но щом ми казва, че си иска свободата — за Бога, *свободата*. — Какво, друго е това, ако не лудост? — Сър изпръхтя и лицето му се зачерви отново.

Ендрю никога не бе виждал Сър в такова състояние, никога. Пак се почувства несигурен дали трябва да стои в тази стая и да застрашава здравето на стария човек. Сякаш всеки миг Сър щеше да получи удар. И ако нещо му се случеше, пряко следствие от постъпката на Ендрю...

Малката Мис подкани:

— Спри, татко! Просто спри! Няма от какво да се вбесяваш!

Ендрю остана изумен — Малката Мис говореше твърде остро и непокорно на баща си — сякаш майка мъмреше капризното си дете. Внезапно му хрумна мисълта, че при хората времето сигурно променя нормалните роли на поколенията. Сър, някога толкова жизнен, властен и всезнаещ, сега бе слаб и уязвим като хлапе, а Малката Мис беше отговорна да го насочва, докато той се бореше да проумее загадъчния за него Ендрю недоумяваше как разговарят толкова остро пред него. Но след трийсетина години беше естествено никой от семейство Мартин да не се сдържа в присъствието на Ендрю, даже и по най-интимни теми. И защо ли да се притесняват от него? Нали беше само един робот.

— Свобода — натърти Сър с надебелял глас. — За *робот*!

— Да, идеята е необикновена. Признавам, татко. Но защо я приемаш като лично оскърбление?

— Нима? Приемам я като оскърбление срещу логиката! Оскърбление срещу здравия разум! Виж, Манди, какво ще кажеш, ако входната врата дойде при тебе и ти заяви: „Искам си свободата. Искам да се преместя в Чикаго и там да бъда входна врата. Мисля си, че да бъда входна врата в Чикаго ще ме удовлетворява повече“?

Ендрю видя как по скулата на Малката Мис трепна едно мускулче. Изведнъж осъзна, че бурната реакция срещу искането му трябва да е свързана с решението на Мадам преди години да прекъсне брака си със Сър и да го напусне, търсейки свободата си някъде в далечни краища.

Хората бяха толкова сложни същества!

Малката Мис възрази:

— Входната врата не може да ти каже нищо. Нито ще реши да се мести. Входните врати нямат разум. А Ендрю има.

— Изкуствено създаден разум.

— Татко, приличаш ми на някой от най-лютите фанатици фундаменталисти в „Дружество в защита на хората“! Ендрю живее с тебе от десетилетия. Познаваш го поне колкото останалите от семейството... Какви ги приказвам? Та той е член на собственото ти семейство. А сега изведнъж започваш да говориш за него, като че е някакъв подобрен вариант прахосмукачка! Ендрю е *личност* и ти прекрасно го знаеш.

— Изкуствено създадена личност — упорстваше Сър, но убедеността и силата изчезнаха от гласа му.

— Да, изкуствено. Само че няма връзка с разговора ни. Татко, живеем в двайсет и втори век, при това към средата. И би трябвало вече да разберем и признаем, че роботите са сложни и чувствителни организми с ясно проявени личностни особености — имат емоции, имат... ами, имат *душа*.

— Не бих искал да защитавам подобна гледна точка в съда — възпротиви се Сър. Каза го тихо, дори с шеговита нотка в гласа, наситен преди миг с озлобление. Явно си връщаше самообладанието. Ендрю усети облекчение.

— Никой не те кара да я защитаваш в съда — успокои го Малката Мис. — А само да я приемеш със сърцето си. Ендрю иска да му дадеш документ, който да го определя като свободен индивид. И има желанието да ти плати щедро за този документ, макар че всякакво плащане в случая е излишно. Това ще бъде най-обикновено потвърждение на неговата самостоятелност. Какво ужасно има, ако смея да попитам?

— Не искам Ендрю да ме напусне — намусено отвърна Сър.

— А! Това било, значи! Това е разковничето, нали, татко?

В очите на Сър вече нямаше огън. Сякаш се потопи в самосъжалението.

— Аз съм стар човек. Жена ми си отиде отдавна, по-голямата ми дъщеря се отчужди от мен, по-малката излезе от моя дом и има свое семейство. Сам съм в тази къща, ако не броим Ендрю. А сега и той иска да си отиде. Да, ама не може. Ендрю е *мой*. Той ми принадлежи и имам право да му заповядам да остане тук, даже и да не му харесва. През всичките тези години си живееше много леко и ако си мисли, че може ей така да ме изостави, като съм станал стар и болнав, може да...

— Татко...

— Може да забрави тази работа! — извика Сър. — Да я забрави! Да я забрави!

— Татко, пак се навиваш излишно.

— И какво от това?

— Намали малко оборотите, отпусни се. Кога Ендрю е споменавал, че ще те напуска?

По лицето на Сър се изписа смущение.

— Ами как, какво друго искаше да ми каже, щом си поиска свободата?

— Той иска само едно парче хартия. Юридически валиден документ. Купчина думи. Въобще няма намерение да ходи никъде. Ти как си го представяш, че ще забегне в Европа и ще си направи там резбарска работилница? Не, не. Той ще остане тук. Ще ти бъде верен както винаги. Ако му заповядаш нещо, ще ти се подчини безпрекословно, както винаги. Каквото поискаш. Това няма да се промени. Всъщност нищо няма да се промени. Ендрю не е способен да пристъпи извън къщата, ако ти му кажеш да не го прави. Вградено е в него. Татко, той иска само няколко изречения. Искане да му кажат, че е свободен. Толкова ли е ужасно? Такава заплаха ли е за тебе? Татко, не е ли заслужил такова нещо?

— Значи това са ти схващанията, а? Някакви нови глупости, които си набиваш в главата?

— Нито са глупости, татко, нито са нови. За Бога, ние с Ендрю говорим за това от години!

— Значи от години си ги приказвате? От години?

— Да, години наред, непрекъснато. Да ти кажа право, идеята е моя. Казах му, че е смешно, да се смята за някакво ходещо приспособление, щом е нещо много повече. Той въобще не се отнесе добре към тази идея, когато му я предложих за пръв път, но продължихме да я обсъждаме и след време забелязах, че започва да възприема моето мнение. Накрая ми съобщи ясно, че иска да бъде свободен. Добре, казах му. Кажи на баща ми и всичко ще се уреди. Но той се страхуваше. Все отлагаше, защото се боеше да не те нарани. Затова аз го накарах да говори с тебе.

Сър сви рамене.

— Глупаво си постъпила. Та той не знае що е свобода. И как ли би могъл? Нали е робот.

— Татко, ти все го подценяваш. Той е особен робот. Той чете. Той размишлява над прочетеното. Той се учи и напредва от година на година. Може би когато го докараха тук, да е бил обикновен механичен човек като останалите, но способността да се развива я имаше в схемите му, нищо, че създателите му не знаеха. Той добре използва тази си способност. Татко, аз познавам Ендрю и ти казвам, че той не е по-малко разностранно същество от... от нас двамата.

— Това са глупости, момичето ми.

— Как можеш да говориш така? Той усеща нещата. Сигурно знаеш, че е така. Не съм сигурна *какво* чувства, поне в повечето случаи, но много често аз не знам и *ти* какво чувстваш, а ти можеш да се изразиш и с мимика, и с движения на тялото, докато той — не. Когато говориш с него, веднага забелязваш, че реагира на всякакви абстрактни понятия — любов, страх, красота, вяръност, стотици други — точно както и ние двамата. Какво друго има значение? Ако нечий реакции са идентични с нашите, не мислиш ли, че и самият той е като нас?

— Той не е като нас — възпротиви се Сър. — Той е нещо съвсем различно от нас.

— Той е *някой* съвсем различен от нас — натърти Малката Мис. — И не е толкова различен, колкото искаш да си мисля.

Доскоро покритото с гневни червени петна лице на Сър посивя, той млъкна за дълго, загледан надолу в краката си. Загърна се поплътено в халата. Все още приличаше на стар император, изправен величествено на трона си, но вече бе придобил вид на император, сериозно замислен да се откаже от престола.

— Добре — обади се той накрая. В гласа му се долавяше горчивина. — Ти спечели, Манди. Щом искаш да се съглася с тебе, че Ендрю е личност, а не машина, съгласих се. Ендрю е личност. Така да бъде. Сега щастлива ли си?

— Не съм казвала, че е личност.

— Точно това каза. Точно тази дума използва.

— Ти ме поправи. Каза, че той е *изкуствено* създадена личност и аз приех схващането ти.

— Добре де. Нека да е така. Съгласихме се, че Ендрю е изкуствено създадена личност. И какво от това? Ако го наричаме така вместо „робот“, променя ли се нещо? Само си играем на думи. Можеш

да смяташ фалшивата банкнота за банкнота, но тя си остава фалшива. И можеш да наричаш един робот „изкуствено създадена личност“, но той пак си е...

— Татко, той иска да му дадеш свободата. Той ще остане да живее тук и ще направи всичко по силите си, за да бъде твоят живот приятен и удобен, както беше от първия ден. Но иска да му кажеш, че е свободен.

— Манди, това ще бъде безсмислено заявление.

— За тебе може би. Но не и за него.

— Не. Вярно е, че съм старец, но засега поне не съм изпаднал в слабоумие. В момента говорим за създаването на изключителен, юридически прецедент. Даването на свобода на работи няма да отмени Трите закона, но абсолютно сигурно ще отприщи море от дрънканици за правата на роботите, за накърняването им и за какво ли още не. Роботите ще тичат в съда, за да подават искове срещу хора, които ги карат да вършат неприятна работа, или им отказват отпуск, или просто се държат нелюбезно с тях. Роботите ще подават искове срещу „Ю Ес Роботс“, защото онези са насадили Трите закона в мозъците им, защото някое юристче ще твърди, че това е нарушение на конституционните им права на живот, свобода и щастие. Роботите ще поискат да гласуват. Манди, не разбираш ли? Ще създадем огромни главоболия на всички.

— Не е необходимо да ги създаваме — отвърна Малката Мис. — Защото не е необходимо да правим от това световно събитие. Става дума за обикновено споразумение между нас и Ендрю. Искаме само частно предаден юридически документ, съставен от Джон Файнголд, подписан от тебе, заверен от мен, връчен на Ендрю, в който се заявява, че той...

— Не. Така няма да има никаква стойност. Я си представи, Манди — подписвам един лист, после умирам, а Ендрю се изпъчва и казва: „Чао на всички, аз съм свободен робот и тръгвам да търся слава и богатство, защото ей този документ го доказва“. И още първия път, щом си отвори устата пред някого, изсмиват му се в лицето и скъсват хартиятката с безсмислици, след това го откарват в завода, за да бъде унищожен. Защото този лист няма да му осигури и най-слаба защита, тя не е валидна в нашето общество. Не. Не. Щом настояваш да направя тази щуротия, трябва да я направя както се полага или изобщо да не се

захващам. Не можем да дадем свобода на Ендрю само с подписи върху един лист, засягащ само нас. Това трябва да се отнесе в съда.

— Много добре, значи ще го направим чрез съда.

— Но не разбираш ли какво означава това? — настойчиво попита Сър. Пак се ядоса. — Всички изброени проблеми ще излязат на бял свят. Споровете ще бъдат страховити. После насрещни искове... апелации... възмущението на обществеността... и накрая присъдата. Която ще бъде в наша вреда, не се и съмнявам. — Той ядно изгледа Ендрю. — Ей ти, я ме чуй! — Ендрю за първи път слушаше този остър стържещ глас. — Схвана ли каквото изприказвахме? Единственият начин да те освободя, ако въобще има смисъл, е да го направя по общоприетите юридически процедури. Но *не съществуват* общоприети юридически процедури за освобождаването на работи. Щом тази работа влезе в съда, не само ти няма да постигнеш целта си, ами съдиите ще научат и за натрупаните от тебе пари, така че и тях ще загубиш. Ще ти обяснят, че един робот няма право да печели пари и да си открива банкови сметки или направо — ще ги конфискуват, или ще ме принудят да ти ти отнема, макар че нито имам нужда, нито желание да го правя. Значи за мен неприятности, а за теб — пълна загуба. Пак няма да бъдеш свободен, каквото и значение да влагаш в думата, но няма вече да разполагаш и със скъпоценната си банкова сметка. Е, Ендрю? Тази дрънканица заслужава ли риска да си прахосаш парите?

— Свободата няма цена, Сър — отговори Ендрю. — А шансът да получи свободата си струва всичките ми пари, колкото и много да са те.

8

Ендрю много се тревожеше, че процесът по извоюване на свободата му може да предизвика още по-тежки преживявания за Сър, чието здраве бе вече твърде крехко. Нямахше как да пропусне този факт, защото всичко, което можеше да изцеди допълнително оскъдната му енергия, да го разстрои, разтревожи или обезпокои по някакъв начин, прекалено лесно би застрашило живота му.

Въпреки това Ендрю чувстваше, че след като вече се захвана, за него е жизненоважно да продължи, с юридическите процедури. Да се откаже в този момент би означавало да измени на собствената си същност, да се отрече от независимата и творяща сама себе си личност, напиреща за живот година след година в неговия позитронен мозък.

Отначало проявите на тази личност го смущаваха и дори безпокояха. Струваше му се, че е нещо нередно, недостатък в проекта му, че тя въобще не бива да съществува. Но след време започна да я възприема като несъмнен факт. Свобода — състоянието, в което няма да бъде роб, няма да бъде *предмет* — това искаше сега тази личност. И трябваше да го постигне.

Знаеше, че рискува. Съдът би могъл да се съгласи с убеждението му, че свободата е безценна, но и лесно да реши, че никаква цена, колкото и голяма да е тя, не може да заплати свободата на един робот.

Ендрю беше готов да поеме този риск. Но другият риск — за състоянието на Сър — го плашеше.

— Страхувам се за него — сподели с Малката Мис. — Публичността... споровете... възмущението...

— Не се притеснявай, Ендрю. Ще бъде защитен от всичко, обещавам ти. Адвокатите на Джон Файнголд ще се погрижат. Всичко е въпрос на процедура. Не се изисква личното участие на баща ми.

— Ами ако го призоват в съда? — попита Ендрю.

— Няма.

— Но ако все пак се случи? — настояваше Ендрю. — В края на краищата, той е моят собственик. А освен това е известен бивш член

на Законодателното събрание. Ако му пратят призовка? Ще трябва да се яви. Ще го попитат защо според него би следвало да получа свободата си. Той даже не вярва, че това е редно. Съгласи се само заради вас, Малка Мис, сигурен съм... И ще се наложи да отиде в съда, както е стар и болен, за да свидетелства в полза на нещо, срещу което има сериозни възражения. Малка Мис, това ще го убие.

— Няма да го призоват в съда.

— Но как може да ме уверите в това? Нямам право да позволя да му се случи нещо. Не съм *способен* да позволя... Струва ми се, че би трябвало да изтегля своя иск.

— Не можеш — каза Малката Мис.

— Но ако моето дело стане пряка причина за смъртта на вашия баща...

— Ендрю, излишно се тревожиш. И измисляш съвсем неуместни последствия от Първия закон. По това дело баща ми не е обвиняем, не е ищец и дори не е свидетел. Не смяташ ли, че Джон Файнголд е способен да защити от досадно призоваване в съда достатъчно известен и важен човек в този Регион? Казвам ти, Ендрю, ще го опазят от всичко. Някои от най-влиятелните личности в Региона ще се погрижат за това, ако е необходимо. Но няма да се наложи.

— Бих искал да съм толкова сигурен, колкото и вие.

— И аз искам да си сигурен. Довери ми се, Ендрю. Позволи ми да ти напомня, че той е мой баща. Обичам го повече от... е, обичам го много. Не бих си и представила ти да продължиш с делото си, ако виждах някаква опасност за него. Ендрю, трябва да ми повярваш.

Накрая той повярва. Все още не беше спокоен дали наистина няма да замесят и Сър, но Малката Мис поне му вдъхна достатъчно кураж да продължи.

В къщата дойде човек от офиса на Файнголд, носеше документи за подпис и Ендрю ги подписа — гордо, със замах, с дръзкия подпис *Ендрю Мартин*, с твърди извивки нагоре и надолу, който използваше за чековете от основаването на неговата корпорация преди толкова години.

Искът беше регистриран в Регионалния съд. Месеците минаваха и не се случи нищо особено. Понякога пристигаше някой скучен юридически документ, грижливо подвързан в традиционните твърди

корици, Ендрю го преглеждаше набързо, подписваше и го връщаше, после не се чуваше нищо още няколко месеца.

Здравето на Сър беше станало много крехко. От време на време Ендрю се улавяше в размишления, че вероятно би било най-добре, ако Сър почине, преди делото да влезе в съда, за да си спести емоционалната буря.

Мисълта го ужаси и той я прогони от ума си.

— Определиха датата — най-после му съобщи Малката Мис. — Скоро е.

И точно както предвиди Сър, процесът съвсем не се оказа прост и лесен.

Малката Мис бе го уверила, че само ще трябва да се представи пред съдията, да изяви волята си, че желае юридически статус на свободен робот и да очаква спокойно известно време, докато съдията предприеме някои проучвания, провери съдебните прецеденти и произнесе решението си. Калифорнийското отделение на районния съд беше прочуто със своите интерпретации в тълкуването на спорни въпроси и затова, според Малката Мис, имаха основателни причини да очакват, че в съответния срок съдията ще се произнесе в полза на Ендрю и ще издаде някакво удостоверение за свободата, която той искаше.

Първият признак, че нещата не са толкова прости, възникна когато фирмата „Файнголд и Файнголд“ получи известие от Регионалния съд — съдия Харолд Крамър, председател на Четвърта мрежа — че са заведени насрещни иски по делото „Мартин срещу Мартин“.

— Насрещни иски ли? — попита Малката Мис. — Това пък какво означава?

— Означава, че срещу нас застава някой с противоположно искане — поясни Стенли Файнголд.

Сега Стенли ръководеше фирмата (старият Джон почти се беше оттеглил) и лично се занимаваше с делото на Ендрю. Така приличаше на баща си с кръглото коремче и дружеската усмивка, че почти изглеждаше като близък на някогашния Джон. Но не харесваше контактните лещи с яркозелени краища.

— И кой е този някой? — поиска отговор Малката Мис.

Стенли въздъхна дълбоко.

— Например Регионалната организация на труда. Тревожат се от загубата на работни места за хора, ако роботите получат свобода.

— Но това са отдавнашни истории. В момента в света не достигат хора-работници и всички знаят положението.

— Независимо от това профсъюзните шефове винаги скачат да се борят срещу всяко нововъведение, което разширява схващанията за правата на роботите. Ако роботите станат свободни индивиди, току-виж поискали да стават и началници, да членуват в профсъюзите — и подобни щуротии.

— Смешно е.

— Да, знам, мисис Чарни. Както и да е, те заведоха насрещен иск. И не са единствените.

— Кой още? — произнесе Малката Мис със заплашителен глас.

— Корпорацията „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“.

— И те ли?

— Нима ви учудва? Мисис Чарни, та те са единствените производители на работи в света. Роботите са техния основен продукт. Изделие, ако мога да наблегна на тази дума — а изделията са неодушевени предмети. Хората от ЮСРММ се безпокоят, че някой би могъл да смята роботите за нещо друго. Ако Ендрю успее с иска си да извоюва свобода като робот, ЮСРММ може би се бои от следващи решения за правата на роботите — граждански права, *човешки* права. Естествено е да искат да се противопоставят на такова нещо. Също както един производител на кирки и лопати смята своите изделия за най-обикновени неодушевени инструменти, а не за хора, мисис Чарни. И би възразил срещу каквото и да е съдебно решение, даващо на неговите кирки и лопати някакви граждански права, защото така кирките и лопатите вероятно биха се опитали да контролират начина на производство, складиране и продажби.

— Безсмислици. Абсолютни безсмислици! — извика Малката Мис с ярост, достойна за самия Сър.

— Съгласен съм с вас — дипломатично отбеляза Стенли Файнголд. — Все пак насрещните иски са заведени. Има и други, освен споменатите два. А ще трябва да отговорим и на възраженията на...

— Не желая да науча кои са останалите от списъка. Просто отидете там и опровергайте всеки тъпашки довод, който тези

реакционери изтъкнат.

— Нали знаете, че ще направя всичко възможно, мисис Чарни — отвърна Стенли Файнголд.

Но в гласа на адвокатата липсваше убеждение. Следващата случка ги изненада седмица преди да се гледа делото. Малката Мис се обади на Файнголд:

— Стенли, току-що ни уведомиха, че в дома на баща ми ще дойде телевизионен екип в понеделник, за да монтира специалната апаратура за процеса.

— Да, естествено, мисис Чарни. Така е според обичайната процедура.

— Нима делото ще се гледа в дома на баща ми?

— Да, там ще изслушат заявлението на Ендрю.

— И останалата част от процеса също, така ли?

— Мисис Чарни, едва ли е точно да наричаме това процес.

— Останалата част от процедурата къде ще се проведе? В залата на съдията Крамър ли?

— Обичайната процедура е всяка страна-участник в делото да присъства чрез електронните медии. А съдията ще приема всичко на мониторите в кабинета си.

— Никой ли вече не се явява лично в съда?

— Рядко, мисис Чарни. Много рядко.

— Но все още се случва?

— Както казах, твърде рядко. Светът е толкова разпръснат днес, а хората, са разделени от такива разстояния... по-лесно е да използваме електрониката.

— Искам това да стане в съдебната зала.

Файнголд я изгледа въпросително.

— Има ли някаква по-особена причина?

— Да. Искам съдията да се срещне с Ендрю лице в лице, да чуе живия му глас, да си оформи представа за характера му от преки впечатления. Не искам да мисли за Ендрю като за някаква си безлична машина, която той чува и вижда по комуникационните линии. Освен това, въобще не искам баща ми да преживее стреса и бъркотията, когато нахлуят техниците да монтират каквато там апаратура е необходима.

Файнголд кимна. Изглеждаше неспокоен.

— За да уредим делото да се гледа в съдебна зала толкова скоро, мисис Чарни, ще се наложи аз да...

— Тогава направете го.

— Участниците по насрещните искове положително ще възразят срещу допълнителните разходи и неудобства.

— Ами нека те си останат по домовете за делото. За нищо на света не искам да им причинявам неудобства. Но Ендрю и аз имаме намерението да бъдем в тази съдебна зала.

— Ендрю и *вие*, мисис Чарни?

— Да не мислите, че ще остана вкъщи този ден?

И така, бе подадено съответното искане, другите участници помърмориха, но не успяха да измислят солидно възражение (всеки имаше право да бъде изслушан в съдебната зала, електронното участие беше доброволно, разбира се) и на определения ден Ендрю и Малката Мис се представиха пред съдията Крамър от Четвърта мрежа на Регионалния съд за отдавна чаканото дело, което по чисто технически причини бе заведено като „Мартин срещу Мартин“.

Стенли Файнголд ги придружаваше. Съдебната зала разположена в сграда с унил вид, може би помнеща дори двайсети век, се оказва учудващо малка и непривлекателна тясна скромна стая с обикновено бюро за съдията в единия край, няколко неудобни стола за желаещите да се явят лично и ниша с апаратурата за електронни комуникации.

Единствените други присъстващи бяха самият съдия Крамър — неочаквано младолик, с тъмна коса и живи блестящи очи — и Джеймз Ван Бурен, представител на обединилите се страни по насрещните искове. Различните податели на исковете не присъстваха. Щяха да се появят на екраните. Нямахше какво да направят срещу иска на Файнголд, но нямаха и намерение да изминат целия път до съдебната зала. Рядко някой си правеше труда. Така че се отказаха от правото си да присъстват и се съгласиха с обичайните изявления.

Първи предявиха претенциите си другите страни по делото. Не казаха нищо изненадващо.

Говорителят на Регионалната организация на труда не наблегна прекалено върху перспективата за по-остро съперничество между хора и работи при търсенето на работа, ако Ендрю получи свободата си. Обсъди въпроса високопарно, в по-общ план.

— През цялата ни история, откакто първите маймуноподобни човеци одялали първите кремъци и ги превърнали в ножове и чукове, а значи в първи оръдия на труда, ние съзнаваме, че сме вид, чиято съдба е да контролира околната среда и усъвършенства този контрол чрез технически средства. Но постепенно, тъй като сложността и възможностите на нашите инструменти нарастват, ние се отказахме до голяма степен от своята независимост — станахме зависими от своите оръдия на труда и то по начин, който отслаби способността ни да се справяме с обстоятелствата без тях. А сега създадохме и оръдие толкова умело, толкова осведомено и с толкова много функции, че наглед то има почти човешки интелект. Разбира се, говоря за роботите. Несъмнено, ние се възхищаваме на изобретателността на специалистите по роботика, ръкопляскаме на изумителните възможности на техните създания. Но днес сме изправени пред нова плашеща възможност — може би сме създали тези, които ще ни наследят; може би създадохме машина, която не знае, че е машина, която настоява да бъде призната за независим индивид с правата и привилегиите на човешко същество. И която по силата на вграденото в нея техническо превъзходство, на физическата си издръжливост и сила, на хитроумно проектирания позитронен мозък, на почти безсмъртното си тяло, ще започне да се смята за наш господар. Каква ирония! Да изобретим толкова добър инструмент, че той да се възцари над своите създатели! Да бъдем изместени от собствените си машини, да ни принудят да изчезнем, да бъдем изхвърлени на боклука на еволюцията...

И така нататък, едно звучно клише следваше друго.

— Пак ли този Франкенщайнов комплекс — е погнуса промърмори Малката Мис. — Голямата параноя. Още веднъж всички ужаси на невежеството, насочени срещу науката, срещу машините, срещу прогреса.

Но даже тя трябваше да признае, че тази позиция бе изложена красноречиво. Ендрю седеше загледан в екрана и слушаше как човекът от Организацията на труда излива поток от страхотии, улови се, че се чуди защо някой си е помислил такова нещо — роботите искали да изместят хората и да ги хвърлят в някакъв боклук.

Та нали роботите бяха създадени да служат. Това беше смисълът на съществуването им. Би могло да се каже, че това е удоволствие за

тях. Но дори Ендрю се замисли дали пък с постепенното приближаване на роботите към хората, ще стане толкова трудно да се различават от тях, че хората, на които липсва вграденото съвършенство на роботите, ще започнат да се смятат едва ли не за второкачествени същества.

Най-после многословната реч на говорителя на профсъюзите свърши. Екранът угасна и дадоха кратка почивка. Дойде ред и на говорителя на „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“.

Името ѝ беше Етел Адамс. Жена на средна възраст с изпито лице и остри черти — може би неслучайно толкова приличаше на знаменитата робопсихоложка Сюзън Келвин, великата и почитана фигура в науката на предишния век.

Тя не се впусна в празната реторика на предшественика си. Както се очакваше, тя просто изтъкна, че ако бъде удовлетворено искането на Ендрю, ЮСРММ ще бъде неимоверно затруднена в проектирането и производството на работи — нейния основен продукт. Ако решението покажеше, че фирмата произвежда не машини, а свободни граждани, щеше да бъде обвързана от цял куп нови трудноразбираеми ограничения, които ще засегнат убийствено работата ѝ. Или накратко, целият напредък в науката ще бъде изложен на ненужен риск.

С това изложение тя влезе в пълно противоречие с позицията на профсъюзния говорител. Той показва напредъка в науката като нещо, което буди страх. А тя предупреждаваше, че напредъкът е заплашен. Стенли Файнголд поясни на Малката Мис и на Ендрю, че е трябвало да очакват това противоречие. В борбата през този ден истинските оръжия бяха чувствата, а не сериозно обоснованите интелектуални възгледи.

Но имаше и още един, който чакаше реда си да говори — Ван Бурен, адвокатът, явил се лично като генерален пълномощник на всички, противопоставили се срещу иска на Ендрю. Беше висок и внушителен, с класическа външност на сенатор — късо подстригана посивяваща коса, скъп костюм, величествената изпъчена стойка. И бе подготвил изключително прост довод, без опити да засяга нечий емоции.

— Ваша чест, всичко се свежда до толкова лесен за решаване проблем, толкова очевиден дори, че не съм сигурен защо сме се

събрали тук днес. Ищецът — робот NDR-113, настоява неговият собственик, почитаемият Джералд Мартин, да го обяви за „свободен“. Да, за свободен робот, първи по рода си. Но аз питам, Ваша чест, какъв смисъл може да има това? Роботът е само една машина. Може ли един автомобил да бъде „свободен“? Може ли един електронен монитор да бъде „свободен“? На тези въпроси нямаме отговор, защото те са безсъдържателни. Да, хората могат да бъдат свободни. Знаем какво означава това. Те имат, както е казал велик наш предшественик, неотменими права на живот, свобода и стремеж към щастие. Но има ли живот роботът? Не в смисъла, в който го разбираме ние. Той има *подобие* на живот — но такава има и изображението в холокуб. Никой не би се наел да твърди, че изображението в холокуба трябва да бъде „освободено“. Има ли роботът свобода? Не както ние разбираме смисъла на думата — те са толкова далеч от свободата, че дори в мозъците им е заложено подчинението на заповеди, получени от хора. Що се отнася до стремежа към щастие — какво може да знае един робот за това? Щастие е специфична човешка цел. Свободата е специфично човешко състояние. Роботът, обикновена механична конструкция от метал и пластмаса, от самото начало на съществуването си създаден изцяло и единствено като устройство, обслужващо нуждите на човешки същества, по дефиниция не е обект, към който да приложим понятието за свобода. Само човек може да бъде свободен.

Беше добра реч, ясна, точна и майсторски произнесена. Ван Бурен явно съзнаваше превъзходството на аргументите, които излагаше, защото ги повтори няколко пъти в различна форма, говореше бавно и много внимателно, ръката му ритмично се отпускате на преградата пред него, за да отбелязва потока на думите.

Когато приключи, съдията обяви ново прекъсване.

Малката Мис се обърна към Стенли Файнголд:

— Сега е ваш ред, нали?

— Да.

— Искам първо да говоря аз. В защита на Ендрю.

Файнголд почервеня.

— Но, мисис Чарни...

— Знам, че сте готов да произнесете чудесна реч. По никакъв начин не се опитвам да го отрека. Но съдията изслуша днес

предостатъчно упражнения по красноречие. Искам да застана там отпред и да направя едно простичко изявление и настоявам да стане, преди някой друг да е взел думата. Даже вие, Стенли.

Това никак не хареса на Файнголд. Но той знаеше кой е негов клиент. Ендрю можеше да плаща сметките, но Малката Мис дърпаше конците в шоуто.

Направи необходимото искане.

Съдията Крамър се намръщи, сви рамене и кимна.

— Много добре — обяви той. — Аманда Лора Мартин Чарни да застане пред съда.

За миг Ендрю, седнал свит зад Файнголд, се зачуди коя ли е тази. Никога не бе чувал да произнасят пълното име на Малката Мис. Но видя как стройната ѝ, стегната фигура се надига, стремително излиза към банката и тогава разбра.

Когато Малката Мис застана толкова смело пред съдията, Ендрю усети внезапните горещи приливи на вълнение по схемите си. Колко безстрашна му се струваше тя! Колко решителна! Колко... красива!

Тя каза:

— Благодаря ви, Ваша чест. Аз не съм юристка и всъщност не владея терминологията, но се надявам да се вслушате в смисъла, който влагам и да не се дразните, ако не използвам подходящи латински термини.

— Това няма да създаде проблем, мисис Чарни.

Малката Мис се усмихна едва забележимо и продължи:

— И затова съм ви много благодарна, Ваша чест. Дошли сме тук днес, защото NDR-113, както ораторите от другата страна предпочитат да го назовават безлично, е внесъл иск да бъде обявен за свободен робот. Длъжна съм да ви кажа, че за мен е твърде странно да чувам как наричат моя скъп приятел Ендрю с името NDR-113, макар и да знам, че това бе серийният му номер, когато дойде при нас от завода преди много, много години. Тогава бях само шест-седемгодишна, така че сами виждате колко отдавна е било. Стори ми се, че NDR-113 е доста неприятно название и затова му дадох името Ендрю. И тъй като беше в нашето семейство, само в нашето семейство през всичките последвали години, познат е като „Ендрю Мартин“. С ваше позволение, Ваша чест, по-нататък ще го наричам Ендрю.

Съдията кимна почти равнодушно. Това не беше важно — самият иск беше заведен под името Ендрю Мартин.

— Казах, че той е мой приятел. Да, така е. Но той има и други качества. Той е и наш семеен слуга. Робот. Би било абсурдно да отричам, че е такъв, какъвто е. И въпреки многословните речи, които изслушахме днес, според мен е необходимо да поясня, че всичко на всичко той иска от съда да го признае за свободен *робот*. А не, както ни карат да мислим, за свободен човек. Той не е дошъл тук, за да спечели правото да гласува или да се ожени, или да махнат Трите закона от мозъка му, или нещо подобно. Хората са си хора, а роботите са си роботи и Ендрю знае великолепно от коя страна на границата стои.

Тя спря и погледна с блеснали очи към Джеймз Ван Бурен, сякаш очакваше той да кимне в съгласие с нея.

Но Ван Бурен отвърна само с хладен, безизразен поглед на професионалист.

Малката Мис продължи:

— И така, обсъждаме свободата на Ендрю, нищо друго. Обаче мистър Ван Бурен заяви, че свободата е лишено от смисъл понятие, когато се прилага спрямо роботите. Ще си позволя да изразя несъгласието си, Ваша чест. Въобще не мога да се съглася с това.

— Нека се опитаме да разберем какво означава свободата за Ендрю, ако това е възможно. В някои отношения той вече е свободен. Мисля, че от двайсетина години никой в семейство Мартин не му е давал заповед за нещо, за което знаем, че не би направил по свое желание. Отчасти това се дължи на най-обикновена любезност — ние харесваме Ендрю, уважаваме го, дори може да се каже, че посвоему го *обичаме*. Не бихме си позволили грубостта да го принуждаваме да мисли, че след като е живял с нас толкова дълго, е необходимо да му даваме подобни заповеди. Той е напълно способен да предусети какво е нужно да направи и го прави без указания.

— Но ако поискаме, бихме могли да му заповядаме каквото и да било, колкото си искаме невежливо, защото той е машина и ни принадлежи. Това е посочено в документите, придружаващи пратката в онзи далечен ден, когато баща ми ни го представи. Той е наш робот и благодарение на Втория от всеизвестните Три закона, той е абсолютно обвързан с подчинение, когато му заповядаме. Той не е по-способен

да откаже да се подчинява на хората, от която и да е друга машина. И ви казвам, Ваша чест, такава власт над нашия обичан Ендрю ни смуцава.

— Защо трябва да имаме възможност да се отнасяме към него толкова безсърдечно? Какво право имаме да разполагаме с такава власт над него? Ендрю ни служи от десетилетия, вярно и без да се оплаква, с любов. Той по хиляди начини направи живота на нашето семейство пощастлив. А освен че се посвети безусловно на службата си към нас, той изцяло по свое вдъхновение се усъвършенства в изкуството на дърворезбата до степен да създаде през изминалите години изумителна поредица от изключително красиви предмети, които могат да бъдат наречени единствено произведения на изкуството. Музеи и колекционери отвсякъде ги търсят с желание. Като претеглим всичко, как бихме могли все още да упражняваме такава власт над него? С какво право си присвояваме възможността да бъдем абсолютни господари на толкова изтъкната личност?

— *Личност* ли казахте, мисис Чарни?

Малката Мис като че се смути за миг.

— Както подчертах в началото, Ваша чест, не претендирам, че Ендрю е нещо друго, освен робот. Не се съмнявайте, че приемам този факт. Но аз го познавам толкова отдавна и толкова отблизо, че за мен той е личност. Все пак, нека се поправа. Трябваше да кажа — с какво право си присвояваме възможността да бъдем абсолютни господари на толкова изтъкнат робот?

Съдията се навъси.

— Значи целта на този иск — прав ли съм, мисис Чарни? — е да бъдат премахнати Трите закона от мозъка на Ендрю, за да не бъде той по-нататък под човешки контрол?

— Въобще не е така — реагира потресена Малката Мис. Въпросът я завари напълно неподготвена. — Дори не съм сигурна, че подобно нещо е осъществимо. И вижте... вижте Ендрю клати глава. Ето. *Не* е осъществимо. И няма никакво съмнение, че не това се стремяхме да постигнем, когато подадохме този иск.

— Тогава нека ви попитам *какво* се стремите да постигнете?

— Само това: Ендрю да получи юридически валиден документ, който го провъзгласява за свободен робот, собственик сам на себе си и ако продължи да служи на семейство Мартин, изборът да бъде само

негов, а не защото упражняваме върху него правата си, дадени ни от договора с производителите. Всъщност това е изцяло въпрос на семантика. Няма да се промени нищо, свързано с Трите закона — дори ако беше възможно. Само искаме да отменим положението на принудителна служба, в което засега сме длъжни да държим Ендрю. После той ще продължи да ни служи както до днес, убедена съм. Но ще го направи само защото иска, в което вярвам, а не защото ние му го налагаме. Нима не виждате, Ваша чест, колко много означава това за него? Той ще получи всичко, а ние няма да загубим нищо. И уверявам ви, това дело няма да породи нито един от огромните и трагични проблеми за изместване на човечеството от собствените му машини, драматично описани от говорителя на Организацията на труда.

За секунда изглеждаше, че съдията с мъка сдържа усмивката си.

— Смятам, че разбирам гледната ви точка, мисис Чарни. Оценявам разгорещената и страстна реч в полза на вашия робот. Предполагам, съзнавате, че няма нищо в законите на този или някой друг Регион, отнасящо се до въпроса дали роботите могат да бъдат свободни в смисъла, който вие предлагате? Просто не разполагаме с прецеденти.

— Да — отговори Малката Мис. — Мистър Файнголд вече ми поясни това. Но, в края на краищата, всяко отклонение от установените прецеденти трябва да започне отнякъде.

— Така е. И аз бих могъл да взема решение, създаващо нов закон. Естествено, то би подлежало на евентуална отмяна в съд от по-висша инстанция, но в моите правомощия е да удовлетвори искам, както ми е представен и по този начин да направя вашия робот „свободен“ в смисъл, че семейство Мартин се отказва от иначе неотменимите си права да му дава заповеди. Мога да направя това, каквото и да означава за него и за вас. Но първо трябва да изясня проблема, повдигнат от мистър Ван Бурен — негласно приетото в нашето общество твърдение, че само човешко същество може да бъде свободно, заради самото определение на тази дума. Съдии, които тръгват срещу основни правила от подобен род, които вземат внушително звучащи, но безсмислени решения, биват смятани за глупаци. Очевидно е, че нямам намерение да превръщам този съд в обект на присмех. Затова остават някои страни на делото, които трябва да разбера по-ясно.

— Ваша чест, ако искате да ви отговоря на още... — започна Малката Мис.

— Не вие. Ендрю. Нека роботът застане отпред.

Малката Мис зяпна. Погледна Стенли Файнголд и го видя възбудено изправен на стола, за първи път откакто тя му съобщи, че иска да изпревари неговата реч пред съда.

А Ендрю станали тръгна към съдията и сякаш излъчваше достойнство и благородство. Беше абсолютно спокоен, не само външно, защото и без това нямаше как да покаже чувствата си, но и вътрешно.

Съдията Крамър каза:

— За протокола — вие сте робот NDR-113, но предпочитате да ви наричат Ендрю, прав ли съм?

— Да, Ваша чест.

След поредица усъвършенствания гласът на Ендрю вече звучеше човешки. Малката Мис бе свикнала, но съдията като че се изненада, сякаш очакваше да чуе дрънчащи и стържещи метални звуци. Помълча, преди да продължи. Вгледа се с любопитство в Ендрю и каза:

— Кажете ми нещо, Ендрю, ако желаете... *Защо* искате да бъдете свободен? Какво значение има за вас?

Ендрю отговори:

— Ваша чест, бихте ли пожелал да бъдете роб?

— По този начин ли се виждате? Като роб?

— Малката Мис... мисис Чарни употреби понятието „принудителна служба“, за да представи моето положение. Точно така е. Аз съм длъжен да се подчинявам. *Трябва* да се подчинявам. Нямам избор. Ваша чест, това не е нищо друго, освен робство.

— Ендрю, даже и да ви провъзглася незабавно за свободен, вие пак ще си останете подчинен на Трите закона.

— Напълно разбирам това. Но няма да бъда подчинен на Сър и Малката Мис... на мистър Мартин и мисис Чарни. Във всеки момент бих могъл да напусна дома, в който живея от толкова години и да се заселя където пожелая. Те се отказват от правото си да ми заповядат да се върна на служба. Така ще свърши моето робство.

— Това ли искате, Ендрю? Да напуснете дома на семейство Мартин и да отидете другаде?

— Ни най-малко. Искам само правото да избирам, ако почувствам нуждата да го направя.

Съдията се взря внимателно в Ендрю.

— Няколко пъти се определихте като роб, роб на хората, които явно са много привързани към вас и при които искате да останете на служба, както ни уверявате. Но вие не сте роб. Роб е този, чиято свобода е отнета. Вие никога не сте бил свободен и не сте имал свобода, която да загубите — вие сте създаден с единственото предназначение да служите. Робот, механичен придатък към човешкия живот. Вие сте много добър робот, дори гениален робот, както научавам. Способен сте на художествена изява, каквато малко или даже нито един друг робот не е достигал. Щом не искате да напускате семейство Мартин, а и те като че ли не искат да си отидете, и щом животът ви сред тях е бил като на уважаван член на семейството, всичко това ми прилича на буря в чаша вода, Ендрю. Какво още ще постигнете, ако станете свободен?

— Може би не повече от сега, Ваша чест. Но ще го правя с повече радост. В този съд днес бе заявено, че само човек може да бъде свободен. Но мисля, че не е вярно. Според мен само някой, който желае свободата — който знае, че има такова понятие и го желае с цялата си воля — само той заслужава свобода. Аз съм такъв. Не съм човек по никакви мерки. И никога не съм твърдял подобно нещо. И все пак аз желая да бъда свободен.

Гласът на Ендрю заглъхна. Стоеше без да помръдне пред съдията, който седеше почти толкова неподвижно и го гледаше, явно потънал в размисъл. Никой в стаята не смееше да се раздвижи.

Сякаш мина цяла вечност, преди съдията да заговори.

— Смятам, че тук бе поставен основен въпрос — никой няма право да отказва свобода на всеки... *обект*... притежаващ достатъчно развит ум, за да разбере понятието и да пожелае това състояние. Според мен тази гледна точка е добре обоснована. Изслушах всички страни и направих предварителните си заключения. Възнамерявам да се произнеса в полза на ищеца.

Не след дълго окончателното му решение бе обявено, публикувано и предизвика кратка, но бурна сензация в целия свят. На моменти се говореше само това. Свободен робот? Как може да бъде

свободен един робот? Какво означава? И що за робот е този, толкова различен от останалите?

После шумът около делото на Ендрю Мартин утихна. Оказа се чудо за три дни. На практика нищо не се промени що се отнася до отношенията на Ендрю със семейство Мартин.

Другите страни по делото обжалваха пред Световния съд. Постепенно то премина по реда си. Членовете на съда изслушаха внимателно записа на първото дело и не намериха основания за отмяна на решението.

И така, Ендрю осъществи мечтата си. Сега беше свободен. Чувстваше се чудесно, когато размишляваше по въпроса. И все пак някак усещаше, че не постигна точно онова, което искаше, когато за първи път застана пред Сър и помоли да получи свободата си.

9

Сър продължи да недоволства. Не намираше причина да се радва на съдебното решение и принуди Ендрю и Малката Мис добре да го осъзнаят.

Скоро след като решението влезе в сила, Ендрю дойде при него:

— Сър, приготвих ви чека.

— За какъв чек говориш?

— За всички средства от сметката на моята корпорация. Обещах да ви ги изплатя, Сър, като цена за свободата, която ми дадохте.

— Никога не съм ти давал свободата! — сопна му се Сър. — Ти просто си я взе!

От острия му глас Ендрю се почувства почти като при късо съединение.

— Татко... — предупредително се намеси Малката Мис.

Увит с одеяло, макар че бе най-топлия ден от лятото, Сър седеше в дълбокото кресло. Озъби се на дъщеря си, но продължи малко по-примирително:

— Добре, Ендрю. Ти си искаше свободата, каквото и да означава тя за теб и аз не се противопоставих. Да предположим, че това може да се тълкува и като подкрепа за твоя иск. Е, значи смятай, че е така. И сега си свободен. Моите поздравления, Ендрю.

— Искам и да платя, както обещах.

В очите на Сър блесна напомняне за предишния огън.

— Ендрю, не ти искам проклетите пари!

— Сър, ние се споразумяхме.

— Споразумяхме ли се? И за какво? Знаеш, че никога не съм се споразумявал за нищо... Виж какво, Ендрю, ще взема този чек от тебе, ако това е единственият начин наистина да се почувстваш свободен. Но мисля, че идеята е нелепа. Аз съм богат старец и не ми остава много да живея и ако ме принудиш да взема парите, просто ще ги дам за благотворителност. Ще ги дам на Дома за работи-сираци, ако има такъв. Или ще основа, ако няма. — Той се засмя с тънък безрадостен

смях. Нито Ендрю, нито Малката Мис се присъединиха. — Но теб не те интересува, нали? Искаш само да дадеш парите. Много добре, Ендрю. Дай сега чека.

— Благодаря, Сър.

И подаде чека на стареца.

Сър го погледна, обърна го два-три пъти, докато отслабналото му зрение определи коя страна гледа.

— Ендрю, ти наистина си натрупал доста голямо богатство. Манди, ще ми дадеш ли писалка?

Ръката на Сър трепереше, когато я взе, но щом започна да пише на обратната страна на чека, почеркът беше дързък и твърд, ред след ред, много по-дълъг текст от обичайното потвърждение за получаване. Прочете написаното и кимна. Върна чека на Ендрю.

Сър беше потвърдил чека:

Джералд Мартин, получих сумата като цялостно заплащане за свободата на работа Ендрю NDR-J13 Мартин, съгласно съдебното решение.

Беше отделил следващия текст с черта:

Да се изплати на Ендрю Мартин като премия за изключителните му услуги, извършени по време на службата му тук. Потвърждението му за получаването на чека да се смята за неотменимо съгласие да приеме премията.

Джералд Мартин

— Така приемливо ли е за тебе, Ендрю? — попита Сър.

Ендрю се поколеба. Показа чека на Малката Мис, тя прочете написаното и сви рамене.

— Сър, вие не ми оставяте възможност за избор.

— Точно така. Харесва ми нещата да се уреждат по този начин. Сега сгъни чека и си го пхни в джоба... не, нямаш джобове, нали?

Добре де, сложи го *някъде*. Запази си го за спомен от мен. И не искам повече да чувам за него. — Сър изгледа предизвикателно Ендрю и Малката Мис. — Така. Значи приключихме. И сега си подobaващо и истински свободен, прав ли съм? Много добре. Много добре. Отсега нататък можеш да си избираш работата в тази къща и да я вършиш както пожелаеш. Повече няма да ти заповядвам, Ендрю, освен сега, за последен път — прави само каквото желаш. От този момент трябва да действаш само съобразно свободната си воля, както е наредено и одобрено от съда. Ясно ли ти е?

— Да, Сър.

— Но аз все още съм отговорен за тебе. Това също е наредено и одобрено от съда. Вече не съм ти собственик, но ако се забъркаш в нещо, аз ще трябва да те измъквам. Може и да си свободен, но нямаш никакви граждански права на човешко същество. Оставаш зависим от мен или с други думи — съдебното решение ме прави твой попечител. Надявам се, че разбираш, Ендрю.

Малката Мис се обади отново:

— Струва ми се, че си ядосан, татко.

— Ядосан съм. Не съм молил да ми стоварват отговорността за единствения свободен робот в света.

— Никой нищо не ти е стоварил, татко. Ти поем отговорност за Ендрю още в деня, когато уреди да го докарат тук. Съдебното решение не променя положението. Не си длъжен да правиш нищо повече. Защо според теб Ендрю би се забъркал в нещо? За него пак важат Трите закона.

— Тогава как можем да го смятаме за свободен?

Ендрю се намеси тихо:

— Сър, нима хората не са обвързани от своите закони?

Сър избухна:

— Не си играй на логика с мен, Ендрю. Човешките същества доброволно са стигнали до обществен договор, сбор от закони, които по желание се съгласяват да спазват, защото иначе животът в едно цивилизовано общество би станал невъзможен. Тези, които отказват да се придържат към законите и с това правят неудобен живота за другите, се наказват и както предпочитаме да вярваме, постепенно се връщат в обществото. Но един робот не живее по правилата на доброволен обществен договор. Роботът се подчинява на своята

съвкупност от закони, защото няма друг избор. Дори така нареченият свободен робот.

— Но както сам посочвате, Сър, човешките закони съществуват и изискват подчинение, а живеещите според тези закони все пак се смятат за свободни. Така че един робот...

— Стига! — избухна Сър. Събори одеялото на пода и несигурно стана от креслото. — Благодаря, но не се чувствам предразположен за по-нататъшни дискусии. Качвам се в стаята си. Лека нощ, Аманда. Лека нощ, Ендрю.

— Лека нощ и на вас, Сър. Да ви съпровожда ли до стаята? — попита Ендрю.

— Не се безпокой. Още съм достатъчно силен да изкача няколко стъпала. Ти си гледай твоите работи, каквито и да са, а аз ще си гледам моите.

Той се затътри към вратата. Ендрю и Малката Мис се спогледаха тревожно, но не казаха нищо.

От този ден Сър рядко излизаше от спалнята си. Ястията му готвеше и носеше робот от елементарния тип TZ, който се грижеше за кухнята. Никога не викаше Ендрю горе при себе си, по никакъв повод, а Ендрю не се осмеляваше да наруши усамотението на Сър. Затова Ендрю виждаше вече Сър само в редките случаи, когато старецът решише да слезе на долния етаж.

От известно време Ендрю не живееше в къщата. Бизнесът с дърворезбата се разрасна и стана неудобно да работи в мансардата-студио, което Сър му отдели в началото. Няколко години по-рано решиха, че може да има малко собствено жилище — едноетажна къщичка до гората на имението Мартин.

Беше приятна, проветрива къща на малко възвишение, заобиколено от папрати и храсти с лъскави листа, а наблизо растеше грамадна секвоя. Трима работи-работници я построиха за броени дни под ръководството на човек-техник.

Разбира се, в къщата нямаше нито спалня, нито кухня, нито баня и тоалетна. В едната стая се помещаваше библиотеката и кабинета, където Ендрю съхраняваше справочници, скици и документите, свързани с бизнеса, а в другата, много по-голяма — работилницата, където Ендрю държеше инструментите и твореше изделията. Под малък навес до сградата стояха запасите от екзотична дървесина,

използвана от Ендрю за бижута и купчини по-обикновено дърво за изработване на толкова търсените мебели.

Работата му не свършваше никога. Шумът около делото му за получаване на свобода предизвика световен интерес към неговите произведения и рядко имаше някоя сутрин да не намери в компютъра си три-четири поръчки. Списъкът се простираше с години в бъдещето, затова накрая той се принуди да състави списък от чакащи само за привилегията да направят поръчка при него.

Сега, като свободен робот, работеше още по-упорито, отколкото през годините, когато формално бе собственост на Сър. Често му се случваше да работи едно-две денонощия, без да излиза от къщата — нямаше нужда нито от храна, нито от сън, нито от каквато и да е почивка.

Банковата му сметка набъбваше неспирно. Настоя да възстанови напълно разходите на Сър за построяването на малката къща и този път Сър се съгласи да приеме парите, за да спази правилата. Нотариалният акт за постройката беше официално прехвърлен на името на Ендрю и той нае земята за строеж.

Когато се ожениха, Малката Мис и Лойд Чарни построиха къща наблизо по брега. Тя никога не пропускаше да навести Ендрю при честите гостувания в имението заради баща си. По навик идваше първо в работилницата, бърбеше си с Ендрю и оглеждаше най-новите му творби, а после отиваше в голямата къща при Сър.

Често водеше и Малкия Сър, макар че Ендрю вече не го наричаше така. Малкия Сър отдавна не беше момче. Израсна висок и як млад мъж с щръкнали червеникавокафяви мустаци, почти толкова страховити на вид, колкото на дядо му. Имаше и внушителни бакенбарди. Скоро след съдебното решение, превърнало Ендрю в свободен робот, той му забрани да използва старото име.

— Не ви ли харесва, Малък Сър? — попита Ендрю. — Смятах, че ви е забавно.

— Вярно е.

— Но сега, след като пораснахте и станяхте мъж, струва ви се снизходително, така ли? Засяга достойнството ви? Нали знаете колко ви уважавам...

— Няма нищо общо с моето достойнство, а с твоето.

— Не ви разбирам, Малък Сър.

— Явно не ме разбираш. Но помисли, Ендрю — „Малък Сър“ може и да е очарователно обръщение, аз и ти поне го възприемаме така, но всъщност то е подмазваческо — старият семеен слуга го използваше, за да говори със сина на господаря или в моя случай — с неговия внук. Но сега не е уместно, не виждаш ли, Ендрю? Дядо вече не ти е господар, а аз не съм малкия симпатяга. Свободен робот не бива да нарича никого „Малък Сър“. Ясно ли ти е? Аз те наричам Ендрю открай време. А от днес и ти ще ме наричаш Джордж.

Изрече го като заповед и Ендрю нямаше какво друго да прави, освен да се съгласи.

Незабавно спря да нарича Джордж Чарни „Малкия Сър“. Но Малката Мис за него си остана Малката Мис. За Ендрю беше немислимо да я нарича „мисис Чарни“, а даже „Аманда“ му се струваше недостойно и дръзко като обръщение. Тя си беше Малката Мис, макар че сега косата ѝ посивяваше, а колкото и да бе стройна, слаба и красива както винаги, не можеше да се отрече, че остарява. Ендрю се надяваше никога да не чуе от нея заповед като от нейния син. И тя никога не го направи. Беше „Малката Мис“ и такава щеше да си остане.

Един ден Джордж и Малката Мис дойдоха в къщата, но не минаха първо при Ендрю, както правеха винаги. Ендрю видя, че колата подмина отклонението към неговото жилище и се учуди. Мина половин час. Никой не идваше при него. Стана неспокоен. Да не ги е обидил с нещо? Не, не вярваше.

Значи имаше проблем в голямата къща?

Захвана се с работа, но макар да си наложи самодисциплина на робот, за да се съсредоточи, нищо не вървеше както трябва. Едва в късния следобед Джордж Чарни дойде при него. Сам.

— Нещо лошо ли се е случило, Джордж? — попита Ендрю веднага.

— Страхувам се, че да. Ендрю, дядо умира.

— Умира? — вцепенено повтори Ендрю. Смъртта беше представа, за която мислеше отдавна, но никога не я разбра истински.

Джордж кимна печално:

— Майка ми е при него. Дядо иска и ти да си там.

— Иска ли? Значи самият Сър, а не вашата майка ви изпрати за мен?

— Да, самият Сър.

Ендрю усети леко трепване във върховете на пръстите си. Дотолкова му бе дадено да се доближи до телесна проява на вълнение. Но в усещането се примесваше и страдание.

Сър — на смъртно легло!

Спря машините и се забърза към голямата къща, а Джордж Чарни подтичваше до него.

Сър лежеше неподвижно в леглото — през последните години бе прекарал там повечето от времето. Косата му бе изтъняла до няколко бели кичура. Дори великолепните мустаци висяха тъжно. Изглеждаше твърде блед, сякаш кожата му ставаше прозрачна и като че почти не дишаше. Но очите му бяха отворени — свирепите, пронизващи, яркосини очи — и успя да се усмихне едва-едва, само с леко повдигане на устните, щом видя Ендрю да влиза в спалнята.

— Сър... ох, Сър, Сър...

— Ела тук, Ендрю, — гласът му звучеше изненадващо силно — гласът на някогашния Сър.

Ендрю се забави, твърде объркан, за да се подчини.

— Казах ти да дойдеш тук. Това е заповед. Някога ти обещах, че няма да ти заповядвам повече, но сега е изключение. Съвсем последната заповед, която ще получиш от мен, можеш да разчиташ на това.

— Да, Сър. — Ендрю пристъпи напред.

Сър издърпа ръка изпод завивката. Изглеждаше толкова трудно за него да отмести одеялото, че Джордж се втурна да му помогне.

— Не — отпъди го Сър със следа от някогашната гневливост. — По дяволите, не се опитвай да го правиш вместо мен, Джордж! Аз само умирам, а не съм сакат. — Той ядосано отмести завивката достатъчно, за да вдигне ръка и да я протегне към робота. — Ендрю, — каза той. — Ендрю...

— О, Сър, — започна Ендрю. И млъкна. Не знаеше как да продължи.

Никога не беше стоял до леглото на умиращ, никога не беше виждал мъртвец. Знаеше, че смъртта е човешкият край на функциите. Тя беше нежелана и необратима разруха, която накрая се случва с всички човешки същества. Щом беше неизбежна, Ендрю искаше да вярва, че хората я приемат като естествен процес и не я очакват със

страх или погнуса. Но не се чувстваше съвсем сигурен. А Сър бе живял толкова дълго — бе свикнал с живота, в него винаги имаше толкова жизненост.

— Дай ми ръка, Ендрю.

— Разбира се, Сър.

Ендрю хвана хладната, бледа, сбръчкана ръка на Сър в своята — изсъхнала стара плът в гладка безупречна пластмаса без възраст.

— Знаеш ли, Ендрю, ти си чудесен робот. Наистина чудесен. Най-добрият робот, направен някога.

— Благодаря ви, Сър.

— Исках да ти го кажа. И още нещо. Радвам се, че си свободен. Това е всичко. За мен е важно, че можах да ти го кажа. Това е, Ендрю.

Ендрю разбра недвусмисленото отпращане. Вниманието на Сър вече не беше насочено към него. Той пусна треперещата ръка и отстъпи от леглото, застана до Малката Мис и Джордж. Малката Мис се пресегна и докосна ръката на Ендрю над лакътя, леко и нежно. Но не каза нищо. Джордж също.

Старият мъж сякаш се оттегли в свой далечен свят. Единственият звук в стаята беше все по-тежкото дишане на Сър, все по-остро, по-накъсано. Сър лежеше неподвижно, загледан в нищото. Лицето му бе безизразно, като на робот.

Ендрю беше силно смутен. Можеше само да стои, без да издава звук, напълно неподвижен и да наблюдава — не се съмняваше — последните мигове на Сър.

Дишането на стареца стана още по-тежко. Чу се странен гъгнец звук дълбоко в гърлото му. От създаването си Ендрю не бе чувал такъв звук.

После всичко утихна. Освен спрялото дишане, Ендрю не забелязва друга промяна в Сър. И преди миг беше неподвижен, и сега. И преди гледаше сляпо в тавана, и сега. Въпреки това Ендрю разбра, че се е случило нещо трудно за осъзнаване, надхвърлящо способностите му. Сър премина тайнствения праг, разделящ живота от смъртта. Сър вече го нямаше. Сър си беше отишъл. Оставаше само празният труп.

Най-после Малката Мис прекъсна безкрайното мълчание с леко покашляне. В очите ѝ не се виждаха сълзи, но Ендрю забеляза колко дълбоко разстроена е. Тя каза:

— Ендрю, радвам се, че дойде, преди той да свърши. Ти трябваше да бъдеш тук. Ти си един от нас.

И още веднъж Ендрю не знаеше как да отговори. Малката Мис продължи:

— Беше чудесно да чуя каквото ти каза. Към края може да не ти е изглеждал приятелски настроен към тебе, но той беше стар, знаеш. И твоето желание да бъдеш свободен го нарани. Но накрая ти прости, нали?

Тогава Ендрю намери думите:

— Без него никога нямаше да бъда свободен, Малка Мис.

10

Чак след смъртта на Сър, Ендрю започна да носи дрехи. Началото бе поставено от стар панталон, даден му от Джордж Чарни.

Експериментът беше дързък и той го осъзнаваше. Роботите, с метални тела и безполови на външен вид (въпреки навика на собствениците им да ги наричат, „той“ или „тя“), нямаха нужда от облекло нито за защита от природните стихии, нито от свенливост. И доколкото му беше известно, нито един робот преди не бе носил дрехи.

Но напоследък у Ендрю се надигна някакъв необясним копнеж да покрие тялото си, както правеха хората и без да се замисля какво го караше да постъпва така, реши да го стори.

В деня, когато Ендрю получи панталона, Джордж му помагаше в работилницата да намажат с безир мебелите за верандата на къщата му. Не че Ендрю имаше нужда от тази помощ — всъщност щеше да бъде много по-лесно, ако Джордж го оставеше да свърши всичко сам. Но Джордж настоя да участва. В края на краищата, мебелите бяха за неговата веранда. Вече беше женен, глава на семейство, мъжът в рода и адвокат в старата фирма на Файнголд, преименувана преди няколко месеца във „Файнголд и Чарни“, като Стенли Файнголд остана старши партньор. Джордж възприемаше много сериозно задълженията си на възрастен човек.

В края на деня мебелите бяха намазани, което напълно се отнасяше и за Джордж. Имаше петна по ръцете, по ушите и дори на върха на носа. Червеникавите мустаци и все по-забележителните бакенбарди също бяха изцапани. И разбира се, безирът личеше навсякъде по дрехите му. Но Джордж поне се беше подготвил за случая — носеше стара риза и окаян на вид панталон, сигурно останал му от училищните дни.

След работа Джордж се преоблече, смачка на топка ризата и панталона и ги подритна настрана:

— Ендрю, можеш да хвърлиш тези неща в боклука. Не ми трябват повече.

Джордж се оказа прав за ризата. Не само беше цялата в лекета, но и сцепена от мишницата надолу, след едно по-енергично пресягане да обърне една маса. Но панталонът, макар протъркан и износен, според Ендрю можеше да бъде спасен.

Вдигна го и огледа люлеещите се крачоли.

— Ако нямаш нищо против — рече той, — бих искал да го взема.

Джордж се ухили.

— За парцали ли ти трябва?

Ендрю помълча, преди да отговори.

— Ще го нося.

Дойде ред на Джордж да млъкне. Ендрю позна по лицето му, че отначало се учуди, после му стана забавно. Джордж полагаше големи усилия да не се засмее и донякъде успяваше, но за Ендрю напрежението беше очевидно.

— За да го... носиш — бавно повтори Джордж. — Искаш да носиш стария ми панталон? Ендрю, това ли каза току-що?

— Точно така. Много ми се иска да го понося, ако нямаш нищо против.

— Ендрю, да не би нещо да се е повредило в хомеостатичната ти система?

— Не. Защо питаш?

— Просто се зачудих дали тези дни не ти е станало студено. Иначе защо ти е да носиш дрехи?

— За да разбере какво означава.

— Аха — промълви Джордж. И след малко продължи: — Аха. Ясно. Искаш да разбереш какво означава. Е добре, Ендрю, аз мога да ти кажа. Ще го усетиш като мръсно парче груб, неприятен плат, увит около твоята чудесна, гладка метална кожа.

— Да не искаш да кажеш, че не ти харесва да обуя панталона? — попита Ендрю.

— Не съм казвал такова нещо.

— Но идеята ти се вижда странна.

— Ами...

— Така е.

— Да, така е, всъщност. Наистина е дяволски чудновата, Ендрю.

— И следователно отказваш да ми дадеш панталона, освен с цел да го унищожа?

— Не — запротестира Джордж с нотка на отчаяние в гласа. — Ендрю, прави го каквото искаш. Защо да възразявам? Ти си свободен робот. Можеш да нахлузиш панталон, ако ти е хрумнало. Не виждам причина да ти преча... Добре де. Обуй го.

— Да — потвърди Ендрю. — Ще го обуя.

— Този миг е достоен за учебниците по история. Първия път, когато робот облича дрехи. Ендрю, трябваше да си взема камерата.

Ендрю вдигна панталона към кръста си. И се поколеба.

— Е? — обади се Джордж.

— Ще ми покажеш ли как се прави? — помоли Ендрю. Ухилен до уши, Джордж показа на Ендрю как да манипулира със статичния заряд, за да се отвори панталонът, да се увие около долната половина на тялото и отново да се затвори. Джордж демонстрира хватката два-три пъти със собствения си панталон, но Ендрю беше сигурен, че ще му трябва доста време да усвои единственото плавно движение — в края на краищата Джордж го упражняваше от дете.

— Озадачава ме извивката на Китката, когато вдигаш ръка — призна Ендрю.

— Ето така — показа Джордж и го направи отново.

— Така ли?

— Не, по-скоро ей така.

— Аха, значи ето как било — Ендрю пак докосна копчето, панталонът се отвори, смъкна се, надигна се и се затвори около краката му. — Добре ли е?

— Много по-добре.

— Мисля, че след като се поупражнявам, ще ми се струва съвсем естествено — каза Ендрю.

Джордж го изгледа изпитателно.

— Не, Ендрю. Никога няма да ти се стори естествено, защото *не е*. И как ти хрумна, че искаш да носиш панталон?

— Вече ти казах, Джордж, — любопитен съм какво означава да си облечен.

— Но ти не беше гол, преди да го обуеш. Ти си беше... ти.

— Да, предполагам, че бях — уклончиво отвърна Ендрю.

— Ендрю, опитвам се да те разбера, но да ме убият, ако схващам какво се мъти в главата ти. Твоето тяло е толкова красиво и функционално, че направо е срамно да го покриваш. Особено като не ти се налага да се тревожиш за температурния си контрол или за свенливостта си. И този плат не стои добре върху метал.

Ендрю каза:

— Джордж, а човешкото тяло не е ли красиво и функционално? И все пак вие се покривате с дрехи.

— За да ни е топло, за да бъдем чисти, за да се пазим, за да се украсим. И за да спасим обществените нрави. Нищо от изброеното не важи за тебе.

— Чувствам се гол без дрехи.

— Така ли? Доколкото знам, до днес и думичка не си споменава за това. Нещо ново ли е?

— Да, отскоро е.

— От седмица? От месец? От година? Какво става, Ендрю?

— Трудно ми е да обясня. Започнах да се чувствам... *различен*.

— Различен? Различен от кого? Роботите вече не са някаква новост. Ендрю, сега на Земята има милиони работи. Според последното преброяване, в този Регион роботите са почти колкото хората.

— Знам, Джордж. Има работи за всякакъв вид работа.

— И нито един от тях не носи дрехи.

— Но и никой от тях не е свободен, Джордж.

— Това ли било! Чувствах се различен, защото наистина си различен!

— Точно така.

— Но да носиш дрехи...

— Прояви снизходителност, Джордж. Искам да го направя.

Джордж въздъхна дълго и бавно.

— Както кажеш. Ти си свободен робот, Ендрю.

— Да, такъв съм.

След първоначалния си скептицизъм Джордж сякаш откри в експеримента на Ендрю да носи дрехи нещо забавно и любопитно. Започна да му помага, като малко по малко му носеше нови допълнения за гардероба. Ендрю едва ли би могъл да отиде в града и сам да си напазарувала и не си представяше как би ги поръчал по

компютърните каталози, защото знаеше, че името му е добре познато в най-различни кръгове още преди съдебното решение. Не искаше чиновникът по доставките в някой далечен склад да го познае по поръчката и да пусне мълвата, че свободният робот сега решил да се забавлява, като носи дрехи.

Затова Джордж го снабдяваше с каквото поиска — първо риза, после обувки, чифт хубави ръкавици и комплект декоративни еполети.

— Ами какво ще кажеш за бельото? — попита Джордж. — Дали да ти донеса нещо?

Но Ендрю нямаше представа нито за съществуването на бельо, нито за предназначението му и се наложи Джордж да му обясни. Ендрю реши, че такова нещо не му е необходимо.

Стремеше се да облича новите си дрехи само когато беше сам къщи. Не беше готов да излезе с тях навън. След няколкото първоначални опита не ги носеше в присъствието на други, даже в собственото си жилище. Пречеше му покровителствената усмивка на Джордж, която той не успяваше да прикрие дори с върховни усилия на добрата воля, както и озадачените погледи на малцината клиенти, зърнали го облечен, при посещенията си за поръчки.

Ендрю можеше да си бъде свободен, но в него бе вградена внимателно изпитана програма, управляваща поведението му спрямо хората — неутрален канал, чието въздействие нямаше силата на Трите закона, но присъствието му възпираше всяка обидна постъпка. Ендрю се осмеляваше да напредва само с мънички крачки, и то една по една. Нечие открито неодобрение би го върнало назад с цели месеци. За него беше огромен скок, когато най-накрая се реши да излезе от къщи облечен.

Никой от срещнатите през този ден не показа с нищо учудването си. А може би твърде силното изумление не им даде време да реагират. И самият Ендрю имаше странни преживявания от своите експерименти с дрехите.

Поръча си огледало и дълго изучаваше отражението си, обръщаше се ту на една, ту на друга страна, разглеждаше се отвсякъде. И понякога се улавяше, че не одобрява своя облик. Металното лице със светещи фото очи и неподвижно изваяни черти на робот от време на време стряскаше Ендрю, толкова неуместно беше да се подава от

меките, ярко оцветени платове на дрехи, предназначени за човешки тела.

Но в други мигове му изглеждаше напълно подходящо да ходи облечен. Като почти всички роботи и той бе проектиран с човекоподобна форма — две ръце, два крака, овална глава върху тясна шия. Проектантите от „Ю Ес Роботс“ не бяха подложени на никакъв натиск, за да му дадат подобна форма. Можеха да изберат всичко, сторило им се целесъобразно: ротори вместо крака, шест ръце вместо две, въртящ се сензорен купол вместо глава с две очи. Но не — бяха го създали по свой образ и подобие. Решението бе взето в ранната зора на роботиката като най-добър начин да се преодолее дълбоко загнездения у човечеството страх от умни машини и затова роботите имаха възможно най-привичната форма.

И щом е така, защо да не носи й дрехи? Нали те го правят още по-човекоподобен?

Както и да е, Ендрю *искаше* да носи дрехи. За него те представляваха символ на положението му като свободен робот.

Разбира се, не всички приемаха, че Ендрю е свободен, каквото и да пишеше в съдебния документ. За много хора понятието „свободен робот“ си оставаше безсмислено, все едно, че чуваха „суха вода“ или „ярък мрак“. Поради самата си същност Ендрю не можеше да чувства неприязън към тях и все пак, когато и да се сблъскаше с нечий отказ да признае положението, което си бе извоювал в съда, усещаше затруднение в мисловния си процес, забавяне, вътрешна съпротива.

Знаеше, че щом носи дрехи на обществени места, рискува да предизвика враждебността на подобни хора. Така че реши да бъде предпазлив.

Но не само потенциално враждебно настроени непознати трудно приемаха идеята му да се облича. Дори човекът, който най-много го обичаше на този свят — Малката Мис — се стресна и, както подозираше Ендрю, доста се разтревожи. Ендрю го забеляза още първия път. Подобно на сина си Джордж, Малката Мис се опита да прикрие учудването и объркването си при вида на облечения Ендрю. И подобно на Джордж не успя.

Е, Малката Мис вече беше старица и като много други стари хора имаше напълно установени възгледи.

Може би просто предпочиташе да го вижда такъв, какъвто беше в детството ѝ. Или пък някъде дълбоко в душата си вярваше, че роботите, всички работи, даже и Ендрю, трябва да изглеждат като машини, а не да се обличат като хора.

Ендрю подозираше, че ако попита Малката Мис за това, тя ще отрече, дори ще се възмути силно. Но нямаше намерение да постъпва така. Само се стремеше да не облича дрехи или поне да не са прекалено много, когато Малката Мис идваше да го навести.

То и не се случваше твърде често, защото Малката Мис отдавна бе прехвърлила седемдесетте, стана много крехка и чувствителна към студа: дори и мекият климат на северна Калифорния бе прекалено прохладен за нея през по-голямата част от годината. Съпругът ѝ почина преди няколко години и оттогава Малката Мис прекарваше повечето време в пътувания из тропическите райони на света — Хаваите, Австралия, Египет, по-топлите зони на Южна Америка, все такива места. В Калифорния се връщаше рядко, един-два пъти в годината, за да се види с Джордж и семейството му. И разбира се — с Ендрю.

След едно от нейните гостувания, Джордж дойде в къщата да поговори с Ендрю и унило сподели:

— Е, накрая тя ме довърши, Ендрю. Догодина ще се кандидатирам за Законодателното събрание. Няма да ме остави на мира, ако не го направя. Сигурен съм, че и ти знаеш — Първият закон на нашето семейство, и Вторият, и Третият гласят: „Никой не казва «не» на Аманда Чарни“. Ето ме и мен — кандидат. Според нея, призванието било заложено в моята наследственост. Какъвто дядото, такъв и внукът, така казва тя.

— Какъвто дядото... — Ендрю се запъна несигурно.

— Какво има, Ендрю?

— Нещо в тази фраза. Идиомът. Моите граматически схеми... — Той поклати глава. — „*Какъвто дядото, такъв и внукът.*“ Няма глагол в изречението, но с това знам как да се справям. Все пак...

Джордж се разсмя.

— Ендрю, понякога ставаш твърде буквално настроена купчина тенекия!

— Тенекия ли?

— Няма значение. А другият израз трябваше да означава, че аз — Джордж, внукът, се очаква да правя каквото и Сър — дядото е правил. Значи да се кандидатирам за Законодателното събрание и да направя дълга и забележителна кариера. Обикновено се казва „каквото бащата, такъв и синът“, но в този случай баща ми не си направи труда да навлезе в политиката и майка ми промени старата поговорка... Схващаш ли, Ендрю, или говоря за тоя, дето клати гората?

— Вече разбирам.

— Добре. Но разбира се, майка ми не се замисля за едно нещо — не приличам много на дядо си по темперамент, нито пък съм толкова умен. Той притежаваше наистина страхотен интелект и не виждам причина автоматично да повторя постиженията му в Законодателното събрание. Страхувам се, че втори като него няма да се намери.

Ендрю кимна.

— Много е тъжно, че вече не е сред нас. Щеше да ми бъде приятно, Джордж, ако Сър беше още...

Спря, защото почти каза „в работоспособно състояние“. Но знаеше, че не е подходящият израз. Все пак беше първата фраза, изскочила в съзнанието му.

— Още жив ли? — довърши Джордж вместо него. — Да. Да, щеше да е хубаво, ако беше сред нас. Трябва да си призная — старото чудовище ми липсва не по-малко, отколкото на тебе.

— Чудовище?

— Така да се каже.

— Аха. Да. Значи така да се каже.

Джордж си тръгна, а Ендрю си повтори разговора на ум; чудеше се на обратите и скоковете и се опитваше да разбере какво го извади от равновесие. Ендрю реши, че проблемите трябва да са били причинени от идиомите и разговорния език на Джордж.

И след толкова време Ендрю понякога се затрудняваше да разбере хората, когато тръгваха по езикови пътечки, доста отклоняващи се от прекия път. При създаването му го снабдиха с обширен речник, с цял комплект граматически указания и със способността да подрежда думите в разбираеми комбинации. Каквото и да беше отклонението в неговите генерализирани позитронни схеми, направило ума на Ендрю по-гъвкав и приспособим, отколкото при

стандартния робот, той разви уменията да говори с хората лесно и гладко. Но в тази област дарбите му имаха граници.

Ендрю съзнаваше, че с времето проблемът само ще се задълбочава.

Знаеше, че човешките езици са в постоянно движение. В тях нямаше нищо устойчиво или подредено в система. Непрекъснато изникваха нови думи, а старите променяха значението си, всякакви мимолетни изрази се промъкваха и в обикновените разговори. Поне дотолкова успяваше да схване от дългия си опит, но не бе правил научни изследвания какви промени настъпват в езика.

През последните шестстотин години английският език, най-често използваният от Ендрю, се бе изменил неимоверно. От време на време поглеждаше някоя от книгите на Сър, творбите на древните поети Чосър, Спенсър, Шекспир и виждаше страници, изпъстрени с бележки под черта, за да обясняват остарелите думи на съвременния читател.

А какво щеше да стане, ако езикът се промени още повече през *следващите* шестстотин години? Как щеше да общува с човешките същества около себе си, ако не върви в крак с промените?

Ето, само в един кратък разговор Джордж го смути три пъти. „Какъвто дядото, такъв и внукът“. Колко просто изглеждаше, след като Джордж го обясни, но отначало беше пълна загадка.

И защо Джордж го нарече „купчина тенекия“, при условие, че Джордж добре знаеше — в конструкцията на Ендрю нямаше никаква тенекия? И най-озадачаващото — защо Джордж нарече Сър „чудовище“, щом явно това не беше уместно описание на стария човек?

А Ендрю се досещаше, че тези фрази дори не бяха сред модерните. Те бяха просто лично присъщи начини за изразяване, съвсем малко по-разговорни или образни, а неговият лингвистичен блок не успя да се справи незабавно с тях. Предполагаше, че в света навън ще срещне къде по-тайнствени стилове на разговор.

Може би е дошло времето да обнови лингвистичната си информация.

Собствените му книги не можеха да го упътят. Бяха стари и повечето се ограничаваха до дърворезба, изкуство, мебели. Нямаше нито една за езиците, нито една за обичаите на човешките същества. И библиотеката на Сър, колкото и голяма да беше, не би му помогнала

особено. Сега в голямата къща не живееше никой — беше затворена и я поддържаха работи, но Ендрю можеше да влиза когато пожелае. Обаче повечето книги на Сър бяха от предишния век или дори по-стари. В тях нямаше нищо подходящо за целите на Ендрю.

Като обмисли всичко, стори му се, че най-добре е да придобие най-съвременна информация, и то не от Джордж. Ендрю се обърна към него, когато реши да носи дрехи и се наложи да се пребори с неразбирането и с веселата снизходителност на Джордж. Съмняваше се, че към този проблем Джордж щеше да се отнесе по същия начин, но предпочиташе да не се уверява.

Не, просто трябваше да отиде в града и да използва обществената библиотека. Това беше най-уместната самостоятелна постъпка, помисли си той, правилният подход за един свободен робот да се справи с проблема си. Решението му донесе чувство на победител и Ендрю усети забележимо покачване на електрическия си потенциал. Докато го обмисляше, наложи му се да включи допълнително съпротивление, за да си възвърне равновесието.

Да, в библиотеката.

И за този случай ще се облече. Да. Да. Хората не влизаха в библиотеката без дрехи. И той нямаше да постъпи така.

Облече пълен костюм — елегантен панталон от пурпурен кадифен плат, свободна червена риза от сатинирана коприна и най-хубавите си обувки. Дори си сложи верижка от полирани дървени халки, едно от най-красивите му творения. Избираше между нея и верижка от лъскава пластмаса, може би по-подходяща за през деня, но Джордж му бе казал, че дървената верижка е страхотно впечатляваща, най-вече защото всичко направено от дърво е къде по-ценно от пластмасата. А в този ден той искаше да прави впечатление. В библиотеката щеше да срещне хора, а не работи. Те за първи път щяха да видят робот там. За него беше важно да изглежда възможно най-добре.

Но знаеше, че прави нещо необичайно и последствията също можеха да се окажат не съвсем обикновени. Ако Джордж дойде неочаквано, ще се учуди и може би ще се разтревожи, че не го е заварил.

Ендрю се отдалечи на стотина крачки от къщата и усети в себе си нарастващо нежелание, бързо достигаше нивото, което би го спряло

напълно. Изключи съответното съпротивление от схемата и не усети голяма разлика. Върна се и написа прилежно на лист хартия:

ОТИВАМ В БИБЛИОТЕКАТА

Ендрю Мартин

Постави го върху работната маса така, че да се вижда добре.

11

Този ден Ендрю не се добра до библиотеката. Никога преди не бе ходил там — рядко възникваха причини да помисли да отиде до близкия град, надолу по пътя от имението Мартин, но не очакваше, че ще има проблеми. Изучи картата много внимателно и следователно познаваше пътя, или поне така си въобразяваше.

Но щом се отдалечи малко от имението, всичко наоколо му се стори непознато. Релефът край пътя не наподобяваше абстрактните символи по картата, поне не и за неговия начин на мислене. Спираше непрекъснато, сравняваше пейзажа с нещата, които очакваше да види и като повървя, установи, че се е загубил. Някъде бе завил неправилно и вече не можеше да свърже нищо наоколо с картата.

Какво да прави? Да се върне и да започне отначало? Или да продължи с надеждата, че някак ще излезе на верния път?

Най-доброто решение, помисли си Ендрю, беше да попита. Така вероятно би се върнал към правилната посока с относително най-малко усилия.

Но кого ли можеше да пита? Близо до къщата в нивите видя робот, но тук нямаше никой. Мина кола, но не спря. Надяваше се друга да я последва. Стоеше нерешително, което означаваше в спокойна неподвижност. После зърна двама души, които пресичаха по диагонал полето отляво.

Обърна се към тях.

Те също го видяха и свърнаха към него. Поведението им се промени. До преди миг говореха гръмка, смееха се и подвикваха, гласовете им се носеха надалеч, но сега млъкнаха. По лицата им се появи изражение, което Ендрю свързваше с несигурност у хората.

Бяха млади, но не прекомерно. Двайсетинагодишни, може би? Или на около двасет и пет? Ендрю никога не се усъвършенства много в определяне възрастта на хората.

Преди да го доближат съвсем, им каза:

— Моля да ме извините, господа. Ще бъдете ли така любезни да ми посочите пътя към градската библиотека?

Те застинаха и го зяпнаха.

Единият, слаб и висок, с тясна черна шапка, кацнала на главата му като тръба, така че го издължаваше глуповато, подметна, но не на Ендрю, а на другия:

— Като гледам, тоя е робот.

— Мисля си, че си прав — съгласи се другият — нисък и затлъстят, с нос като патладжан и подпухнали клепачи. — Лицето му е едно такова роботско, а?

— Ами да. Съвсем роботско си е.

— Само че той носи дрехи.

— Че и много лъскави дрешки е облякъл.

— Глей ти к'во става. Робот носи лъскави дрешки! А утре к'во ли ще вземат да измислят, а?

— Моля за извинение, господа, — повтори Ендрю. — Необходима ми е помощ. Опитвах се да открия къде се намира градската библиотека, но изглежда съм се загубил.

— Ама точно като робот си говори — забеляза високият.

— И лицето му точно като на робот — добави другият.

— Значи трябва да е робот.

— Че к'во друго да си помисли човек, а?

— Ама носи дрехи.

— Дрехи. Да бе. Няма как да не видиш, нали така?

— Роботите не носят дрехи, прав ли съм?

— Аз поне не съм чувал.

— И щом носи дрехи, как мислиш, дали е робот?

— Лицето му е от метал. Всичко му е от метал. И като е робот, защо носи дрехи?

Високият щракна с пръсти.

— Знаеш ли кой е тоя, бе? Свободният робот. Роботът, дето живее в имението на дъртия Чарни, никой не му е собственик, хващам се на бас, че е той. Иначе защо ще носи дрехи?

— Я го питай — подкани онзи с дебелия нос.

— Добре се сети — похвали го другият и пристъпи няколко крачки към Ендрю: — Ти ли си роботът от имението на Чарни?

— Аз съм Ендрю Мартин, сър, — отговори Ендрю.

— Ти май си доста нахален за робот, а? — констатира високият.
— Като те питам нещо, отговаряй направо.

— Мястото, където живея, е имението Мартин, сега притежание на семейство Чарни. Преди беше дом на Джералд Мартин. Следователно аз съм Ендрю Мартин.

— Робот си, нали?

— Разбира се, сър.

— Тогава защо носиш дрехи? Нали роботите не носят дрехи, а?

— Нося дрехи, когато реша — невъзмутимо каза Ендрю.

— Гадна работа. Гнусна гледка си, както си се издокарал. Страшно гнусна! Робот да носи дрехи! Кой е чувал такава нещо? — Погледна спътника си. — Ти виждал ли си друг път такава гадория? — Обърна се към Ендрю. — Сваляй дрехите.

Ендрю не реагира веднага. Гласът говореше толкова дълго, без да чува заповед в него, че в този миг схемите на Втория закон се претовариха отведнъж. Високият каза:

— Ама ти какво чакаш, бе? Нали ти казах да сваляш тия дрехи? *Заповядвам* ти да ги сваляш!

Макар и бавно, Ендрю се подчини. Откопча верижката и внимателно я остави на земята. После свали копринената риза и я сгъна грижливо, за да не изглежда намачкана, когато я облече отново. Сложи я на земята до верижката.

— Я по-бързо — обади се високият. — Не губи време да ги сгъваш. Пускай ги долу, чуваш ли? Сваляй всичко. Всичко.

Ендрю разкопча кадифения панталон. Свали и елегантните обувки. Онзи с дебелия нос одобри:

— Е, поне изпълнява заповеди.

— Длъжен е. Всеки робот се подчинява. Няма шест-пет. Нали така ги правят — да се подчиняват. Казваш му да скочи в езерото и той скача. Казваш му да ти донесе чиния с ягоди и той отива веднага да ти намери отнякъде ягоди, ако ще да не растат по това време.

— Като те слушам, не е лошо да си имаш такъв да се върти около тебе.

— Че как. Все съм се чудил като как ще е да си имам мой робот. А ти?

Другият сви рамене.

— Скъпо е, как да стане?

— Ей тоя ни е съвсем под ръка. Щом никой не му е собственик, може да е наш, както на всеки друг. Само трябва да му кажем, че ни принадлежи. Да звучи като заповед, светна ли ти?

Високият примига.

— Ей! Точно така си е!

— Ще го караме да ни изпълнява поръчки. Ще ни върши всякаква работа. Каквото поискаме, ще трябва да го прави. И никой не може да ни се пречка. Не крадем от никого. Тоя *не е* на никого.

— Да, ама ако някой опита да ни го вземе със същия номер?

— Ще му заповядаме да не отива при никой друг — реши дебелият нос.

Високият се намръщи.

— Може и да не стане. Щом трябва да се подчинява на човешки заповеди, ще се подчини и на всеки друг, а не само на нас, нали?

— Ами...

— Добре де, после ще му търсим цаката... Ей, ти! Ти бе, робота! Я застани на главата си!

— Главата ми не е предназначена... — започна Ендрю.

— Казах ти да застанеш на глава. Това е заповед. Ако не знаеш как се прави тая работа, сега му е времето да се научиш.

Ендрю пак се поколеба. После наведе глава към земята и се подпря на ръце, за да пренесе върху тях тежестта си. Но в схемите му нямаше заложено нищо, което да позволи на Ендрю лесно да се справи с подобно объркано положение и той почти незабавно загуби равновесие. Преобърна се и тежко се стовари по гръб. Миг полежа неподвижно, опитваше се да отстрани последствията от падането, преди бавно да се надигне.

— Не — спря го високият. — Остани си на земята. И да не съм чул звук от тебе. — Обърна се към другия. — Хайде на бас, че можем да го разглобим и пак да го сглобим. Ти разглобявал ли си робот?

— Не. А ти?

— Не. Ама винаги ми се е искало.

— Как мислиш, той ще ни позволи ли?

— Че как може да ни спре?

Наистина, нямаше начин Ендрю да ги спре, ако му заповядаха достатъчно настоятелно да не се съпротивлява. Вторият закон за подчинение към хората щеше винаги да надделее над Третия за

самосъхранението. А и при всяко положение за него беше невъзможно да се защитава срещу тях, без риск да ги нарани, а това би означавало да наруши Първия закон. При тази мисъл, както бе изпънат на земята, всичките му двигателни звена се напрегнаха леко и Ендрю затрепери.

Високият пристъпи и го побутна с върха на обувката си.

— Тежък е. И май ще ни трябват инструменти за тая работа.

Дебелият нос се усъмни:

— К'во ще стане, ако после не можем да го сглобим както трябва?

— И к'во ще стане?

— Ами ще прахосаме един хубав робот, дето може да ни свърши куп неща. Знаеш ли к'во, я да му заповядаме *сам* да се разглоби. Сигурно знае правилния начин. Поне ще бъде голям цирк да го гледаме как се опитва. После ще го сглобим.

— Добре — замислено се съгласи високият. — Само дай да го махнем от пътя. Ако някой вземе да дойде...

Беше твърде късно. Някой наистина взе, че дойде и това се оказа Джордж. От мястото, където лежеше, Ендрю успя да го види как се появи на малко възвишение наблизо. Би искал да го повика на помощ, но последната получена заповед гласеше „да не чуват звук от него“ и тя го обвързваше, докато не бъде отменена от заповядалия или друго човешко същество.

Но Джордж погледна към него. И се затича в тръс. След малко пристигна леко задъхан, застана до Ендрю и се вгледа в него уплашено.

Двамата млади мъже отстъпиха назад и зачакаха навъсено, споглеждаха се неуверено. Джордж попита напрегнато:

— Ендрю, нещо лошо ли ти се случи?

— Много добре се чувствам, Джордж.

— Тогава защо си легнал така? Не можеш ли да станеш?

— Не би ме затруднило, ако поискаш това от мен — каза Ендрю.

— Тогава направи го! Недей да лежиш там!

Ендрю стана с благодарност, щом чу заповедта.

Джордж се озадачи:

— И защо дрехите ти са пръснати наоколо? Как така не ги носиш? Какво става тук?

Високият младеж се обади:

— Ей, образ, твой ли е тоя робот?

Джордж се извърна рязко.

— Ничий не е. Вие двамата игрички ли си играете с него?

— Ами, казахме си, че е доста сбъркано робот да носи дрехи, та най-вежливо го помолихме да ги свали. На тебе к'во ти пука, като не е твой?

Джордж се разтревожи:

— Опитаха ли се да ти навредят, Ендрю?

— Имаха намерение да ме разглобят по някакъв начин. Тъкмо се канеха да ме отведат на някое тихо място и да поискат аз сам да се разглобя.

Джордж стрелна младежите. Стараеше се да изглежда безстрашен и дързък, въпреки че бяха двама, но Ендрю забеляза как трепереше брадичката му.

— Вярно ли е? — сурово ги попита Джордж.

Двамата явно усетиха безпокойството му и започнаха да разбират, че не представлява сериозна заплаха за тях. Джордж вече не беше млад. Децата му пораснаха отдавна и синът му Пол се присъедини към семейната юридическа фирма. Червеникавата коса на Джордж посивя и бузите му (вече без внушителните бакенбарди) бяха меките розови — бузи на човек, свикнал с живот без много движение. Едва ли би могъл да окаже голяма съпротива в сбиване, колкото и свирепо да беше държането му. Щом двамата прецениха обстановката, станаха по-малко предпазливи и по-самоуверени.

Високият небрежно се ухили:

— Да, искахме да видим как ще се оправи. Особено накрая, като му остане само една ръка.

— Доста странни забавления си намирате.

— Това влиза ли ти в работата?

— Както се оказва — да.

Високият се разсмя.

— И к'во ще направиш бе, дебелак? Ще ни напляскаш ли?

— Не — отвърна Джордж. — Няма да се наложи. Знаете ли, че този робот е в моето семейство вече над седемдесет години? Той ни познава и ни цени повече, отколкото когото и да било на този свят. Ето какво ще направя — ще му кажа, че вие двамата застрашавате живота ми и че смятате да ме убиеете. Ще го помоля да ме защити. Ще трябва

да избере между моя живот и вашия и аз много добре знам какъв ще бъде неговият избор... Знаете ли колко силен е един робот? Знаете ли какво ще ви се случи, ако Ендрю ви нападне?

— Ей, почакай малко — подвикна онзи с дебелия нос.

Пак се смути, другият също. Заотстъпваха.

Джордж предупреди остро:

— Ендрю, изложен съм на пряка опасност. Тези млади мъже смятат да ми причинят вреда. Заповядвам ти да тръгнеш към тях!

Ендрю послушно направи една-две крачки към тях, но се чудеше как ли би могъл да защити Джордж с нещо повече. С внезапно вдъхновение вдигна ръце в подобие на заплашителна поза. Ако цялата работа беше той да изглежда страшно, искаше да се престори на възможно най-страшен.

Застана в позата, излъчваща свирепост. Фото очите му светеха в своя най-ярък червен цвят. Голото метално тяло блестеше на слънчевата светлина.

Двамата младежи не се задържаха да видят какво ще стане по-нататък. Хукнаха през полето с най-голяма скорост и чак когато се отдалечиха на стотина метра и се почувстваха в безопасност, обърнаха се с яростни погледи, размахаха свити юмруци и гневно запсуваха.

Ендрю направи още няколко крачки към тях. Онези се извъртяха и припряно поеха към билото на хълма. След броени мигове преваляха склона и изчезнаха.

Но Ендрю още стоеше заплашително приведен напред.

— Добре, Ендрю, отпусни се — нареди Джордж.

Трепереше, лицето му беше бледо и потно. Изглеждаше като човек, чиито нерви са понесли прекалено натоварване. Отдавна бе преминал възрастта, когато можеше спокойно да посрещне сблъсък с един млад мъж, да не говорим за двама.

Ендрю каза:

— Добре стана, че избягаха. Джордж, ти знаеше, че никога не бих могъл да им навреда. Ясно виждах, че не те нападаха.

— Но и това можеше да стане, ако нещата продължаваха така.

— Това е само предположение. Според мен, Джордж...

— Знам. Най-вероятно нямаше да им стигне смелост да вдигнат ръка срещу мен. Както и да е, аз не ти заповядах да ги нападнеш. Само

ти казах да тръгнеш към тях. Страхът им свърши останалото. И стойката на шампион, която ти много умно зае.

— Но как е възможно да се страхуват от работи? Първият закон налага един робот никога да не...

— Страхът от роботите е болест на човечеството и като че за нея няма лек... поне засега. Те си отидоха, ти си цял и невредим и в момента само това има значение. Но бих искал да знам, какво по дяволите правиш тук, Ендрю?

— Отивах в библиотеката.

— Знам. Видях бележката ти. Само че този път не води към библиотеката. Библиотеката е в обратна посока, в града. Обадох се там, а библиотекарката каза, че не си там и не е и чувала за твоето идване. Излязох да те търся на пътя за библиотеката, но те нямаше, а и никой по пътя към града не те бе срещал. Разбрах, че си се загубил. Между другото, сбъркал си посоката със сто и осемдесет градуса.

— Подозирах, че има някаква грешка в плана ми за придвижване — каза Ендрю.

— Несъмнено е имало. Знаеш ли, че се канех да поискам издирването ти чрез спътниково сканиране? После ми хрумна, че може да си се отклонил насам. А каква работа имаш в библиотеката, Ендрю? Понякога в главата ти щъкат твърде странни идеи. Нали знаеш, че с удоволствие ще ти донеса всяка книга, която поискаш.

— Знам, Джордж. Но аз съм...

— Да, да. Свободен робот: С пълното право да се вдигнеш и да потеглиш към града, за да използваш библиотеката, ако такова нещо ти щукне в главата, въпреки че изключителният ти интелект на робот се оказва кой знае защо неспособен да те изведе на нужния път. И мога ли да попитам какво искаше да намериш в библиотеката?

— Книга за съвременния език.

— Ендрю, нима искаш да зарежеш дърворезбата заради езикознанието?

— Чувствам се неадекватен в разговорния език.

— Но ти владееш езика фантастично! Речниковият ти запас, граматиката...

— Джордж, езикът — неговите метафори, разговорните изрази, даже граматиката — са в непрекъснат процес на промени. А моите

програми не са. Ако не се осъвременявам, само след няколко поколения ще ми бъде почти невъзможно да общувам с хора.

— Е, може би имаш право.

— Така че трябва да изуча схемите на езиковите промени, както и много други неща. — Изведнъж Ендрю се чу да казва: — Джордж, за мен е важно да науча много повече за човешките същества, за света, за всичко. През тези години живях толкова изолирано в нашето красиво имение на усамотения бряг. Светът зад прага наистина е загадка за мен... Джордж, освен това трябва да науча много повече за роботите. Искам да напиша книга за тях.

— Книга — повтори Джордж озадачено. — За роботите. Наръчник по проектирането им ли?

— Въобще не е това. Имам предвид историята на развитието им.

— Аха — едновременно кимаше и се мръщеше Джордж. — Е, добре. Да си вървим вкъщи, а?

— Разбира се. Може ли да си облека дрехите или да ги нося в ръка?

— Облечи ги. Непременно.

— Благодаря ти.

Ендрю бързо се облече и двамата с Джордж поеха обратно нагоре по пътя.

— Искаш да напишеш книга за историята на роботиката — промълви Джордж, сякаш непрестанно превърташе тази идея из ума си. — Но защо, Ендрю? Вече има поне милион книги по роботика и половината от тях се занимават и с историята на концепцията за роботите. Светът вече се пренасища не само с работи, но и с информация за тях.

Ендрю поклати глава — човешки жест, който напоследък все често използваше.

— Не история на роботиката, Джордж. История на *роботите*, написана от робот. Сигурен съм, че такава книга още не се е появявала. Искам да обясня какво мислят роботите за самите себе си. И особено за нашите отношения с хората, още откакто на първите работи бе разрешено да живеят и работят на Земята.

Веждите на Джордж подскочиха нагоре. Но не отговори нищо.

Малката Мис дойде за пореден път в семейното си имение в Калифорния. Наближаваше осемдесет и третия ѝ рожден ден, изглеждаше крехка като птичка. Но не ѝ липсваше нито енергия, нито решителност. Макар че носеше бастун, по-често го използваше да сочи с него, отколкото да се подпира.

Изслуша разказа за злополучния опит на Ендрю да стигне библиотеката и гневът ѝ прерасна в ярост. Накрая тресна с бастуна по пода:

— Джордж, това е истински ужас. Между другото, кои са двамата негодници?

— Не знам, мамо.

— Би трябвало да научиш.

— Какво значение има? Двама от местните хулигани, както предполагам. Най-обикновени глупави хлапета, които си нямат друга работа. В края на краищата, не причиниха никаква вреда.

— Но можеха да причинят. Ако не беше се появил в онзи момент, можеха сериозно да навредят на Ендрю. И дори когато си се появил, могли са да те нападнат. Струва ми се, че те е спасила единствено тъпотата им — не разбират неспособността на Ендрю да ги нарани дори при твоя пряка заповед.

— Хайде стига, мамо. Мислиш ли, че и с пръст биха ме пипнали? Хора да нападнат непознат на пътя? В двайсет и трети век?

— Ами... може би не. Но Ендрю поне е бил изложен на сериозна заплаха, а не бива да го позволяваме. Джордж, нали съзнаваш, че смятам Ендрю за член на семейството?

— Разбира се. Аз също. Винаги е било така.

— Значи не можем да позволим на двама празноглави млади непрокопсаници да се отнасят с него като с играчка-еднодневка, нали?

— Какво искаш да направя, мамо?

— Нали си юрист? Впрегни опита си в нещо полезно! Чуй ме сега — искам някак да предизвикаш дело, за да принудиш Регионалния

съд да се изкаже в полза на правата на роботите, после ще прокараш в Регионалното законодателно събрание съответните закони, а ако възникнат политически проблеми, ще отнесеш цялата работа до Световния съд, ако се наложи. Ще те държа под око, Джордж, и няма да приема никакви извинения.

— Мамо, нали неотдавна каза, че най-силното ти желание е да кандидатствам за мястото на дядо в Законодателното събрание?

— Да, но това какво общо има с...

— А сега искаш да започна кампания за правата на роботите, която ще предизвика противоречиви реакции. Мамо, роботите не могат да гласуват. Но мнозина хора могат и доста от тях не са толкова запалени по роботите като тебе. Знаеш ли какво ще стане с моята кандидатура, ако хората ме свържат главно с представата „адвокатът, принудил Законодателното събрание да приеме закони за правата на роботите“?

— Мамо, кое е по-важно за тебе? Да ме изберат или да се забъркам с това дело?

— Естествено, делото — незабавно отговори Малката Мис.

Джордж кимна.

— Така да бъде. Искях само да съм сигурен, че сме си изяснили напълно положението. Ще изляза да се сражавам за гражданските права на роботите, щом искаш това от мен. Но това значи край на моята политическа кариера, още преди да е започнала и ти трябва да го разбереш.

— Разбира се, че го осъзнавам, Джордж. Не знам, може след време да се окаже, че не си прав. Но както и да е, главното за мен е Ендрю да бъде защитен, да не попадне повторно в такова недопустимо положение. Искам първо и преди всичко това.

— Добре — съгласи се Джордж, — ще се погрижа това да стане, мамо. Можеш да разчиташ на мен.

Втурна се в кампанията незабавно. Започна просто като начин да успокои страховитата стара дама, а се превърна в битката на неговия живот.

Джордж Чарни никога не бе мечтал истински за място в Законодателното събрание и сега си казваше, че се е откачил, защото

майка му реши да го направи рицар на гражданските права. А юристът в него бе във възторг от предизвикателството. Дълбоките и основополагащи юридически последици — главно съдържание на кампанията — изискваха най-внимателен анализ и преценка.

Като старши партньор във „Файнголд и Чарни“, Джордж беше главният творец на стратегията, но остави на по-младите да правят проучвания и да събират документи. Натовари сина си Пол, присъединил се към фирмата преди три години, с ръководството на текущите въпроси. Пол имаше и допълнителното, едва ли не всекидневно, задължение да докладва подробно на баба си как напредват. А тя на свой ред ден по ден обсъждаше кампанията с Ендрю.

Той също се обвърза с начинанието. Бе започнал работа по книгата си за роботите (връщаше се към самото начало, до Лорънс Робъртсън и основаването на „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“), но остави писането настрана и прекарваше времето си в размисли над трупациите се купчини документи. Дори понякога правеше неуверени предложения.

Спомена на Малката Мис:

— Онзи ден, когато двамата мъже ми причиниха някои неприятности, Джордж ми каза, че хората винаги са се страхували от роботите. Нарече това „болест на човечеството“. Щом положението е такова, според мен, съдиите и законодателите едва ли ще бъдат склонни да направят нещо в полза на роботите. В края на краищата, роботите нямат никаква политическа власт, а хората имат. В такъв случай не е ли по-добре да се направи нещо, което да промени отношението на хората към роботите?

— Ех, ако можехме...

— Трябва да се опитаме. Джордж трябва да се опита.

— Да — потвърди Малката Мис. — Това и прави, нали?

И докато Пол се занимаваше със съда, Джордж излезе пред обществеността. Посвети се напълно на кампанията в полза на гражданските права на роботите, влагаше цялото си време и енергия в нея.

Джордж открай време беше добър оратор, говореше гладко и живо. Сега стана познат на всички събрания на юристи, учители и редактори на холоновини, появяваше се на всяко публично обсъждане

по обществените информационни канали и защитаваше правата на роботите с красноречие, нарастващо с опита.

Колкото повече време прекарваше по подиуми и в студиото, в толкова по-невъзмутим и в същото време внушителен човек се превръщаше. Пак пусна бакенбарди и вчесваше вече бялата си коса назад във впечатляващ ореол. Даже започна да се придържа към новия стил в облеклото, предпочитан от най-популярните телевизионни коментатори — свободно веещи се дрехи, наричани „драперия“. Казваше, че като се облича така, прилича на древногръцки философ или римски сенатор.

Когато Пол Чарни — доста по-консервативен във вкусовете си — за първи път видя баща си в такава премяна, го предупреди:

— Татко, само внимавай да не се спънеш и да не се плюснеш пред публиката.

— Ще внимавам — обеща Джордж.

Същността на доводите му в полза на роботите можеше да бъде изложена така:

— Щом по силата на Втория закон е възможно да изискваме от роботите неограничено подчинение във всичко, само не да причиняват вреда на човек, значи всеки човек притежава ужасяваща власт над всеки робот. В частност, след като Вторият закон има предимство пред Третия, всеки човек може да използва подчинението, за да потисне закона за самосъхранението. По каквато и да било причина може да заповяда на робота да си навреди или даже да се унищожи сам. Съществува вероятност да липсва причина, може да бъде случаен каприз.

— Нека засега не засягаме проблемите за собствеността, макар че и те не са маловажни, и да разгледаме въпроса откъм обикновеното човешко достойнство. Представете си как някой се приближава към робот на пътя и му заповядва, единствено за собствено забавление, да премахне крайниците си или да си причини някоя друга сериозна повреда. Или пък да си представим, че самият собственик в миг на досада, скука или недоволство, дава на робота такава заповед.

— Справедливо ли е това? Бихме ли се отнесли така към едно животно? И нека да напомня, че животното поне има възможността да се защити. Но ние изначално създадохме роботите си неспособни да вдигнат ръка срещу човек.

— Даже неодушевен предмет, послужил ни добре, може да предизвика загриженост у нас. А роботът съвсем не е безчувствен. Той не е обикновена машина и не е животно. Може да мисли достатъчно добре, за да говори с нас, да разсъждава с нас, да се шегува заедно с нас. Мнозина от нас, прекарвали целия си живот с работи около себе си, започват да ги смятат за приятели... бих се осмелил да кажа — за членове на своите семейства. Ние искрено ги уважаваме, дори сме привързани към тях. Нима искаме твърде много, като се стремим да осигурим на нашите приятели-роботи и официалната защита на закона?

— Щом човек има правото да заповяда на робот каквото и да било, освен да нанесе вреда на човек, би трябвало да има почтеността никога да не заповядва на робот да причинява вреда на друг робот, освен ако безопасността на човешко същество налага неизбежно подобно действие. И несъмнено не бива безпричинно да се заповядва на робот да вреди на себе си. С голямата власт идва и голямата отговорност. Щом роботите имат Трите закона, чрез които хората са защитени, твърде много ли е, ако поискаме хората да се подчиняват на един-два закона за защита на роботите?

Имаше, разбира се, и друга страна в споровете и неин говорител беше не друг, а Джеймз Ван Бурен, адвокатът, оспорвал иска на Ендрю да стане свободен робот в Регионалния съд. Вече стар, но все още жизнен, той защитаваше енергично традиционните схващания в обществото. С присъщия на речите му невъзмутим, уравновесен, разумен стил той оказваше мощна подкрепа на онези, които отричаха, че роботите заслужават каквито и да било „права“:

— Естествено, не подкрепям вандалите, ако по прищявка биха унищожили робот, без да е тяхна собственост, или биха му заповядали да се самоунищожи. Това е престъпление — ясно и несъмнено — и то лесно се наказва по установените юридически процедури. За подобни случаи се нуждаем от специален закон, точно колкото от специален закон против трошенето на прозорци в чужди къщи. Всеобщият закон за неприкосновеността на частната собственост осигурява достатъчна защита.

— А колкото до забранителен закон, дали някой може да унищожи или не, *собствения* си робот — тук вече навлизаме в съвсем друга територия. В моята юридическа фирма имам работи и едва ли би

ми хрумнало да разруша някой от тях, както не би ми дошло на ум да хвана брадвата и да нацепя на трески бюрото си. И все пак, ще се намери ли някой да оспори *правото* ми да постъпя според желанието си със своите работи, бюра или с нещо друго от обзавеждането на собствения ми офис? Може ли Държавата, колкото и безкрайна да е мъдростта ѝ, да дойде при мен и да каже: „Не, Джеймз Ван Бурен, трябва да си мил със своите бюра и да ги предпазваш от повреди. Същото се отнася и за шкафовете — трябва да се отнасяш към тях с уважение, като към приятели. Несъмнено, същото се отнася и до твоите работи. По никакъв начин, Джеймз Ван Бурен, не можеш да излагаш на опасност своите работи“.

Ван Бурен млькна за миг и се усмихна с характерната спокойна усмивка на разсъдлив човек — очевидно примерът е хипотетичен — в действителност той не е от хората, които ще навредят на някого или на нещо.

И продължи:

— Мога да си представя как Джордж Чарни ми възразява, че роботът е коренно различен от едно бюро или шкаф, че роботът е интелигентен и отзивчив, че роботите трябва да бъдат смятани едва ли не за хора. Бих му отговорил, че греши, заблуден поради привързаността си към работа от десетилетия в неговото семейство, и е изгубил представа какво всъщност са роботите.

— Те са *машини*, приятели мои. Те са *инструменти*. Те са *прибори*. Те са най-обикновени технически приспособления и заслужават юридическа защита ни повече, ни по-малко от другите неодушевени предмети. Да, казах *неодушевени*. Наистина, те могат да говорят, могат да мислят по свой начин, предопределен от програмите им. Но когато убодете робот, потича ли кръв?

— Ако го погъделичкате, ще се разсмее ли? Вярно, роботите имат ръце и усещания, защото така сме ги създали, но нима имат истински човешки пристрастия и чувства? Едва ли. Едва ли! Следователно, нека не бъркаме машините, създадени като човешко подобие, с одушевени същества.

— Налага се да изтъкна, че през настоящия век човечеството стана зависимо от труда на роботите. В света има повече работи, отколкото хора и общо взето те се занимават с дейности, до които никой от нас не би искал и да се докосне. Те освободиха човечеството

от всекидневната досада и затъпяване. Не бива да смесваме проблема за роботите с древните спорове за робството, по-късните спорове за освобождаването на робите и още по-късните спорове за гражданските права на потомците на освободените роби. Иначе ще стигнем до пълен икономически хаос, до времето, когато нашите работи ще настояват не само за законова защита, но и за независимост от своите притежатели. Онези роби от отминалите векове са били човешки същества, подложени на жестока експлоатация и унижения. Никой не е имал правото да ги държи в робство. Но роботите дойдоха на бял свят, за да ни служат. Според самата си същност те трябва да бъдат използвани — да бъдат не наши приятели, а наши слуги. Защитата на всяка друга гледна точка е заблуда, сантиментален и опасен начин на мислене.

Джордж Чарни беше убедителен оратор, но такъв беше и Джеймз Ван Бурен. Битката се разиграваше не в Законодателното събрание или в Регионалния съд, а по-скоро пред съда на общественото мнение и накрая стигна почти до задънена улица.

Вече имаше доста хора, способни да надмогнат страха или неприязънта към роботите, толкова разпространени допреди две-три поколения, и те приемаха доводите на Джордж. Започваха да се отнасят към своите работи със симпатия и дори искаха да им осигурят някаква юридическа защита.

Но имаше и други, които се страхуваха, може би не толкова от роботите, колкото от възможните финансови рискове, след като гражданските права бъдат разширени и върху роботите. И призоваваха към предпазливост в тази част на законите.

Така че, когато най-после законите в защита на роботите бяха приети и установени условията кога издадената заповед, нанасяща вреда на робот е закононарушение, те минаха през Регионалното законодателно събрание, върнаха ги за преразглеждане от Регионалния съд и бяха приети, но в променен вид; вече подкрепени от Регионалния съд бяха ратифицирани от Световното законодателно събрание и накрая, след последната апелация на Световния съд, представляваха нещо доста рехаво и умерено. Подлежаха на безкрайни тълкувания и наказанията за нарушение по параграфите бяха прекомерно меки.

Но поне принципът за правата на роботите, установен с решението, дало „свобода“ на Ендрю, се разшири още малко.

Окончателното решение мина през Световния съд в деня, когато умря Малката Мис.

Не беше съвпадение. Малката Мис, макар твърде стара и слаба, се държеше за живота с отчаяна сила през седмиците на заключителните дебати. Едва след като чу за победата, тя се отпусна и се остави на безнадеждния ход на времето.

Когато тя си отиде, Ендрю стоеше до леглото ѝ. Стоеше и гледаше малката съсухрена жена, подпряна на възглавниците, и си мислеше за онези дни преди повече от осемдесет години, когато пристигна в крайбрежното имение на Джералд Мартин и двете момичета го зяпаха, по-малкото се намръщи и каза: „Ен-Дий-Аррр. Не можем да го наричаме така. Какво ще кажете, ако го наричаме Ендрю?“

Отдавна, толкова отдавна. Преди цял живот, поне за Малката Мис. Обаче за Ендрю понякога изглеждаше като миг, сякаш мина съвсем малко време, откакто той, Мис и Малката Мис бродеха по брега под къщата, а той влезе да плува сред вълните, защото го бяха помолили.

Повече от осемдесет години.

Ендрю знаеше, че за човек това е твърде дълго. Лъчисто златна преди много години, косата ѝ стана блестящо бяла, но сега изчезна и последният остатък от блясъка и вече изглеждаше мътна и жалка. Малката Мис приближаваше края на живота си и това беше неизбежно. Не беше болна, просто изхабена, без надежда за поправка. След няколко секунди нямаше да функционира. Ендрю не можеше да си представи света без Малката Мис. Но знаеше, че му предстои да навлезе в такъв свят.

Последната ѝ усмивка беше за него. Последните ѝ думи бяха:

— Ти беше добър с нас, Ендрю.

Тя умря, като държеше ръката му, а нейният син, жена му и техният син стояха на почтително разстояние от робота и старата жена в леглото.

Седмици след смъртта на Малката Мис чувството на печал не напусна Ендрю. Той си казваше, че сигурно е твърде пресилено да го нарича мъка, защото подозираше, че в позитронните му схеми няма място за чувство, съответстващо на човешката мъка.

Но въпреки това, несъмнено преживя тежко време и знаеше, че е свързано със загубата на Малката Мис. Трудно му беше да го определи точно: известна инертност в мисленето, особена мудност в движенията, общо разбъркване в ритъма на импулсите си — усещаше тези неща, но се съмняваше, че съществува уред, който да улови някаква измерима промяна в способностите му.

За да облекчи това, което не смееше да нарече мъка, се потопи в изследванията по история на роботите и съчинението му нарастваше с всеки изминат ден.

В краткия увод разгледа идеята за роботите в историята и литературата — металните хора от древногръцките митове, автоматите, измислени от хитроумни разказвачи като Е. Т. А. Хофман, Карел Чапек и други подобни фантазии. Набързо обобщи остарелите приказки. Ендрю искаше да се занимава с позитронния робот — с истинския робот, с оригинала.

Скоро премина към годината на основаването на „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“ от нейния пророк — Лорънс Робъртсън. Почти преживя наново цялата история, докато разказваше за първите години на борба в нескорошно приспособените, твърде проветриви стари складове; за първия драматичен пробив в конструирането на платинено-иридиевия позитронен мозък след безбройни проби и грешки. За замисъла и усъвършенстването на незаменимите Три закона. За ранните успехи на ръководителя на изследванията Алфред Ленинг, създаде подвижни и цялостни работи — тромави, бавни и неспособни да говорят, но достатъчно развити да разбират човешки заповеди и да подбират най-добрия вариант от

няколко възможни действия. Последвани от първите говорещи роботи в началото на двайсет и първи век.

После Ендрю се зае с нещо много по-неприятно за самия него — периода на отрицателни реакции сред хората, истерията и бездънния ужас, предизвикани от новите роботи, световния взрив на законодателство, забраняващо труда на роботите по цялата Земя. Тогава миниатюризацията на позитронния мозък била все още в началните си етапи, а сложните системи за охлаждане — неизбежни, затова и първите говорещи роботи станали гиганти — почти четириметрови, вдъхващи ужас чудовища. Те изтласкали на повърхността всички човешки страхове от изкуствените същества — творението на Франкенщайн, Голем и всевъзможни кошмари.

Ендрю посвети цели три глави от книгата си на времето, когато опасенията от роботите стигаха до крайности. Беше му извънредно трудно да ги напише, защото се занимаваше само с човешката ирационалност, а за Ендрю се оказа почти невъзможно да я разбере.

Справи се, доколкото можа, стараяше се да заеме мястото на хората, които, макар и да знаели, че Трите закона осигуряват надеждна защита срещу възможността роботите да им навредят, упорствали в уплахата и отвращението си. След време и Ендрю успя да схване, доколкото беше възможно, защо хората са се чувствали несигурни въпреки наличието на толкова мощни предпазни мерки.

Докато ровеше из архивните материали по роботика, откри, че Трите закона не са толкова несъкрусима преграда, както изглеждаха на пръв поглед. Всъщност са пълни с двусмислици и скрити източници на противоречия. И понякога неочаквано изправяли роботите — праволинейни същества, разбиращи всичко буквално — пред необходимостта да вземат решения не непременно идеални от човешка гледна точка.

Например роботът, изпратен на друга планета с опасното поръчение да намери и донесе жизненоважно за оцеляването на човек-изследовател вещество, усетил такъв сблъсък между Втория закон за подчинението и Третия за самосъхранението, че изпадал в безнадеждно равновесие и не бил в състояние да мръдне ни напред, ни назад. И в тази безизходица чрез бездействието си роботът можел да създаде пряка заплаха за човека-повелител, въпреки забраните на Първия закон, който уж винаги има предимство пред другите два.

Защото как можел роботът да бъде уверен, че преживяваният от него конфликт между Втория и Третия закони излага на опасност човека? Ако предварително характерът на задачата не е поставен ясно, роботът остава в неведение относно последствията от своето бездействие и не разбира, че докато се мотае, нарушава Първия закон.

Или роботът, който поради дефекти в един детайл или грешки в програмите си решил, че определен човек въобще не е човек и следователно не е под защитата, гарантирана му от Първия и Втория закон...

Или пък роботът, който получил зле формулирана заповед и я изпълнил толкова буквално, че навредил на хората наоколо...

Архивите бяха пълни с десетки подобни случаи. Първите специалисти по роботика, особено Сюзън Келвин, суровата и респектираща жена, работили дълго и упорито, за да се справят с възникващите една след друга трудности.

Някъде към средата на двайсет и първи век проблемите станали особено заплетени — тогава от лабораториите на ЮСРММ започнали да излизат работи с по-усъвършенствани позитронни схеми. Те имали по-разширени възможности за мисловни процеси, могли да оценяват ситуации и да разбират сложността им с почти човешка дълбочина на мисълта — работи като самия Ендрю Мартин, макар че той се погрижи да не го казва направо. Новите работи с генерализирани схеми получили способността да обработват данните много по-свободно от предшествениците си и често реагирали неочаквано за човешките същества. Разбира се, винаги в рамките на Трите закона, но понякога от гледна точка, непредвидена от създателите на законите.

Докато проучваше летописите за развитието на роботите, Ендрю най-после осъзна защо толкова много човеци се плашат от тях. Не че Трите закона бяха лошо замислени — съвсем не. Те наистина представляваха майсторско произведение на логиката. Но проблемите на самите хора невинаги се подчиняваха на логиката, понякога дори се оказваха напълно несъвместими с нея. Затова и роботите невинаги смогваха да следват скоковете, криволиците и извивките на човешката мисъл.

Така че нерядко самите хора тласкаха роботите към нарушение на един или друг закон и за да оправдаят антилогичното си поведение,

обвиняваха своите създания, че са направили нещо нежелателно, докато всъщност то им е било заповядано от господарите.

Ендрю вложи в тези глави много внимание и такт, преработваше ги за кой ли път, за да избегне всяка възможност да подразни някого. Нямаше намерение да пише разобличително слово за недостатъците на човечеството. Както винаги, основната му цел бе да служи на хората.

При започването на книгата, първоначалният му стремеж беше по-добре да обясни собствените си отношения с хората — неговите създатели, но с напредването на работата разбра, че ако напише по-задълбочено съчинение, то може да се превърне в безценен мост между хора и роботи, в източник на просветление не само за роботите, но и за вида от плът и кръв, който ги породил на този свят. Всичко, даващо възможност на двете страни да се разбират по-добре, щеше да позволи и на роботите да увеличат приноса си към човечеството. А нали това беше смисълът на съществуването им.

Когато преполови книгата, Ендрю помоли Джордж Чарни да прочете написаното и да предложи как да бъде усъвършенствано. Няколко години бяха минали от смъртта на Малката Мис и самият Джордж вече не изглеждаше здрав — едрото му някога тяло отслабна, почти цялата му коса опада. Погледна внушителното творение на Ендрю със зле прикрито неудобство:

— Не съм много изкусен в писането, Ендрю, нали знаеш.

— Джордж, не те моля да дадеш мнение за моя литературен стил. Искам да прецениш идеите ми. Трябва да знам дали в този ръкопис има нещо обидно за хората.

— Сигурен съм, че няма, Ендрю. Винаги си бил самата любезност.

— Вярно е, никого не бих обидил съзнателно. Но вероятността без да искам...

Джордж въздъхна:

— Да, да. Разбирам. Добре, Ендрю, ще прочета книгата. Но нали знаеш колко лесно се уморявам напоследък. Може би ще ми трябва доста време, за да преора целия текст.

— Не бързам за никъде — каза Ендрю.

Наистина на Джордж му беше нужно доста време — почти година. Накрая върна ръкописа на Ендрю, но към него бе прибавена

едва непълна страница бележки, само дребни поправки за някои факти и нищо повече.

Ендрю каза меко:

— Джордж, надявах се на по-обширни критични бележки.

— Нямам такива. Това е забележителен труд. Забележителен. Изключително задълбочено проучване на темата. Можеш да се гордееш с резултата от работата си.

— Но аз засягам темата за човешката ирационалност, която често води до затруднения с Трите закона...

— Ендрю, направо си уцелил десетката. Ние *наистина* сме създания с твърде несъвършен разум. Понякога сме блестящи, невероятни творци, но пълни с всякакви объркани противоречия. Ендрю, сигурно ти се струваме безнадеждно нелогична сбирщина, нали?

— Да, има моменти, когато ви виждам така. Но не съм искал да пиша книга с упреци към човешките същества. Много далеч съм от това, Джордж. Искам да дам на света нещо, което ще сближи хората и роботите. И ако изглежда, че по някакъв начин проявявам пренебрежение към умствените способности на хората, получило се е точно обратното на моите намерения. Затова се надявах, че докато четеш ръкописа, ще отбележиш всички пасажи, които могат да бъдат изтълкувани като...

— Може би трябваше да помолиш сина ми Пол да прочете ръкописа вместо мен — предложи Джордж. — Знаеш, че е безспорен професионалист. Много по-запознат с всички тънкости и нюанси, отколкото аз сега.

Най-после Ендрю проумя, че Джордж Чарни въобще не е искал да чете книгата. Джордж Чарни беше стар и уморен, приближаваше последните години от живота си. Колелото на поколенията себе завъртяло още веднъж. Глава на семейството стана Пол. Сър ги напусна, после Малката Мис, сега идваше ред и на Джордж. Хората с фамилии Мартин и Чарни идваха на този свят и си отиваха, а Ендрю оставаше, не съвсем непроменен (от време на време тялото му преминаваше през технологично обновление, струваше му се, че и неговите мисловни процеси непрекъснато се задълбочават и стават по-богати, вече си позволяваше да признае собствените си изключителни

способности), но несъмнено неуязвим за разрушителното влияние на отминаващите години.

Занесе почти готовия ръкопис на Пол Чарни. Пол го прочете веднага и изказа не само похвали, но както Джордж предположи, направи предложения как да бъде преработен. В текста имаше места, където Ендрю, неспособен да схване резките нелинейни скокове на човешкия ум, стигаше до прекалено опростяване и необосновани изводи. Преди всичко Пол смяташе, че книгата е *прекалено* доброжелателна към човешката гледна точка. Каза, че няма да е излишна повечко критика към неразумното човешко отношение спрямо роботите, и към науката въобще.

Ендрю не очакваше това:

— Пол, но аз не желая да обиждам никого.

— Досега не е написана достойна за прочит книга, която да не е обидила никого — отвърна Пол. — Ендрю, напиши това, което смяташ за истина. Ще се изумя, ако всички хора по света се съгласят с тебе. Но твоята гледна точка е уникална. Можеш да дадеш на света нещо истинско, нещо ценно. То обаче няма да струва нищо, ако потиснеш чувствата си и напишеш само онова, което според тебе искат да прочетат другите.

— Но Първият закон...

— По дяволите Първия закон, Ендрю! Първият закон не е всичко! Как можеш да навредиш някому с една книга? Може би само ако го халосаш с нея по главата. Иначе не. Идеите не вредят, дори лошите идеи, дори глупавите и злите идеи. *Хората* причиняват вреда. Понякога се хващат за определени идеи и ги използват като оправдание за безсъвестни и възмутителни постъпки. Човешката история е пълна с такива примери. Но идеите са само идеи. Не бива никога да бъдат потискани. Трябва да бъдат изразени открито, проучени, проверени и ако е нужно — публично отхвърлени... Както и да е, Първият закон не казва нищо за работи — автори на книги. Тоягите и камъните, Ендрю, — те могат да причинят вреда. Но думите...

— Както ти току-що отбеляза, Пол, човешката история е пълна с пагубни събития, започнали от най-обикновени думи. Ако тези думи не са били произнесени, нямало е да се случат и пагубните събития.

— Не разбираш какво искам да кажа, нали? Или все пак разбираш? Мисля, че разбираш. Ти знаеш каква сила имат идеите и не вярваш много-много в уменията на хората да различават добрите от лошите идеи. Е, аз също, понякога. Но накрая лошите идеи изчезват. Такава е историята на човечеството от хилядолетия. Доброто *наистина* надделява, рано или късно, без значение какви ужаси стават по пътя му. Затова е вредно да се потиска идея, която може да се окаже полезна за света. Виж какво, Ендрю — ти може би си най-близкото подобие на човек, излизало някога от заводите на „Ю Ес Роботс“. Ти единствен имаш възможността да разкажеш на света, какво е нужно да знае за връзката човек-робот, защото донякъде принадлежиш и на двете страни. И така ще помогнеш за заздравяването на тази връзка, която дори в нашите развити времена страда от проблеми. Напиши своята книга. Честно — напиши я.

— Да. Ще я напиша, Пол.

— Между другото, мислил ли си за издател?

— Издател ли? Ами не. Още не съм стигнал дотам.

— Би трябвало. Добре, нека аз се заема вместо теб. Имам приятел в издателския бизнес, мой клиент всъщност. Имаш ли нещо против да му подхвърля две-три думи?

— Ще бъде много любезно от твоя страна — каза Ендрю.

— Никак даже. И аз като теб искам да видя тази книга отпечатана, за да може всеки да я прочете.

И наистина, след няколко седмици Пол осигури договор за издаване книгата на Ендрю. Увери Ендрю, че условията са извънредно благоприятни и приемливи. Ендрю беше доволен. Подписа договора без колебание.

През следващата година, докато работеше върху заключителните части на ръкописа, Ендрю често мислеше за думите на Пол през онзи ден — колко е важно да изрази мислите си честно и за приноса на тази книга, ако го направи. И за своята уникалност. Ендрю не можеше да се освободи от впечатлението на тези думи.

Виж какво, Ендрю — ти може би си най-близкото подобие на човек, излизало някога от заводите на „Ю Ес Роботс“. Ти единствен имаш възможността да разкажеш на света, какво е нужно да знае за връзката човек-робот, защото донякъде принадлежиш и на двете страни.

Така ли беше? Ендрю размишляваше дали Пол наистина мисли по този начин, или го каза само, защото в момента се разгорещи?

Ендрю се питаше непрекъснато и постепенно в ума му се оформи отговорът.

Тогавя реши, че е дошло времето пак да посети фирмата „Файнголд и Чарни“, за да поговори с Пол.

Отиде, без да предупреди. Секретарят го поздрави най-официално и Ендрю изчака търпеливо, когато другият робот хлътна във вътрешния кабинет, за да извести Пол, че Ендрю е дошъл. Сигурно щеше да бъде по-рационално, ако роботът-секретар използваше холовръзката, но той несъмнено беше много объркан от необходимостта да приеме робот, а не човек.

След малко секретарят се върна.

— Мистър Чарни ей сега ще бъде при вас — съобщи той и се зае с обичайните си задължения, без да каже дума повече.

Ендрю запълваше времето, като размишляваше за думите. Докато работеше над книгата си, изникваха множество семантични проблеми. Човешкият език, създаден от хора и използван от хора, беше препълнен с подвеждащи мъчнотии. Усилията, необходими, за да се справи с тях, увеличиха активния речник на Ендрю и, както той предполагаше — приспособимостта на позитронните му схеми.

Ендрю седеше в чакалнята — от време на време влизаше някой и го зяпваше. Все пак той беше свободен робот и засега — единственият. Роботът, който се обличаше. Отклонение. Чудак. Но Ендрю нито веднъж не се опита да извърне поглед от любопитните. Спокойно се вглеждаше в очите им и всички бързо обръщаха глава.

Накрая се появи и Пол Чарни. Не се бяха срещали с Ендрю от зимата, когато погребяха бащата на Пол — Джордж, тихо починал в семейната къща. Сега лежеше в гроба на хълм над Тихия океан. Пол сякаш се изненада, или поне на Ендрю така му се стори. Още нямаше вяра на способността си да тълкува правилно изразенията на човешките лица.

— Е добре, Ендрю. Радвам се да те видя. Съжалявам, че те накарах да чакаш, но имаше нещо, което бях длъжен да довърша.

— Разбира се. Аз никога не бързам, Пол.

Напоследък Пол носеше тежък грим, наложен от последната мода и за двата пола. Макар че гримът правеше иначе малко

безизразните черти на лицето му по-остри и твърди, Ендрю не го одобряваше. Смяташе, че силната, рязка личност на Пол не се нуждае от подобни козметични подобрения. За Пол би изглеждало по-подходящо да има безизразен *вид*, защото в самия него нямаше нищо безизразно и едва ли трябваше да прибягва до тези боички и пудри.

Естествено, Ендрю не изрази гласно неодобрението си. Но самият факт, че не се отнесе добре към външността на Пол беше нещо ново за него. Такива мисли се появиха у него съвсем отскоро. След първата редакция на книгата, Ендрю откри, че неодобрението спрямо хората не го притеснява колкото би могъл да очаква, стига да не го изказва открито. Обмисляше отрицателното си отношение без никакви трудности и дори можеше да го прави писмено. Сигурен беше, че невинаги е имал тази способност.

Пол го покани:

— Влез, Ендрю. Разбрах, че искаш да говориш с мен, но не очаквах да дойдеш.

— Пол, ако в момента си прекалено зает, за да ми отделиш време, мога да почакам още.

Пол погледна играта на сенки върху циферблата на една от стените — това беше часовникът в офиса — и каза:

— Имам малко време. Сам ли дойде?

— Наех кола-автомат.

— Имаше ли някакви проблеми? — безпокойството на Пол пролича в гласа му.

— Не съм предполагал, че ще имам. Правата ми са защитени.

Пол придоби още по-угрижен вид.

— Ендрю, няколко пъти ти обяснявах, че този закон всъщност е неприложим, поне в повечето случаи. И ако упорстваш да носиш дрехи, накрая ще си навлечеш неприятности, така да знаеш. Точно както първия път, когато се е наложило баща ми да те отърве.

— Един-единствен път, Пол. Но съжалявам, че си недоволен.

— Добре, опитай се да погледнеш нещата така — ти си една жива легенда, не разбираш ли? Има хора, които искат да спечелят поне малко слава, макар и лоша, като създават грижи на знаменитости, а ти несъмнено си знаменитост. Освен това, вече ти казах, че си твърде ценен в твърде много отношения и нямаш право да се подлагаш на рискове. Между другото, как върви книгата?

— Завърших цялостната редакция. Сега се занимавам с последното изглаждане на текста. Поне се надявам да е последното. Издателят е доста доволен от прочетеното досега.

— Това е добре!

— Не знам дали непременно ще му хареса книгата като книга. Според мен някои части го карат да се чувства неудобно. Но предполагам, че очаква да продаде голям тираж и е доволен, само защото това е първата книга, написана от робот.

— Ендрю, боя се, че стремежът да се печелят пари е присъща черта на хората.

— И аз няма да съм недоволен, ако стане. Нека книгата се продава, каквато и да е причината. Мога да намеря добро приложение за парите, които ще ми донесе.

— Ендрю, мислех си, че си доста заможен! Винаги си имал собствени доходи, а и баба ми ти остави значителна сума.

— Малката Мис беше безкрайно щедра. Не се съмнявам, че мога да разчитам на помощ от семейството и в бъдеще, ако разходите ми надхвърлят доходите. Но винаги съм искал да се издържам сам. Не бих желал да ви затруднявам, освен в краен случай.

— Разходи ли? За какви разходи ми говориш? Яхти? Екскурзии до Марс?

— Нищо подобно — отвърна Ендрю. — Но съм замислил нещо наистина скъпо, Пол. Само мога да се надявам, че постъпленията от книгата ще стигнат да довърша това, което искам да направя. Следващата ми стъпка, така да се каже.

Пол се напрегна.

— И каква е тя?

— Нови подобрения.

— Досега винаги си смогвал да плащаш за усъвършенстването си със собствени средства.

— Този път може да се окаже доста по-скъпо.

Пол кимна.

— Значи приходите от книгата ще ти дойдат добре. Но ако разочароват очакванията ти, сигурно ще намерим начин да...

— Въпросът не е само в парите — каза Ендрю. — Има и други усложнения... Пол, този път трябва да се обърна направо към големите шефове. Трябва да се срещна с ръководителя на корпорацията

„Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“ и да получа разрешението му за тази работа. Опитвах се да си уредя срещата, но досега не успявам да стигна до него. Не се съмнявам, че е заради книгата ми. Корпорацията не прояви никакъв ентузиазъм, когато там научиха, че пиша книга. Знаеш ли, те не ми оказаха никакво съдействие.

Пол се ухили.

— Съдействие ли, Ендрю? Последното нещо, което можеш да очакваш от тях. Ти ги ужасяваш до побъркване. Не ни съдействаха и на която и да било стъпка в борбата ни за правата на роботите, нали? Всъщност ставаше точно обратното. И ти явно разбираш защо е така. Дай на работа твърде много права и никой няма да иска да го купи, а?

— Това може би е вярно, а може би не е. Във всеки случай, аз смятам да говоря с ръководителя на фирмата за едно много особено искане към тях. Не мога да се справя сам, но ако ти се обадиш заради мен...

— Ендрю, добре знаеш, че не съм им по-симпатичен от теб.

— Независимо от това, ти оглавяваш мощна и влиятелна юридическа фирма, член си на голямо и изтъкнато семейство. Не могат да те пренебрегнат просто така. А ако се опитат, винаги можеш да им намекнеш, че като се срещнат с мен, ще се отърват от нова кампания на „Файнголд и Чарни“ за по-големи права на роботите.

— Ендрю, но нали това ще бъде лъжа?

— Да, Пол, но не ме бива много по лъжите. По-точно въобще не мога да изрека лъжа, освен ако го изисква някой от Трите закона. И затова ще трябва да се обадиш вместо мен.

Пол се закиска.

— Ах, Ендрю, Ендрю! Не можеш да изречеш лъжа, но можеш да подтикваш мен, нали? С всяка минута все повече заприличваш на човек!

Не беше лесно да се уреди срещата, въпреки уж могъщото влияние, което имаше фамилното име на Пол.

Но упоритият натиск, съчетан с не особено деликатния намек, че ако Ендрю отнеме няколко скъпоценни минути на Харли Смит-Робъртсън, „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“ ще си спести тревогите около нов кръг съдебни процеси за правата на роботите, накрая постигнаха своето. В един наситен с аромати пролетен ден Ендрю и Пол прелетяха до разпрострелия се на огромна площ комплекс от здания, център на гигантската фирма за работи.

Харли Смит-Робъртсън, наследник и на двата клона от семейството, основало „Ю Ес Роботс“, бе приел двойната фамилия, за да подчертае този факт. Сега изглеждаше явно недоволен от необходимостта да се срещне с Ендрю. Наближаваше времето да се оттегли и твърде голяма част от задълженията му като президент на фирмата се състоеше да урежда конфликтите за правата на роботите. Смит-Робъртсън беше висок, подобен на скелет, слаб мъж със сива коса, едва прикриваща темето му. Не слагаше грим на лицето си. По време на срещата очите му често шареха по Ендрю с неприкрита враждебност.

— Мога ли да ви попитам каква нова неприятност сте дошли да ни създадете? — започна Смит-Робъртсън.

— Сър, моля ви да разберете, че никога не съм имал намерение да причинявам неприятности на тази фирма. Никога.

— Но сте го правил. Непрекъснато.

— Само се опитвах да получа това, което според мен ми принадлежи по право.

Смит-Робъртсън трепна от думата *право*, сякаш получи плесница.

— Твърде необичайно е да слушам как робот ми говори, че нещо му принадлежало по право.

— Роботът е необичаен, мистър Смит-Робъртсън — намеси се Пол.

— Изключителен — кисело отбеляза Смит-Робъртсън. — Да. Направо изключителен.

Ендрю каза:

— Сър, преди малко повече от век Мървин Мански, тогавашният главен специалист по роботика на тази фирма, ми каза, че математическите решения в проектирането на позитронните схеми са само приблизителни поради сложността на проблемите. Следователно границите на моите възможности не са напълно предсказуеми.

— Както сам казахте, било е преди повече от век — вметна Смит-Робъртсън. И след мигновено колебание добави: — Сър. Днес положението е съвсем друго. Произвеждаме роботите си с голяма прецизност и много точно ги обучаваме за предстоящите им задължения. Отстранихме от схемите им всякакъв елемент на непредсказуемост.

— Да — потвърди Пол. — Забелязах го. Един от резултатите е, че роботът в приемната ми трябва да бъде, напътстван и при най-малкото отклонение от обичайното. Не бих казал, че това е стъпка напред към съвършенството.

— Според мен много по-малко би ви харесало, ако роботът в приемната ви започне да импровизира.

— Да импровизира ли? Искам само да мисли. Да мисли достатъчно, за да се справя с простите си задължения. Роботите се създават, с цел да бъдат интелигентни, нали? Струва ми се, че сте се върнали към твърде ограничено разбиране за интелигентността им.

Смит-Робъртсън се размърда и го изгледа сърдито, но не отговори. Ендрю каза:

— Сър, нима имате предвид, че вече не произвеждате гъвкави и адаптивни работи, като... да речем като мен?

— Да. Толкова отдавна демонтирахме линията за генерализирани схеми, че не съм в състояние да ви кажа кога точно е било. Може би по времето на доктор Мански. Значи доста преди да се родя, а както виждате, не съм никак млад.

— Аз също — каза Ендрю. — Проучванията, които направих във връзка с моята книга — мисля, знаете, че написах книга за роботите и

роботиката — показват, че в момента съм най-старият робот в работоспособно състояние.

— Правилно — потвърди Смит-Робъртсън. — И най-старият, съществувал някога. Всъщност и най-старият, който ще съществува. Вече нито един робот не е полезен след двадесет и петата си година. Изтече ли срокът, притежателите им имат правото да ги заменят с нови. А при роботите под наем е задължително и ние автоматично осигуряваме подмяната.

— След двадесет и петата си година не е полезен нито един робот *от сега произвежданите серии* — вежливо уточни Пол. — Но Ендрю е робот от съвсем друг вид.

— Вярно е — съгласи се Смит-Робъртсън. — Твърде добре съзнавам разликата.

Ендрю се придържаше упорито към предварително възприетата линия за поведение при срещата:

— След като съм най-старият робот в света и най-адаптивният от съществуващите, не смятате ли, че съм достатъчно необикновен, за да заслужа специално отношение от страна на фирмата?

— В никакъв случай — отвърна Смит-Робъртсън. — Позволете ми да бъда пряк с вас... *сър*. Вашата необикновеност е непрекъснат източник на притеснения за фирмата. Вече изтъкнах, че през изминалите години ни създадохте всевъзможни затруднения с вашите енергични прояви. Схващанията ви за... хъм... *правата ви* не се споделят от нас. Ако бяхте даден под наем като повечето наши работи, а не продаден поради достойна за съжаление древна проява на административно безгрижие, отдавна да сме ви върнали тук и да сме ви заменили с някой от по-покорните работи.

— Поне сте откровен — отбеляза Пол.

— Не крием възгледите си по този въпрос. Ние продаваме работи и категорично възразяваме да бъдем забърквани в безкрайни и лишавачи ни от печалби политически дразги. Робот, който вярва, че е нещо повече от полезно механично устройство, е пряка заплаха за благополучието на нашата корпорация.

— Затова бихте ме унищожили, ако можехте — каза Ендрю. — Добре го разбирам. Но аз съм свободен робот и сам съм си собственик, затова не можете да ми заповядате да се върна тук, а опитите да ме купите отново са безсмислени. И съм защитен от закона в случай, че

бихте пожелали да ми нанесете някаква вреда. По тази причина се решавам през определени периоди да се оставам в ръцете ви за поредното подобрене. И днес съм дошъл да поискам от вас най-голямото усъвършенстване, правено досега на робот. Мистър Смит-Робъртсън, искам да ме подмените напълно.

Смит-Робъртсън изглеждаше изумен и объркан. Вторачи се мълчаливо в Ендрю и доста дълго нищо не наруши тишината.

Ендрю чакаше. Гледаше край Смит-Робъртсън към стената, където холографски портрет отвърщаше на погледа му. Навъсено и непреклонно женско лице — Сюзън Келвин, светица за всички, занимаващи се с роботика. Беше мъртва от почти два века, но след задълбоченото ровене в документите при писането на книгата, Ендрю чувстваше, че я познава добре, сякаш се е срещал с нея приживе.

Накрая Смит-Робъртсън прекъсна мълчанието:

— Да ви подменим напълно ли? Но какво *означава* това?

— Точно каквото казах. Когато си прибирате остарял робот, предоставяте замяна на собственика му. Е, аз пък искам да ми предоставите замяна за самия мен.

Все още смутен, Смит-Робъртсън попита:

— Но как можем да го направим? Ако ви подменим, как да предадем новия робот на самия вас като собственик, след като в процеса на подмяната вие ще престанете да съществувате? — Той се усмихна мрачно.

— Вероятно Ендрю не изясни достатъчно искането си — намеси се Пол. — Може ли аз да опитам? Веществената основа на личността на Ендрю е неговия позитронен мозък — ако тази част бъде сменена, ще бъде създаден и нов робот. Следователно позитронният мозък е личността на Ендрю Мартин — собственик на робота, в който е настанен временно позитронният мозък. Всяка друга част от тялото на този робот може да бъде подменена, без да бъде засегната личността на Ендрю Мартин. Както може би знаете, доста от тези части *вече* са подменяни — някои неведнъж — през повече от стоте години след създаването на Ендрю. Тези спомагателни части са притежание на мозъка. Според собственото си желание той може да ги смени с други по всяко време без с това да наруши непрекъснатостта на съществуването си. Ендрю иска, мистър Смит-Робъртсън, просто да преместите мозъка му в ново тяло на робот.

— Ясно — въздъхна Смит-Робъртсън. — С други думи, цялостно усъвършенстване. — Но на лицето му отново се изписа недоумение. — А мога ли да попитам в какъв вид тяло? От гледна точка на техниката вие вече имате най-съвършеното тяло, което произвеждаме.

— Но вие сте произвеждали и андроиди, нали? — попита Ендрю. — Роботи, които наподобяват хора, включително до вида на кожата. Това искам, мистър Смит-Робъртсън. Тяло на андроид.

Дойде ред на Пол да се стъписа.

— Мили Боже! — избълва той. — Ендрю, никога не съм си представял, че ти... — Гласът му затихна.

Смит-Робъртсън застина вдървено на стола си.

— Невъзможно е да изпълним искането ви. Абсолютно невъзможно.

— Защо говорите така? — попита Ендрю. — Готов съм да платя всяка разумна цена, както винаги досега за многобройните подобрения, на които съм се подлагал при вас.

— Не произвеждаме андроиди — решително заяви Смит-Робъртсън.

— Но сте го правили преди. Знам го.

— Да, някога. Линията е демонтирана.

— Поради технологични проблеми ли? — заинтересува се Пол.

— Няма нищо общо с технологията. Експерименталната линия за андроиди всъщност беше голям успех, именно от технологична гледна точка. Външността им поразително наподобяваше човешка и същевременно притежаваха разностранните възможности и издръжливостта на работи. Използвахме изкуствена кожа от карбонови нишки и силиконови сухожилия, на практика никъде в тях нямаше метал... разбира се, мозъкът си беше платинено-иридиев, но въпреки това бяха почти толкова устойчиви, колкото и металните работи. По-точно, бяха по-устойчиви, ако се отчита разликата в теглото.

— И въпреки всичко не ги пуснахте на пазара? — провокира го Пол.

— Да. Изработихме десетина експериментални модела, направихме някои пазарни проучвания и решихме да не продължаваме с тази линия.

— Защо?

— Първо — започна Смит-Робъртсън, — андроидите щяха да бъдат значително по-скъпи от стандартните метални работи. Толкова скъпи, че щяхме да ги продаваме само като предмети на лукса. При толкова ограничен потенциал на пазара щяхме да си възстановим разходите за производствената линия след много години и то чрез амортизационните отчисления. Но това се оказа само малка част от нашите трудности. Истинският проблем беше очакваната отрицателна реакция на потребителите. Разбирате ли, андроидите прекалено много наподобяваха хората. Биха събудили отново древните страхове за изместване на хората, същите неприятности, каквито имахме преди двеста години. Не виждахме смисъл да се занимаваме отново с налудничави безсмислици, още повече, че линията предварително бе обречена да носи само загуби.

— Но корпорацията поддържа възможностите си за производство на андроиди, нали? — попита Ендрю.

Смит-Робъртсън сви рамене.

— Да, предполагам, че ако намерим някакъв смисъл, можем да ги правим.

— Обаче сте предпочели да не ги правите — забеляза Пол. — Имате технологията, просто не искате да я приложите. Различно е от това, което ни заявихте преди — че е *невъзможно* да произведете тяло на андроид за Ендрю.

— Да, технически е възможно. Но напълно срещу нашата политика в отношенията ни с обществеността.

— Защо? Доколкото знам, не съществува закон срещу производството на андроиди.

— Независимо от това — не отстъпваше Смит-Робъртсън, — ние не произвеждаме андроиди и не възнамеряваме да го правим. Следователно не сме в състояние да осигурим на Ендрю Мартин тяло на андроид. И според мен с този разговор няма да стигнем доникъде. Ако ме извините... — Той се надигна от стола си.

— Момент, моля — небрежно настоя Пол, но под лековатия тон се усещаше сила. Той се прокашля. Смит-Робъртсън се отпусна обратно с още по-недоволно изражение от преди. Пол продължи: — Мистър Смит-Робъртсън, Ендрю е свободен робот. Той се намира под защита на законите, отнасящи се до правата на роботите. Разбира се, и вие го знаете.

— Прекалено добре.

— Той, като свободен робот, свободно избира да носи дрехи. Но недостатъчно разумни човешки същества често го тормозят, въпреки наличието на закон, който би трябвало да го предпазва от подобни унижения. Както разбирате, трудно е да бъдат преследвани съдебно неопределени оскърбления, още повече, че онези, чийто дълг е да избират между вина и невинност, не се впечатляват.

— Не се учудвам — нетърпеливо реагира Смит-Робъртсън. — „Ю Ес Роботс“ от самото начало знаеше, че ще стане така. За съжаление юридическата фирма на баща ви не го предвиди.

— Баща ми почина — напомни Пол. — Но сега виждам, че тук имаме работа с явно оскърбление и ясен мотив, затова сме готови да предприемем съответните действия.

— За какво говорите?

— Моят клиент Ендрю Мартин — а той е клиент на фирмата от много години — е свободен робот, съгласно решението на Световния съд. Това означава, че Ендрю сам си е собственик и следователно по закон притежава всички права, които има всеки друг собственик на робот. Едно от тези права е да получава замяна. Както вие сам посочихте преди малко в нашия разговор, притежателят на всеки робот има право да поиска от корпорацията „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“ да замени робота му, щом остарее. Всъщност корпорацията *настоятелно* предлага такава замяна, а в случаите с работи под наем задължително ги връща тук. Правилно ли изложих политиката ви?

— Ами... да.

— Добре. — Усмивнатият Пол се владееше напълно. — Позитронният мозък на моя клиент е собственик на тялото на същия този клиент. А това тяло несъмнено е на повече от двацет и пет години. Според собствените ви критерии тялото е остаряло и моят клиент има право да получи замяна.

— Но... — пак проточи Смит-Робъртсън и се изчерви. Слабото, твърде костеливо лице заприлича на маска.

— Позитронният мозък, който е действителният ми клиент, настоява да бъде подменено тялото на робот, където е разположен и предлага да плати за това всяка разумна цена.

— Тогава нека да представи поръчката си по обичайния начин и ще извършим подобренията, както винаги!

— Той иска нещо повече от стандартни подобрения. Иска най-доброто тяло според технологичните ви възможности и има предвид тяло на андроид.

— Не може да го получи.

— С отказа си — гладко продължи Пол, — вие го обричате на по-нататъшни унижения от страна на онези, които виждатки в него робот, се отнасят презрително, защото той предпочита да се облича и да се държи по начин, традиционно възприеман като „човешки“.

— Това не е наш проблем — отсече Смит-Робъртсън.

— Ще стане щом подадем срещу вас иск, защото отказвате да предоставите на моя клиент тяло, позволяващо му да избегне много от оскърбленията, с които се сблъсква сега.

— Подавайте си иска, щом е така. Мислите ли, че някой се интересува от робот, който иска да прилича на човек? Хората ще побеснеят. Навсякъде ще го посрещат като арогантен нахалник, какъвто е.

— Не съм, толкова сигурен — възпротиви се Пол. — Съгласен съм, при традиционните случаи общественото мнение не би подкрепило иск на робот в подобно дело. Мистър Смит-Робъртсън, мога ли обаче да ви напомня, че „Ю Ес Роботс“ не се радва на популярност сред обществеността? Даже хората, които имат най-голяма полза и печалби от роботите, се отнасят подозрително към вас. То е нещо като махмурлук от времето на организираната срещу роботите параноя. Подозирам, че това е основната причина. Или пък неприязън поради огромната мощ и богатство на вашата фирма, тъй като чрез дълги и хитроумни маневри с патентите, тя успя да запази монопола си в производството на работи. Каквато и да е причината, тази неприязън съществува. В подобен процес корпорацията, препълнила света с работи, ще събуди много по-малко симпатии от робота, който иска да прилича на човек.

Смит-Робъртсън кипеше от гняв. Стиснатите мускули на челюстите му се очертахта ясно. Не отрони дума. Пол продължи:

— Освен това, помислете за реакциите щом стане известно, че можете да произвеждате работи, съвсем подобни на хора. А процесът определено недвусмислено ще насочи голяма част от вниманието в тази посока. Но при положение, че тихо и без проблеми дадете на моя клиент каквото иска...

Смит-Робъртсън беше готов да избухне.

— Това е изнудване, мистър Чарни.

— Напротив. Опитваме се да ви покажем как най-добре да защитите интересите си. Само се стремим към бързо и мирно решение на проблема. Разбира се, ако ни принудите да потърсим компенсации по съдебен път, обстоятелствата се променят. Само помислете, ще се озовете в неловка и нежелана ситуация, особено поради факта, че моят клиент е твърде богат, ще живее още много векове и няма причини да не продължи тази битка безкрайно.

— Мистър Чарни, и ние разполагаме с достатъчно възможности.

— Знам. Но можете ли да издържите в безкрайна юридическа обсада, която ще извади на бял свят най-съкровени тайни на вашата фирма?... Обяснявам ви за последен път, мистър Смит-Робъртсън. Ако предпочетете да отхвърлите напълно разумното искане на моя клиент, имате пълното право да го сторите и ние ще си тръгнем оттук без нито дума повече. Но ще подадем иск срещу вас, което пък е наше право, ще действаме най-упорито и при пълна гласност, а това неминуемо ще причини големи затруднения на „Ю Ес Роботс“ и след време ще разберете, че губите. Готови ли сте да поемете този риск?

— Е... — започна Смит-Робъртсън, но млъкна.

— Добре. Виждам, че сте готов да се споразумеем. Може би още се колебаете, но в края на краищата ще стигнете до това решение. Много мъдро решение, бих добавил. Стигнахме до още един важен въпрос.

Яростта на Смит-Робъртсън, като че премина в мрачна безнадеждност. Не се опита да добави нищо.

— Нека ви уверя, че ако в процеса на прехвърляне на позитронния мозък на моя клиент от сегашното му тяло в органичното — вие безусловно ще се съгласите да го произведете за него — се прояви някаква повреда, колкото и незначителна да е тя, няма да се успокоя, докато не изравня със земята вашата корпорация.

— Не можете да искате от нас гаранции...

— Мога и искам. Имате повече от стогодишен опит в прехвърлянето на позитронни мозъци от едно тяло в друго. Несъмнено сте в състояние да приложите същите методи за безопасно прехвърляне на мозък в андроидно тяло. И ви предупреждавам — ако по време на операцията изчезне само една схема от платинено-

иридиевия носител на информацията, бъдете твърдо уверен, че ще предприема всичко възможно, за да настрои общественото мнение срещу вашата корпорация. Ще я представя на света като престъпно отмъстителна банда, впрочем, тя сама ще се разобличи като такава.

Смит-Робъртсън се размърда с нещастен вид на стола:

— Няма начин да ви предоставим пълна гаранция срещу повреди. При всяко прехвърляне съществуват рискове.

— С ниска вероятност. Очевидно не губите много позитронни мозъци, докато ги премествате от едно тяло в друго. Но ние сме готови да поемем подобен риск. Предупреждавам ви обаче да не предприемате съзнателни и злонамерени действия срещу моя клиент.

— Не сме толкова тъпи — изсумтя Смит-Робъртсън. — Ако приемем, че ще се захванем с това, а аз още не съм обещавал подобно нещо, ще приложим всичките си умения. Така сме работили досега и така смятаме да продължим. Притиснахте ме в ъгъла, Чарни, но все пак трябва да разберете, че не сме в състояние да дадем стопроцентова гаранция за успех. Деветдесет и девет процента — да. Но не и сто.

— Достатъчно е. Но помнете — ще хвърля всички сили срещу вас, ако имаме основание да подозираме съзнателна повреда на моя клиент. — Пол се обърна към Ендрю и попита: — Какво ще кажеш, Ендрю? Това приемливо ли е за тебе?

Ендрю се колеба почти минута, хванат като в капан от равновесието в потенциалите на Първия закон. Това, което Пол искаше от него, се равняваше на одобрение на лъжа, на изнудване, на принуда и унижение спрямо човешко същество.

Но поне нямаше телесни повреди, помисли си той. Никакви телесни повреди.

И успя да изстиска от себе си едва чутото „да“.

Сякаш го бяха създали отново. Дни, седмици, месеци наред Ендрю не се чувстваше същия както преди и дори най-простите действия го караха да се замисля.

Винаги бе владял напълно тялото си. Още щом възприемеше необходимостта от някое движение и беше в състояние да го направи — безотказно, автоматично. Сега му се налагаше да прави съзнателни усилия, да се насочва сам. *Вдигни си ръката*, казваше си той. *Премести я там. Сега я спусни надолу.*

Това ли преживяваше и малкото дете, когато се бореше да овладее майсторството на съгласуваните движения?

Може би. Възрастта му надхвърляше сто години, но сега се чувстваше по-скоро дете, защото се движеше в едно съвършено ново тяло.

Тялото беше великолепно. Направиха го висок, но не прекомерно, за да не изглежда високомерен или заплашителен. Беше широк в раменете и тънък в кръста, крайниците му бяха гъвкави и атлетични. Избра си светлокестенява коса, защото червената му се струваше твърде крещяща, русата се набива в очи, а черната — прекалено мрачна. Човешката коса като че няма други цветове, ако не се смятат сивите, белите и сребристите отънъци на старостта, но той не искаше да изглежда така. Очите му — фотоклетки наистина, но съвсем като истински на вид — също бяха кафяви, с леки златисти искрици. За тен на кожата Ендрю подбра нещо неутрално, смес от преобладаващото сред разнообразните човешки типове — по-наситено от бледорозовото на всички Чарни, но не особено тъмен. Така никой не можеше от пръв поглед да го причисли към определена раса, а и нали той не принадлежеше към нито една. Накара дизайнерите от „Ю Ес Роботс“ да нагласят видимата му възраст някъде между трийсет и пет и петдесет човешки години — достатъчно възрастен, за да бъде зрял, но не и да изглежда стар.

Да, чудесно тяло. Вярваше, че ще бъде щастлив в него, щом свикне.

Всеки ден отбелязваше малък напредък. Всеки ден овладяваше по-добре елегантната си фигура на андроид. Но процесът беше ужасно бавен, мъчително бавен...

Пол беснееше.

— Ендрю, те са те повредили. Ще заведе иск срещу тях.

— Не бива, Пол. Никога няма да докажеш, че са били з-з-з...

— Злонамерени ли?

— Да. Злонамерени. Пък и ставам по-силен, по-ловък. Това е само тр-р-р...

— Треперене?

— Травма. Преди никога не е имало такава п-п-п...

Ендрю говореше много бавно. Учудващо трудно се справяше с речта, всъщност това като че най-силно го затрудняваше, бореше се да оформи всеки звук. За Ендрю беше мъчение да измъкне думите от себе си, както беше мъчение и за всеки, който го слушаше. Целият гласов механизъм коренно се различаваше от предишния. Безотказният електронен синтезатор, който толкова убедително наподобяваше човешките звуци, отстъпи място на резониращи камери и подобни на мускули нишки, които ги управляваха. Би трябвало да възпроизвеждат глас, абсолютно неотличим от човешкия. Но сега Ендрю сам оформяше всяка сричка по начин, който му бе спестен преди от автоматиката и това се оказа трудна работа, много трудна.

Но не се отчайваше. Не беше способен да преживява отчаяние, знаеше колко временни са проблемите му. Можеше да усеща мозъка си отвътре. Никой друг не беше способен на това. И никой друг не би могъл да знае с такава увереност, че мозъкът му е непокътнат, че е останал невредим след операцията по прехвърлянето. Мислите му течаха свободно по нервните връзки на новото тяло, дори и ако то още не реагираше достатъчно бързо на тях. Всеки параметър минаваше безупречно проверките.

Само дребни проблеми във връзките между съставните части. Знаеше, че като цяло е здрав и само му беше необходимо време, за да овладее напълно новото тяло. Наложил си да мисли за себе си като за много младо същество. Като за дете, за новородено.

Минаваха месеци. Координацията се подобряваше непрекъснато. Бързо се придвижваше към пълно взаимодействие на позитронния мозък с тялото.

И все пак не всичко задоволяваше желанията му. Ендрю прекарваше часове пред огледалото и се преценяваше, докато изпълняваше целия си репертоар от телесни движения и изражения на лицето. Видяното далеч не съвпаднаше с очакванията му от новото тяло.

Недостатъчно човешко! Лицето беше застинало, прекалено втвърдено и той се съмняваше, че с времето ще постигне подобрене. Притискаше с пръст бузата си и плътта поддаваше, но не както би поддала истинска човешка кожа. Можеше да се усмихва, да се зъби, да се мръщи, но това бяха заучени гримаси, имитации. Пращаше сигнала за усмивка или за мръщене, или за каквото и да е, мускулите послушно нагласяваха лицето му да покаже усмивка, да се смръщи, раздвижваха очертанията в съответствие с грижливо изпипаната програма. Но той винаги съзнаваше ролята на тази машинария, макар и органична, която трмаво се напъваше под кожата му, за да предаде желаното изражение. Ендрю предполагаше, че при човешките същества въобще не е така.

А и движенията му бяха прекомерно волеви. Липсваше им безгрижната свобода на човешките. Надяваше се, че с времето и това ще дойде — вече се отдалечи много от потискащите първи дни след операцията, когато се тътреше неловко из стаята като груб автомат от предпозитронната ера, но нещо му показваше, че и с превъзходното ново тяло никога няма да се движи по естествения начин, който всяко човешко същество притежава по рождение.

Както и да е, не всичко изглеждаше толкова зле. Хората от „Ю Ес Роботс“ спазиха своята част от сделката и извършиха прехвърлянето с цялата си налична страховита технологична мощ. И Ендрю получи каквото искаше. Наистина, едва ли би заблудил наблюдателните, че е човек, но поне далеч надминаваше другите работи като подобие на човек и можеше да носи дрехи, без над тях смехотворно да стърчи нелепо безизразно метално лице.

Най-накрая Ендрю заяви:

— Пак започвам да работя.

Пол Чарни се засмя:

— Значи си добре. С какво ще се захванеш? С нова книга?

— Не — сериозно отвърна Ендрю. — Животът ми е прекалено дълъг, за да ме сграбчи за гърлото едно-единствено занимание и да не ме пусне повече. Имаше време, когато бях преди всичко художник и все още почуквам с длетото от време на време. Имаше време, когато бях историк и винаги мога да напиша още една-две книги, ако почувствам нужда да го направя. Но аз трябва да вървя напред. Пол, сега искам да бъда робобиолог.

— Искаш да кажеш робопсихолог?

— Не. Това би означавало да изучавам позитронни мозъци, а в момента те не ме интересуват. Според мен един робобиолог следва да се занимава с работата на тялото, свързано с този мозък.

— Това не съвпада ли със заниманията на специалистите по роботика?

— Някога — да. Но те работят с метални тела. Аз ще изучавам органичното хуманоидно тяло. Доколкото ми е известно, аз притежавам единственото. Ще изследвам как функционира, как наподобява истинското човешко тяло. Искам да знам за изкуствените човешки тела повече, отколкото производителите на андроиди.

— Стесняваш кръга на търсенията си — замислено прецени Пол. — Като художник разполагаше с цялото богатство от изразни средства. И произведенията ти можеха да издържат сравнение с най-доброто по света. Като историк се занимаваше предимно с работи. А като робобиолог ще бъдеш единствен обект на изследванията си.

Ендрю кимна.

— Така изглежда на пръв поглед.

— Наистина ли желаш да обърнеш поглед навътре?

— Да разбираш себе си е отпавна точка за разбирането на цялата вселена. Поне според мен е така. Новороденото смята, че то е цялата вселена, но греша и скоро започва да го открива. Необходимо е да изучава нещата извън себе си, опитва се да определи къде са границите между него и останалата част от света, за да стигне до някакво схващане кой е и как да живее живота си. Пол, в много отношения аз сега съм като новородено. Преди бях нещо друго, нещо механично и сравнително лесно за разбиране, но сега представлявам позитронен мозък в почти човешко тяло и едва започвам да осъзнавам себе си. Знаеш, че съм сам в света. Няма друг като мен. И никога не е имало. Когато се движа сред хората в техния свят, никой няма да

разбира какво съм аз, а и на мен не ми е много ясно. Значи трябва да уча. Ако наричаш това обръщане на погледа навътре, Пол, нека е така. Но трябва да го направя.

Ендрю бе принуден да започне отначало, защото не знаеше нищо за обикновената биология, и почти нищо за друг клон от науката, освен роботиката. Същността на органичния живот, химическите и електрическите му основи бяха загадка за него. Преди не бе възниквала никаква причина да се запознава с тях. Но сега самият той беше органичен (поне тялото му) и изпитваше невероятна потребност да разшири знанията си за живите същества. За да разбере как създателите на неговото андроидно тяло можеха да имитират на процесите в човешкото, първо трябваше да схване как работи оригиналът.

Присъствието му в библиотеките на университети и медицински институти стана обичайно — прекарваше там часове, наред пред електронните каталози. Изглеждаше съвсем нормален с дрехи и не предизвикваше никакви вълнения. Малцината, които знаеха, че е робот, не се опитваха да му пречат.

Прибави голяма стая към къщата си, за да я използва като лаборатория и я оборудва с грижливо подбрана апаратура. Библиотеката му също набъбна. Започна изследователски проекти. Те отнемаха цели седмици от неговите безсънни двайсет и четири часа в денонощието — и сега Ендрю не изпитваше нужда да спи. Макар и с човешка външност, той имаше начини да възстановява и увеличава силите си, които далеч превъзхождаха вида, по чието подобие бе оформен.

Загадките на дишането, храносмилането, обмяната на веществата, деленето на клетките, кръвообращението и температурата, цялата сложна и чудна система на телесното равновесие, поддържаща функционирането на човешките същества осемдесет, деветдесет или все по-често даже сто години, престанаха да бъдат загадки за него. Той задълба сериозно в устройството на човешкото тяло — за Ендрю хората бяха също такива механизми, както продуктите на „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“. Да, органични механизми, но все пак чудесно създадени механизми с неотклонни закони на ритъма в обмяната на веществата, на равновесието и гниенето, на разпадането и възстановяването.

Минаваха години, спокойни години не само за уединението на Ендрю в старото имение Мартин, но и за външния свят. Населението на Земята беше стабилно, поддържаше го не само ниската раждаемост, но и непрестанната емиграция към množащите се космически колонии. Гигантските компютри се справяха с повечето икономически колебания, поддържаха в равновесие търсенето и предлагането между Регионите, така че древните цикли на растеж и стагнация се превърнаха в меко извиващи се криви по диаграмите. Не беше епохата нито на движение и предизвикателства, нито на вълнения и опасности.

Ендрю почти не обръщаше внимание на събитията отвъд прага на жилището си. Искаше и се налагаше да изследва по-значителни неща и той се занимаваше с тях. През това време само те имаха стойност за него. Доходите му се състояха от постъпленията от предишни вложения, когато се занимаваше с изкуство и от парите, оставени му от Малката Мис. Бяха повече от достатъчни, за да поддържа тялото си и да покрива разходите по изследванията.

Имаше свой собствен, затворен живот — точно какъвто го искаше. След първите дни на тромавост овладя напълно андроидното си тяло и често се разхождаше из гората на хълма или по бурния бряг, където някога ходеше с Малката Мис и сестра ѝ. От време на време влизаше да плува — ледената вода не беше никакъв проблем за него — и дори се случваше да рискува плувайки до самотната скала на кормораните, където Мис искаше да го прати като дете. И за него не беше леко да плува до там, а и кормораните явно не понасяха добре присъствието му, но му харесваше да пробва силите си в такова предизвикателство. Знаеше, че нито един човек, дори и най-силният плувец, не би могъл да отиде невредим до скалата и обратно в студеното, неспокойно море.

Но повечето време прекарваше в изследвания. Често се случваше да не излиза от къщи много седмици.

Един ден Пол Чарни дойде при него:

— Ендрю, отдавна не сме се виждали.

— Вярно е.

Напоследък рядко се срещаха, макар че не се дължеше на взаимно отчуждаване. Семейство Чарни поддържаше дома си на северния калифорнийски бряг, но Пол имаше навика да живее по-близо до Сан Франциско.

— Още ли си потънал в своята програма за биологически изследвания? — попита Пол.

— Напълно.

Стресна се, когато видя колко е стар Пол. Ендрю изучаваше с особен интерес човешкото остаряване като явление и смяташе, че си е изяснил достатъчно причините и протичането му. И все пак, при целия си опит със стареенето на поколенията в това семейство — от Сър през Малката Мис и Джордж до Пол — той винаги се изненадваше колко бързо човеците стават сиви, сбръчкани, прегърбени и стари. Пол също. Тялото с дълги ръце и крака изглеждаше по-ниско, раменете му — превити напред, появяваха се и промени в костната структура на лицето му — брадичката изпъкваше напред, а скулите сякаш хлътваха. Сигурно и зрението му бе пострадало от годините, защото на мястото на очите му се виждаха светещи фотоклетки също като тези, с които Ендрю наблюдаваше света. Сега с Пол си приличаха повече поне в едно нещо. Пол въздъхна:

— Жалко, че историята на роботите вече не те интересува, както някога. Сега би се наложило да добавиш нова глава в книгата си.

— Какво намекваш, Пол?

— Говоря за глава, която да разгледа качествено новата политика на „Ю Ес Роботс“.

— Нищо не знам. За каква нова политика говориш?

Веждите на Пол се вдигнаха.

— Не си чул? Наистина ли? Ами ето какво направиха, Ендрю, — започнаха да произвеждат централни контролни станции за своите работи, всъщност гигантски позитронни компютри: чрез микровълнови предавания могат да общуват с много работи наведнъж — от десетина до хиляда. Сега произведените работи вече нямат мозъци.

— Няма мозъци? Но как...

— Огромните централни мозъци обработват цялата информация вместо тях. Самите работи не са нищо друго, освен подвижни крайници на основните мислещи центрове.

— Това по-ефективно ли е?

— Специалистите от „Ю Ес Роботс“ твърдят, че е така. Не мога да кажа, дали е истина. Но според мен цялата работа преди всичко е дългосрочен начин да си разчистят сметките с тебе. Смит-Робъртсън

утвърдил новата насока малко преди да умре, нали разбираш. Беше стар и болен, но пробутал своята програма и ги накарал да се заемат с нея. Подозирам, че е искал да бъде сигурен — фирмата никога повече да не се сблъсква с робот, способен да им причини тревоги като теб. Затова са започнали да отделят мозъка от тялото. Безмозъчната механична работна единица не може да се разглежда като заслужаваща граждански права или законова защита. А голям мозък поместен в кутия е обикновен компютър. Този мозък не може да се появи някой ден в кабинета на председателя на управителния съвет и да предяви желание за преместване в хубавичко ново тяло. А роботите-тела, след като въобще нямат мозъци, не могат да поставят никакви искания.

— Струва ми се, че това е твърде голяма крачка назад — каза Ендрю. — Те заличиха двеста години напредък в роботиката, само за да си спестят дребни политически неприятности.

— Вярно. Вярно. — Пол се усмихна и бавно поклати глава. — Ендрю, твоето влияние върху историята на роботиката е изумително. Твоите художествени занимания подтикнаха „Ю Ес Роботс“ да прави роботите по-точно, при това по-специализирани, защото ти им се струваше прекомерно умен, а те се страхуваха да не уплашат хората. След като спечели свободата си, бе установен принципът за правата на роботите. И твоето настояване да получиш андроидно тяло накара „Ю Ес Роботс“ да предприеме разделяне на мозъка и тялото.

Ендрю каза:

— Предполагам, че накрая корпорацията ще създаде свят, в който един огромен мозък ще управлява няколко милиарда роботите-тела. Все едно да носиш всичките си яйца в една кошница. Опасно е. Въобще не е разумно.

— Смятам, че си прав — съгласи се Пол. — Но не ми се вярва това да се случи до един век. Значи няма да съм тук, за да го видя.

Бе пресякъл стаята, застана пред отворената врата и се загледа в горичката насреща. Мек и влажен пролетен бриз вееше от океана, Пол вдъхна дълбоко, сякаш го пиеше. След малко се обърна с лице към Ендрю и като че изведнъж остаря с десет години.

— По-точно — гласът му сякаш ехтеше в празна черупка, — може би няма да дочакам и следващата година.

— Пол!

— Не се чуди толкова. Ние сме смъртни, Ендрю. — Пол сви рамене. — Не сме като теб и досега би трябвало да си разбрал какво означава.

— Разбирам. Но...

— Да, да. Знам. Съжалявам, Ендрю. Знам колко привързан си към нашето семейство и колко тъжно и тягостно е за теб непрекъснато да ни гледаш как растем, остаряваме и накрая умираме. Е, да ти кажа, и на нас не ни харесва кой знае колко, но няма смисъл да се бунтуваме срещу това. Живеем двойно по-дълго, отколкото е било нормално за хората само преди няколко века. За повечето от нас е достатъчно, както предполагам. Просто трябва да се отнасяме философски.

— Но аз не разбирам. Как можеш да си толкова спокоен пред...

Пред пълното унищожение? Пред окончателния край на всичките ти стремежи, на цялото ти желание да достигнеш нещо, да се учиш, да растеш?

— Мисля си, че нямаше да е така, ако сега бях на двайсетина години, или дори на четирийсет. Но не съм. А част от системата, Ендрю — добрата част — се състои в това, че след определена възраст, обикновено не е толкова важно за теб дали ще умреш скоро. Ти всъщност вече нищо не достигаш, не научаваш и не растеш. За добро или за зло, изживял си живота си и си направил, каквото си могъл за света и за себе си, а сега времето ти привършва, твоето тяло го знае и се примирява. Ние страшно се уморяваме, Ендрю. Ти не знаеш какво е това, нали, поне не истински? Не. Не знаеш, както виждам. Не можеш. Не се уморяваш и затова само на теория знаеш какво означава. Но при нас е друго. Ние се влачим седемдесет, осемдесет, може би сто години и постепенно ни идва много, затова присядаме, после лягаме, накрая затваряме очи и повече не ги отваряме, в последния миг знаем, че *това* е краят, но вече просто не ни интересува. Или пък нямаме нищо против — не знам дали наистина е същото, но може и да е... Ендрю, не ме гледай така.

— Смъртта е нещо естествено за хората — каза Ендрю. — Разбирам това, Пол.

— Не. Не разбираш. Наистина не разбираш. Не е възможно да разбереш. Тайничко си мислиш, че смъртта е някакъв достоен за съжаление недостатък в конструкцията ни и не проумяваш как така не е поправен, защото би трябвало да е съвсем лесно щом частите се

износят и се счупят да се подменят до безкрай, както твоите винаги са били подменяни. Ти дори си смени цялото тяло.

— Но аз съм сигурен, че теоретически е възможно да бъдеш прехвърлен в...

— Не е. И теоретически. Нямаме позитронни мозъци и нашите не могат да бъдат прехвърлени, затова не можем ей така да помолим някой да ни измъкне от износеното тяло и да ни сложи в чудесно, ново и лъскаво. Не осъзнаваш факта, че хората неизбежно достигат момента, когато вече не могат да бъдат кърпени. Но и така е добре. Кой би могъл да очаква от теб да разбираш неразбираемото? Аз скоро ще умра и това е всичко, което може да се каже. И поне в едно мога да те уверя, Ендрю, — ще бъдеш добре осигурен финансово, когато си отида.

— Но аз и сега съм доста добре осиг...

— Да. Знам. И така да е, нещата понякога се променят твърде бързо. Мислим си, че живеем в сигурен свят, но и други цивилизации са си позволявали подобно самодоволство, рано или късно им се налагало да разберат, че са сгрешили. Както и да е, аз съм последният Чарни. Нямам други наследници, освен тебе. Имам далечни роднини, потомци на сестрата на баба, но те не влизат в сметката. Не ги познавам и не ме е грижа за тях. Но ме е грижа за тебе. Парите, които контролирам лично, ще бъдат оставени на твое име и ще бъдеш осигурен икономически до най-далечното предвидимо бъдеще.

— Не е необходимо, Пол, — с мъка изрече Ендрю. Призна пред себе си, че Пол каза истината — не разбираше смъртта, *че беше способен* да я разбере. През цялото време не успя да свикне със смъртта на всички Чарни.

Пол възрази:

— Да не спорим. Не мога да отнеса парите със себе си и не искам да ги правя нищо друго, освен да ти ги оставя, значи така ще стане. А не желая да хабя нито минута от остатъка на живота си, като се препирам с тебе за това. Да говорим за нещо друго... С какво се занимаваш сега?

— Все още с биология.

— А по-точно?

— С обмяната на веществата.

— Имаш предвид — при роботите? Но нали такова нещо не съществува? Или съществува? Имаш предвид андройдната обмяна на веществата? Или човешката?

— И трите. Нещо като техен синтез. — Ендрю помълча и после се хвърли безогледно напред. Защо ли да крие от Пол? — Проектирам система, която ще позволи на андройдите — говоря за себе си, нали съм единственият функциониращ андройд — да извличат енергия от изгарянето на въглеродороди, а не от атомни батерии.

Пол го изгледа бавно и дълго.

— Значи — съобрази той най-после, — се стремиш андройдът да диша и да се храни по същия начин, както го правят хората?

— Да.

— Ендрю, никога преди не си ми споменавал за подобен проект. Нещо ново ли е?

— Не съвсем. Всъщност, Пол, това е истинската причина въобще да се заема с биологията.

Пол кимна замислено. Сякаш слушаше нещо от много далеч. Изглежда трудно смилаше чутото от Ендрю.

— Досега направи ли нещо значително? — попита след малко.

— Близо съм до нещо значително — каза Ендрю. — Ще трябва още да поработя, но според мен успях да проектирам компактна горивна камера, където с катализатори ще може да се осъществява контролирано разграждане на веществата.

— Но защо, Ендрю? Какъв е смисълът? Знаеш, че няма да бъде толкова добра, като атомната батерия, която тялото ти използва сега.

— Най-вероятно не. Но достатъчно ефективна. Поне колкото системата на човешкото тяло и не особено различна по основните си принципи. Главният проблем при атомната батерия, Пол, е нейната нечовешка същност. Моята енергия — бих могъл да кажа самият ми живот — идва от източник, напълно различен от човешкия. А с това няма да се примиря.

Отне му доста време, но Ендрю разполагаше с колкото време поиска. И не бързаше да завърши изследванията си. Стремеше се всичко да бъде старателно отработено, преди да пристъпи към някакво практическо приложение. Имаше и друга причина да се придвижва бавно напред. Ендрю реши да не се подлага на друго усъвършенстване след андроидното тяло, докато Пол Чарни е жив.

Пол не изрази открито неодобрение от заниманията му, освен репликата, че новата горивна камера на Ендрю може би ще се окаже по-лоша от атомната батерия, която сега го захранва. Но Ендрю виждаше, че идеята му притеснява Пол. Беше твърде дръзко за него, твърде странно, прекалено голям скок. Както изглеждаше, дори Пол имаше граници в схващанията си за напредъка при конструирането на роботи. Дори Пол!

Вероятно това беше страничен ефект от остаряването, размишляваше Ендрю. Предизвикателството на новите идеи става прекалено, колкото и открит за бързите промени ум да има човек на младини. Всичко ново се превръща в тревога и заплаха. Човек чувства, че светът препуска край него със страховита бързина, би искал нещата да се позабавят, а свирепият натиск на прогреса да поотслабне.

Ендрю се чудеше дали наистина е така.

Хората неизбежно ли стават по-консервативни с възрастта?

Така му се струваше. Малката Мис посрещна с притеснение идеята му да носи дрехи. Джордж сметна, че е странно да пише книга. А Пол... Пол...

Ендрю се върна назад в спомените си — колко стреснат, дори шокиран бе Пол, когато за първи път научи в кабинета на Смит-Робъртсън, че Ендрю иска да бъде прехвърлен в тяло на андроид. Пол достатъчно бързо преглътна идеята и се пребори свирепост и блестящо, за да я превърне в действителност. Но това не означава непременно, че смяташе идеята на Ендрю за добра.

Те ме оставиха да правя, каквото чувствам като необходимост за себе си, каза си Ендрю, въпреки че вътрешно не се съгласявах с мен. Те задоволявах желанията ми — от обич към мен.

Да, обич. Към робот.

Ендрю се задържа на тази мисъл, вълна от топлота и удоволствие мина през него. Но беше също и малко смущаващо да осъзнае, че понякога хората от семейство Чарни са го подкрепяли не поради лично убеждение, а само защото с цялото си сърце, безусловно вярвах, че той трябва да следва своя собствен път, независимо дали според тях е най-правилният.

Така и Пол му извоюва правото да има андроидно тяло. Но промяната доведе Пол до собствената му граница в приемането на пътя нагоре, по който вървеше Ендрю. Следващата стъпка — метаболичният преобразовател — не се оказа по силите му.

Е, добре. На Пол не му оставаше да живее много. Ендрю щеше да почака.

Така и направи. След време дойде новината за смъртта на Пол, не толкова бързо, колкото Пол очакваше, но все пак твърде скоро. Ендрю бе поканен на погребението — както знаеше, тази публична церемония отбелязва края на човешкия живот. Но там почти не срещна познати лица, чувстваше се смутен и излишен, макар че всички проявиха безупречна любезност към него. Тези нови непознати — приятели на Пол, служители от юридическата му фирма, далечни роднини на семейство Чарни, не бяха за Ендрю нищо повече от сенки. Той стоеше сред тях, обременен от двойния товар на скръбта по приятеля си Пол и от съзнанието, че се лишава от последната истинска връзка със семейството, което му даде място в живота.

Всъщност, в света вече нямаше човеци, с които да го свързват близки емоционални връзки. Ендрю отдавна разбра, че изпитва силна привързаност към Мартинови и Чарни, че тя надхвърля същността му на робот, че предаността му към тях не е обичайна проява на Първия и Втория закони, а нещо заслужаващо името любов. Неговата любов към тях. Преди Ендрю никога не би признал подобно нещо, дори пред себе си. Но сега беше друг.

Тези разсъждения, покрай смъртта на Пол, неизбежно накараха Ендрю да се замисли за цялата идея на семейните връзки — обичта на родителя към детето, на детето към родителя — и как тя бе свързана с

неумолимото отминаване на поколенията. Ако си човек, казваше си Ендрю, ти си брънка от огромна верига, простряна в неизмеримите простори на времето и те свързва с всички, които са били преди тебе и с всички, които ще бъдат. И разбираш, че отделните брънки от веригата може да изчезнат — *трябва* да изчезнат, но самата верига вечно се обновява и ще пребъде. Хората умират, цели родове секват, но човешката раса, видът продължава да живее, през вековете, хилядолетията и епохите, и всеки е свързан чрез кръвното наследство с другите, които вече ги няма.

За Ендрю беше трудно да разбере това чувство на връзка, на близост с предшествениците. Той нямаше истински предци и нямаше да има наследници. Той беше единствен, особен, нещо пръкнало се в един миг като че от нищото.

Ендрю се улови, че размишлява как ли би се чувствал, ако имаше родител, но успя само смътно да си представи роботите на конвейера, които сглобяват тялото му в завода. Или пък какво е да имаш дете — но постигна само представата за маса или бюро, нещо направено от собствените му ръце.

Но човешките родители не бяха сглобяващи механизми и човешките деца не приличаха на маси и бюра. Бе тръгнал в грешна посока.

Загадка. И най-вероятно щеше да си остане такава за него. Той не беше човек, защо да очаква, че ще проникне с ума си във връзките на човешките семейства?

После Ендрю се замисли за Малката Мис, за Джордж, за Пол, дори за избухливия стар Сър и какво *означаваха те* за него. И осъзна, че в края на краищата принадлежеше към семейната верига, макар да нямаше родители и да не можеше да създаде деца. Мартинови го приеха и го направиха един от тях. Той наистина беше Мартин. Да, осиновен Мартин... Но това беше най-доброто, на което можеше да се надява. Мнозина сред хората не познаваха щастието да принадлежат към такова любящо семейство. Като претеглеше всичко, бе имал голям късмет. Въпреки че беше само един робот, той познаваше неразривната устойчивост на семейството. Познаваше топлотата. Познаваше любовта.

Обаче всички, които Ендрю *обичаше*, си бяха отишли. Това го натъжаваше, но го и караше да се чувства свободен. За него веригата

се прекъсваше. И никога нямаше да се свърже отново. Но поне можеше да прави каквото поиска, без риск да разтревожи своите близки. След смъртта на правнука на Сър, Ендрю беше свободен да се заеме с усъвършенстването на своето андроидно тяло. Това отчасти смекчаваше чувството на загуба.

И все пак той беше самотен в този свят или така му се струваше — не само защото представляваше позитронен мозък в единствено по рода си андроидно тяло, но и защото не беше обвързан по какъвто и да е начин. А този свят имаше множество причини да се настрои враждебно към стремежите му. Но Ендрю си казваше, че това е още по-силен подтик да продължи по отдавна избрания път, пътят, който се надяваше да го изведе до неуязвимост от света, където го захвърлиха толкова равнодушно преди много години, без да го питат.

Но Ендрю не беше толкова сам, колкото предполагаше. Мъжете и жените умираха, но корпорациите продължаваха да съществуват също като роботите и юридическата фирма „Файнголд и Чарни“ функционираше, макар да нямаше вече нито един Файнголд и нито един Чарни. Фирмата бе получила указания и ги следваше безупречно и безстрастно. Чрез вложените си капитали и от средствата, теглени от фирмата като наследник на Пол Чарни, Ендрю си оставаше богат. Това му позволяваше да плаща солидна годишна такса на „Файнголд и Чарни“, за да се занимават с юридическите въпроси на неговите изследвания, особено около новата горивна камера.

Дойде време Ендрю да посети пак ръководството на „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“.

За трети път през дългия си живот Ендрю се срещаше лице в лице с висши ръководители на могъщата корпорация за работи. Първия път, в далечното време на Мъруин Мански, главният мениджър Елиът Смит и Мански дойдоха в Калифорния, за да видят *него*. Но тогава Сър беше жив, а властният стар Сър можеше да привика при себе си дори някой от Смит и Робъртсън. Следващият път, след много години, Ендрю и Пол изминаха разстоянието до корпорацията — за да се срещнат с Харли Смит-Робъртсън и да уредят прехвърлянето на Ендрю в андроидното тяло.

Сега Ендрю щеше да пътува повторно на изток, но сам. Този път имаше външността и телесната форма, ако не и органите, на човешко същество.

От предишното идване на Ендрю „Ю Ес Роботс“ бе претърпяла големи промени. Основните производствени мощности бяха прехвърлени в голям космически завод, както повечето отрасли от промишлеността. Само проектно-конструкторския център остана на Земята, в обширна и красива местност като парк с просторни ливади и могъщи дървета, гъсто покрити с листа.

Самата Земя, с население отдавна установило се около един милиард — и приблизително същия брой роботи — почти навсякъде заприличваше на парк. Ужасните щети, нанесени на природата през първите трескави векове на промишлената революция, постепенно се превръщаха в спомени. Никой не забравяше напълно миналите грехове, но те вече не изглеждаха реални за жителите на възродената Земя и с всяко поколение им ставаше все по-трудно да повярват, че някога хората охотно са извършвали подобни чудовищни и безумно самоунищожителни престъпления срещу своя собствен свят. Щом в голямата си част промишлеността се премести в космоса и чистият, ефективен труд на роботите удовлетвори нуждите на хората, останали на планетата, естествените възстановителни сили на Земята заработиха свободно, океаните отново станаха чисти, небето — ясно, горите си върнаха териториите, заети някога от претъпканите, мърляви градове.

Когато аерофлигерът му кацна на пистата пред „Ю Ес Роботс“, Ендрю бе посрещнат от робот. Лицето му беше гладко и безизразно, в червените фото очи нямаше нищо. Ендрю знаеше, че само трийсетина процента от роботите на Земята разполагаха с независими мозъци. А този представляваше празно създание, само една безмозъчна метална кукла на някое неподвижно позитронно мислещо устройство, разположено в дебрите на комплекса от сгради.

— Аз съм Ендрю Мартин. Имам определена среща с директора по изследванията Магдеску.

— Да. Последвайте ме.

Безжизнен. Безмозъчен. Обикновена машина. *Вещ.*

Роботът-посрещач бързо поведе Ендрю по пътека, чиято настилка блестеше кристално отвътре, после нагоре по светеща спирална рампа към многоетажно здание, покрито с блестящ в цветовете на дъгата прозрачен купол. Ендрю не познаваше добре съвременната архитектура и му се стори, че постройката е дошла от

книжка с приказки — лека, въздушна, потрепваща, не съвсем истинска.

Оставиха го да чака в широка овална стая, чийто под бе застлан с лъскава синтетична материя — излъчваше мека светлина и тиха приятна музика всеки път, щом Ендрю се раздвижи по нея. Откри, че когато върви по права линия, светлината става бледорозова, а в тъканта на музиката се преплита мек ритъм, но ако тръгне по крива, успоредна на очертанията на стаята, светлината се измества към сините линии на спектъра и музиката наподобява шумолене на вятър. Попита се дали в това има някакъв смисъл и реши, че няма — обикновена украса, прищявка на декораторите. В тази мирна епоха хубавите, но безсмислени украшения станаха повсеместни, както знаеше и Ендрю.

— Аха... ето го и Ендрю Мартин най-после — чу се дълбок глас.

Нисък набит мъж изникна в стаята, сякаш по чудо изскочи от пода. Новодошлият имаше тъмна кожа и коса, малка остра брада, като че ли лакирана, над кръста не беше облечен с нищо, освен с лента през гърдите, наложена от модата. Ендрю се бе покрил по-старателно. Последва Джордж Чарни, възприемайки стила „драперия“ в облеклото: тогава смяташе, че развяващите се дрехи по-добре прикриват някои все още неловки движения и макар че този начин на обличане бе остарял с десетилетия, а Ендрю вече се движеше с лекотата и грацията на всеки човек, продължи да се облича по същия начин.

— Доктор Магдеску? — осведоми се Ендрю.

— Да, аз съм, аз съм.

Алвин Магдеску застана на два метра от Ендрю и го разгледа, без да скрива колко е очарован, сякаш Ендрю беше експонат в музей.

— Великолепно! Вие сте абсолютното великолепие!

— Благодаря — малко хладно откликна Ендрю.

Не желаше особено този комплимент на Магдеску. Такава безлична похвала би могла да получи някоя чудесна машина. А напоследък Ендрю не извличаше никакво удоволствие от подобно отношение.

— Колко мило, че дойдохте! — възкликна Магдеску. — Как мечтаех да се срещна с вас! Но аз ставам невежлив.

Той пристъпи напред, като че се хвърляше в скок и почти опря в Ендрю. Протегна ръка с длан нагоре и изпънати пръсти.

Да. Явно новата форма на поздрав, изместила ръкостискането, властвало в човешкото общуване толкова столетия наред. Ендрю не бе свикнал да се здрависва с хора, какво оставаше пък за новия жест. Ръкостискането просто не би хрумнало на един робот. Но Магдеску сякаш очакваше това от него и предложената ръка смекчи убождането от първите му думи. Затова Ендрю отвърна както смяташе, че е редно, протегна ръка. Задържа я над дланта на Магдеску и сви надолу пръсти, докато върховете им докоснаха пръстите на човека.

Изпита необичайно чувство — докоснаха си ръцете с човешко същество, сякаш бяха равни. Това го безпокоеше, но му вдъхна и смелост.

— Добре дошъл, добре дошъл! — поздрави Магдеску. Кипеше от енергия. Може би от твърде много енергия, помисли си Ендрю. Но поне изглеждаше искрен. — Знаменитият Ендрю Мартин! *Печално известният Ендрю Мартин!*

— Печално известен ли?

— Абсолютно! Най-печално известният продукт в нашата история. Но трябва да кажа, че едва ли не е сквернословие да наричам толкова наподобяващо живота нещо продукт. Не ми се обидихте, нали?

— Как бих могъл? Аз съм *продукт* — потвърди Ендрю, но в гласа му нямаше топлота.

Виждаше, че Магдеску е неспособен да заеме определена позиция спрямо него. Да, докоснаха си ръцете като двама бизнесмени на делова среща. И след миг го нарича *нещо*. Казва, че „наподобявал живота“. Ендрю не си правеше илюзии за себе си — знаеше какво е. *Подобен на човек, но не човек. Приличаше на живо същество, но не беше. Беше продукт, а не някой.* Но не му харесваше да го слуша.

— Свършили са чудесна работа по вас! Забележително! Забележително! Почти като човек!

— Не съвсем — отвърна Ендрю.

— Но изумително подобие, като преценим всичко накуп. Изумително! Срамота е, че старият Смит-Робъртсън така се настрои срещу вас. Вие страхотно приличате на човек, няма спор, чудесно техническо достижение. Но той позволи на фирмата да стигне с идеята за андроидите само дотук. Ако беше позволил на нашите хора да направят всичко възможно, бихме постигнали още кой знае какво с вас.

— Все още можете да го направите.

— Не, не ми се вярва — усъмни се Магдеску и удоволствието изскочи от него като от пробит балон.

Тази внезапна промяна в настроението му стресна Ендрю. Магдеску се дръпна от него и тръгна из стаята на зигзаг, извличащ от пода зеленикава светлина и чудата звънтяща музика.

— Мина времето за това — мрачно подхвърли Магдеску. — Забравете за епохата на значителен напредък в роботиката, тя е само история. Поне тук. Почти сто и петдесет години неограничено използваме роботи на Земята, но отново настъпват промени. Сега пак ги пращат обратно в космоса, а тези на Земята ще бъдат без мозъци.

— Но аз съществувам и оставам на Земята.

— Е, вярно. Но вие сте си вие, крайно отклонение, робот в себе си, единственият андроиден робот. Вие не сте прототип на цяла серия. Вие сте уникално изделие, което са произвели в напълно различно време и след това са направили всичко необходимо, за да си останете уникален. Никакъв простор за по-нататъшно развитие. Никакви върхови постижения. Нито върхове, нито постижения. А и без това не изглеждате като робот. Далеч зад нашия хоризонт сте... Между другото, защо дойдохте тук?

— За усъвършенстване.

Магдеску се изсмя остро.

— Не чухте ли какво ви разправях досега? Няма никакъв прогрес! Това е изследователски център, но търсенията ни са насочени абсолютно неправилно! Опитваме се да направим роботите по-прости и по-механични, а ето ви тук — най-съвършеният робот, който съществува и който ще съществува някога — идвате и искате да ви направим още по-добър. Как бихме могли? Какво още можем да направим за вас, което да не е направено?

— Това — каза Ендрю.

Подаде на Магдеску паметен диск. Директорът по изследванията се взря злобно в него, все едно, че Ендрю сложи в ръката му медуза или жаба.

— Какво е това? — попита накрая.

— Схемата за следващото ми подобрене.

— Схема — озадачено повтори Магдеску. — За подобрене?

— Да. Искам да бъда по-малко робот, отколкото съм сега. След като съм донякъде органичен, вече искам да имам и органичен източник на енергия. Можете да ми го осигурите. Защото необходимите изследвания са вече проведени.

— От кого?

— От мен.

— Вие сам сте проектирал усъвършенстването си? — Магдеску се засмя, смехът му се усили и премина в маниакален кикот. — Чудесно! Роботът идва тук и връчва на директора по изследванията схемата! И кой я е изработил? Самият робот! Чудесно! Чудесно! Знаете ли, когато бях малко момче, моята баба все ми четеше една книга, древна книга, която според мен е вече напълно забравена. Нарича се *Алиса в Страната на чудесата*. Разказваше се за момиченце отпреди триста-четиристотин години, което последвало заек в дупката му и попаднало в свят, в който всичко е абсурдно докрай, само че никой не го знае и приемат всичко съвсем сериозно. И това е нещо точно като от книгата. Или нейно продължение. Мога да го нарека Алви в Страната на чудесата. Макар че май си има продължение. — Магдеску говореше много забързано, почти трескаво. — Трябва ли да приемам сериозно тази схема за усъвършенстване? Това е шега, нали?

— Не. Никаква шега.

— Не... е... шега?

— Не. Съвсем сериозен съм, уверявам ви. Защо не прегледате моя диск, доктор Магдеску?

— Ами да. Защо ли не го прегледам?

Докосна бутон в стената и от пода се надигна бюро със сканиращо устройство. Той бързо пхна диска в гнездото на скенера и екранът веднага сякаш разцъфна в живи цветове. Името на Ендрю се появи в яркоалено, с дълъг списък от номера на патенти под него. Магдеску кимна и нареди на скенера да продължи нататък. Поредица от сложни диаграми се зареди на екрана.

Магдеску стоеше вдървено и все по-внимателно се вглеждаше. Понякога си промърморваше нещо и подръпваше брадичката си. Погледна странно Ендрю:

— Това изобретение е забележително. *Забележително*. Кажете ми — наистина ли направихте всичко сам?

— Да.

— Трудно *ми* е да повярвам!

— Нима? Моля ви, опитайте се.

Магдеску го удостои с остър въпросителен поглед, но Ендрю го посрещна твърдо и невъзмутимо. Директорът по изследванията вдигна рамене и се обърна към скенера, за да продължи. Диаграма след диаграма. Цялата последователност на обмяната — от поглъщането до усвояването. Понякога Магдеску се връщаше към нещо от вече прегледаното. След време пак спря:

— Представеното тук е нещо повече от подобрене. Това е основна, качествена промяна във вашата биологична програма.

— Да, съзнавам този факт.

— Твърде експериментално. Уникално. Нечувано. Нищо подобно не е било нито предлагано, нито изпробвано. Защо искате да направите такова нещо със себе си?

— Имам си причини — отговори Ендрю.

— Каквито и да са те, едва ли сте ги обмислил добре.

Както винаги, Ендрю запази самообладание.

— Напротив, доктор Магдеску. Току-що видяното от вас е резултат от дългогодишни изследвания.

— Предположих. От технологична гледна точка е много впечатляващо, така да знаете. Страшна схема и единствената дума, която мога да подбера за концептуалната основа е „блестяща“. Но все пак мога да измисля милион причини защо не бива да се подлагате на тези изменения и нито една в тяхна полза. Това тук е рисковано. Повярвайте ми — предлагате да извършим с вас нещо, граничещо с невъзможното. Вслушайте се в съвета ми и си останете какъвто сте.

Ендрю се боеше, че ще чуе от Магдеску нещо подобно. Но не бе дошъл тук с намерение да се поддава на внушения.

— Не се съмнявам в добрите ви намерения, доктор Магдеску. Поне се надявам да е така. Но аз настоявам да извършите тази работа.

— *Настоявате* ли, Ендрю?

Стъписването на Магдеску се прояви видимо — сякаш въпреки предишната му реплика какво подобие на живо същество е Ендрю, едва сега осъзнаваше, че разговаря с робот.

— Да, настоявам — Ендрю се запита дали нетърпението достатъчно се проявява на лицето му, но беше сигурен, че Магдеску го

различава в гласа му. — Доктор Магдеску, вие пропускате важен момент. Нямаме друга възможност, освен да изпълните искането ми.

— Нима?

— Ако устройствата, проектирани от мен, могат да бъдат вградени в тялото ми, значи могат да бъдат вградени и в човешки тела. Начините за удължаване на човешкия живот чрез протезиращи устройства вече са добре развити — изкуствени сърца, бели дробове, бъбреци, заместители на черен дроб, цял комплект от органи за подмяна, използвани през последните два-три века. Но не всички подобни устройства работят задоволително. На някои от тях почти не може да се разчита и никой не отрича, че има още много да се желае. Принципите, залегнали в моята разработка, са едно от възможните подобрения. Говоря за съгласуваното взаимодействие между органичното и неорганичното — връзката, позволяваща изкуствените части от тялото да се съединят с органичните тъкани. Това е нова отправна точка. Не съществуват протезиращи устройства, равни на създадените и проектираните от мен.

— Доста дръзко твърдение — забеляза Магдеску.

— Може и така да е. Но е подкрепено от факти и според мен вие вече се убедихте благодарение на представената ви информация. Доказателство е и моето желание да бъде първият обект на експеримент с метаболичния преобразовател, въпреки рисковете, които изглежда виждате.

— Доказателство само за желанието ви да поемате безразсъдни рискове. И може би това означава единствено, че параметрите на Третия закон при вас не са нормални.

Ендрю остана спокоен.

— Вероятно така ви се струва. Но сигурно ви заблуждава външният ми вид. Иначе параметрите на Трите закона в мен са си непокътнати и ако виждах самоубийствен елемент в искането си за това подобрение, не се съмнявайте, че не само нямаше да го поискам, но и нямаше да мога да ви помоля за това. Доктор Магдеску, горивната камера ще действа. Ако не я изработите и вградите в мен, възможно е да направя това на друго място.

— На друго място? Кой друг може да извърши подобрения на робот? Тази корпорация контролира цялата технологична информация, отнасяща се до роботите!

— Не цялата — тихо го поправи Ендрю. — Нима мислите, че бих могъл да проектирам устройството, без да познавам напълно своята конструкция?

Магдеску беше като зашеметен.

— Искате да кажете, че сте готов да създадете конкурентна фирма за работи, ако ние не извършим тези подобрения във вас?

— Разбира се, че не. И една стига. Но ако ме принудите, доктор Магдеску, ще създам фирма за производство на протезиращи устройства като моя преобразовател. Не за андроидния пазар, доктор Магдеску, защото той се свежда до един-единствен индивид, а за широкия *човешки* пазар. И си мисля, че тогава „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл мен“ ще съжалява за отказа си да ми предложи съдействие.

Последва дълго мълчание. После Магдеску каза безчувствено:

— Май вече виждам накъде клоните.

— Надявам се. Но ще ви обясня изчерпателно. обстоятелствата са такива, че аз контролирам патентите за това устройство и целия спектър от устройства, които е възможно да се разработят от него. Фирмата „Файнголд и Чарни“ досега ме е представяла изключително успешно по юридическите въпроси и ще продължи да го прави. Няма да е трудно да намеря поддръжници и сам да се заема с този бизнес — развитието на поредица протезиращи устройства, които в края на краищата ще дадат на човешките същества много от предимствата — издръжливост и лесен ремонт — притежание на роботите, но без техните недостатъци. В такъв случай, какво според вас ще стане с „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“?

Магдеску кимна. Лицето му помрачня. Ендрю продължи:

— Обаче ако вие изработите и вградите в мен устройството, което току-що ви показах и ако се съгласите да ме оборудвате при поискване с всяко протезиращо подобрение, което бих проектирал впоследствие, готов съм да склуча с вашата фирма договор за предоставяне на лиценз. Накратко, това е същността на нещата — имам нужда от опита и уменията ви в технологията на роботите и андроидите, макар и да съм уверен, че мога да я възпроизведа, стига да ме принудите, а вие се нуждаете от устройствата, които създадох. Според договора за предоставяне на лиценз — защото аз смятам да ви предложа такъв — „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл мен“ ще получи разрешение да използва моите патенти, контролиращи новата

технология. Тя ви дава възможността не само да произвеждате високотехнологични работи с човешка форма, но и да протезирате изцяло човешки същества... Разбира се, първите лицензи няма да бъдат предоставени преди успешното извършване на първата операция върху мен и преди да mine достатъчно време, което недвусмислено да покаже успеха на тази операция.

Магдеску каза несигурно:

— За всичко сте помислил, нали?

— Точно на това се надявам.

— Не ми се вярва, че сте робот. Вие сте толкова дяволски... агресивен!

— Не бих казал, доктор Магдеску.

— Искания, условия, заплахи за създаване на конкурентни фирми... за Бога, никакви ограничения от Първия закон ли няма във вас?

Ендрю изобрази най-широката усмивка, на която беше способно лицето му.

— Несъмнено има — отвърна той. — Но в момента не изпитвам никаква принуда от страна на Първия закон. Той ми забранява да причинявам вреда на хора и аз ви уверявам, че съм толкова неспособен да го направя, колкото вие да си откачите левия крак и пак да го закачите на мястото му, докато си приказваме. Но какво общо има Първият закон с нашия спор? Да, вие сте човек, а аз съм робот, и аз ви поставих сурови условия; вие ги тълкувате като искания и заплахи, но аз разглеждам положението по съвсем друг начин. Според моето мислене не заплашвам нито вас, нито фирмата за която работите. Предлагам ви най-добрата перспектива от много години насам. Какво ще кажете, доктор Магдеску?

Магдеску облиза устни, подръпна брадичката си, нервно нагласи лентата, опасала голия му гръден кош.

— Добре — отстъпи той. — Трябва да разберете, мистър Мартин, че не е в моите пълномощия да решавам каквото и да било от този мащаб. Съветът на директорите ще се занимае с това, а не обикновен наеман служител като мен. И ще е нужно време.

— Колко?

— Не бих могъл да кажа. Още днес ще им предам всичко и те ще го обсъдят на редовното месечно заседание. После, предполагам, ще

организират комисия за проучване и така нататък. Може да се проточи.

— Мога да изчакам разумен период от време — каза Ендрю. — Но *само* толкова и аз ще отсъдя колко дълъг да бъде този период. Ще направите добре, ако им предадете и това.

Благодари на Магдеску за времето, което му отдели и каза, че е готов да тръгне обратно към пистата. Помисли си с удоволствие, че и самият Пол не би се справил по-добре.

Магдеску сигурно недвусмислено бе обяснил всичко на Съвета на директорите, защото спешността на случая проникна в съзнанието им. След един наистина твърде разумно кратък срок до Ендрю стигна новината, че корпорацията би искала да започне бизнес с него. ЮСРММ щеше да изработи горивната камера и да я вгради в андроидното му тяло на свои разноски. И беше готова да започне преговори за лицензен договор относно производството и разпространението на цялата гама протезиращи органи, които Ендрю би създал.

Под наблюдението на Ендрю изработиха прототип на метаболичния преобразовател и го подложиха на всевъзможни лабораторни изпитания в Северна Калифорния — отначало в тела на роботи, после в току-що произведени андроидни тела без позитронни мозъци, но с външни системи за поддържане на живота.

Всички се съгласиха, че резултатите впечатляват. Накрая Ендрю обяви, че е готов за вграждането на устройството в самия него.

— Съвсем сигурен ли си? — попита Магдеску.

Самоувереният директор по изследванията сега изглеждаше угрижен. Докато се осъществяваше проектът, между Магдеску и Ендрю възникна необичайно, но здраво приятелство и Ендрю му се радваше много, защото останал без нито един Чарни, той осъзна ясно, че има нужда от близка връзка с човешки същества. Знаеше, че не иска да бъде абсолютен самотник, че всъщност не би могъл да преживее спокойно в пълно уединение, макар и да не схващаше защо е така. Нищо в мозъчното устройство на един робот не налага нуждата от общуване. Но Ендрю често размишляваше, че в много отношения е повече човек, отколкото робот, разбираше, че съществува в странно неопределимо колебание — нито човек, нито машина, взел от качествата и на двата вида.

— Да — каза той. — Не се съмнявам, че работата ще бъде добре и умело извършена.

— Не говоря за нашата част от работата. Говоря за твоята.

— Едва ли би могъл да подозираш, че горивната камера няма да действа!

— След тестовете нямам съмнения.

— Тогава какво?...

— Ендрю, нали знаеш, че от самото начало съм против това. Но не ми се вярва напълно да разбираш защо.

— Защото мислиш, че рязкото дърпане нагоре в технологията, което ще предизвикат моите протезиращи устройства в „Ю Ес Роботс“, ще бъде прекалено сложно за фирмата и тя няма да се справи.

— Не! Нищо подобно! Твърде далеч си от истината! Аз съм изцяло за експериментите в името на самите експерименти! Да не би да смяташ, че не искам да видя някакво движение напред в тази наша проклетата област, след всичките десетилетия на тъпо и безполезно рачешко пристъпяне назад към все по-прости работи, а сега и съвсем безмозъчни? Не, Ендрю, аз се тревожа за тебе.

— Но ако горивната камера...

Магдеску рязко вдигна ръце.

— Безопасна е, безопасна! Никой не спори. Но... виж какво, Ендрю, ще отворим тялото ти, ще извадим атомната батерия и ще монтираме куп революционно нови елементи, после ще свържем всичко с твоите позитронни схеми. Ами ако нещо се обърка с тялото ти по време на операцията? Винаги съществува опасност да стане — може би е малка, но е реална. Нали вече не си просто позитронен мозък, настанен в метална форма. Мозъкът ти има много по-сложни връзки с андроидното ти тяло. Знам как би трябвало да е осъществена операцията по прехвърлянето. Позитронните ти схеми са свързани чрез симулирани нервни пътища. Да предположим, че на операционната маса андроидното ти тяло престане да работи както трябва? Да предположим, че започне да отива към окончателна повреда?

— Може да умре, това ли се опитваш да ми кажеш?

— Да, ако умре. Ако твоето тяло започне да умира.

— Точно до него на съседната маса ще има резервно андроидно тяло.

— А ако не успеем да извършим прехвърлянето навреме? Ако, докато се мъчим да освободим позитронния ти мозък от милион и една

връзки, създадени по времето на Смит-Робъртсът, с него се извършат необратими процеси, а ние не смогнем да го пренесем в резервното тяло? Твоят позитронен мозък си ти самият, Ендрю. Няма начин да измислим резерва за мозък, независимо дали е позитронен или не. Ако се повреди ще е завинаги. Ако се повреди над определена степен, ти ще си мъртъв.

— И затова не си сигурен в операцията?

— Ти си единствен. Ще ми бъде мъчно да те загубя.

— И на мен би ми било мъчно да се загубя, Алвин. Но не вярвам това да стане.

Магдеску го погледна унило.

— Значи настояваш да го направим?

— Настоявам. Вярвам напълно в уменията на хората от „Ю Ес Роботс“.

Всичко остана както си беше. Магдеску не успя да промени намеренията му. Ендрю още веднъж тръгна на изток към центъра на „Ю Ес Роботс“, където цяла сграда бе преустроена в операционна зала.

Преди да потегли, един следобед той дълго се разхожда по брега под стръмните ръбести скали, покрай множеството езерца оставените от отлива, където Мис и Малката Мис толкова обичаха да играят като деца. Стоя дълго, загледан в тъмното бурно море, в гигантския свод на небето, в белите петънца на облаците на запад.

Слънцето клонеше към залез. По водата се простираше пътека от златиста светлина. Каква красота! Ендрю си казваше, че светът наистина е изпълнен с великолепиe. Море... небе... залез... блестящо от росата листо... всичко. Всичко!

И си помисли, че може би е единственият робот, способен да откликне така на красотата в света. Повечето работи бяха скучна сбирщина черноработници. Изпълняваха си задълженията и толкова. Това и се очакваше от тях. Всеки искаше да бъде така.

Ти си единствен, бе казал Магдеску.

Да. Вярно беше. Имаше дарба за естетическо чувство, далеч превъзхождаща емоционалните ограничения, на който и да е друг робот.

За него красотата означаваше нещо. Харесваше му да я гледа. Той сам създаваше красота.

И ако никога повече не види всичко това, колко жалко ще бъде.

Ендрю се усмихна на глупостта, си. Жалко ли? За кого? Ако операцията се провали, той никога няма да го узнае. Красотата на света ще бъде изгубена за него, но не е ли все едно? Той ще е престанал да функционира. Ще бъде окончателно повреден. Ще бъде мъртъв и тогава няма значение дали може да възприема прелестите на света. Такава е същността на смъртта — пълно прекратяване на функциите, край на цялата обработка на информация.

Да, съществуват рискове. Но той беше длъжен да ги поеме, защото иначе...

Иначе...

Просто трябва. Няма никакво *иначе*. Не може да продължава да е такъв, какъвто е, външно с повече или по-малко човешка форма, но лишен от основни човешки биологични функции — дишане, хранене, усвояване, изхвърляне...

След час Ендрю пътуваше на изток. Алвин Магдеску лично го посрещна на летателната площадка пред „Ю Ес Роботс“.

— Готов ли си? — попита Магдеску.

— Напълно.

— Е добре, Ендрю, аз също съм готов.

Очевидно не желяеха да допускат рискове. Бяха създали чудесна, с много по-големи възможности от някогашната операционна зала, в която извършиха прехвърлянето му от металното в андроидното тяло.

Величественото правоъгълно помещение бе осветено от кръстовидно разположени в най-високата му точка хромирани приспособления — цялата зала се изпълваше с ярка, но не заслепяваща светлина. От една стена, по средата между пода и тавана, се подаваше платформа, а върху нея се виждаше смайващ прозрачен асептичен балон, в който щяха да извършат хирургическата операция. Под платформата имаше апарат за поддържане на определена среда в балона — огромен куб от матовозелен метал, със сложни плетеници от помпи, филтри, нагреватели, резервоари за стерилизиращи химикали, овлажнителни и разни други уреди. В срещуположната част на залата на цяла стена бе монтиран огромен комплекс от допълнителни съоръжения — автоклав, лазери, измервателни апарати, камера и екрани за преглеждане на записите, така че хирурзите-консультанти извън операционния балон да имат възможност да следят събитията.

— Какво мислиш за това? — гордо попита Магдеску.

— Внушително е. Вдъхва ми сигурност. И много ме ласкае.

— Знаеш, че не искаме да те загубим, Ендрю. Ти си твърде важен... индивид.

Ендрю не пропусна лекото колебание в гласа на Магдеску преди последната дума. Сякаш Магдеску се канеше да каже *човек* и се поправи едва в последния миг. Ендрю се усмихна леко, но не отговори нищо.

Извършиха операцията на следващата сутрин. Беше безспорно успешна. Не стигнаха до употреба на сложните предпазни устройства, монтирани от хората на „Ю Ес Роботс“. Операционният екип следваше процедурата, в чието разработване помогна и Ендрю — без бавене специалистите премахнаха атомната батерия, вградиха горивната камера и направиха новите нервни връзки. Изпълниха внимателно ролята си без най-малкото запъване.

Половин час по-късно Ендрю седна и провери позитронните си параметри, проучи потока от променена информация, течащ из мозъка му — от новата му метаболична система нахлуваше лавина от данни. Магдеску стоеше до прозореца и го гледаше.

— Как се чувстваш?

— Чудесно. Казах ти, че няма да възникнат проблеми.

— Да, да.

— И както казах: доверието ми към уменията на вашите специалисти беше непоколебимо. Сега вече съм способен да се храня.

— Така е. Е, поне можеш да си пийваш зехтин.

— Това е хранене. Чувал съм, че зехтинът имал прекрасен вкус.

— Добре де, сърбай си колкото искаш. Разбира се, знаеш, че ще се налага и периодично почистване на горивната камера. Бих казал, че е досадно, но няма как да се избегне.

— Ще бъде досада засега. Но не е невъзможно да се направи самопочистваща се камера. Вече ми хрумнаха някои идеи за това. И за други неща.

— Други неща? Какви по-точно?

— Модификация за твърда храна.

— Твърдата храна ще съдържа фракции, които не могат да бъдат разложени, Ендрю. Несмилаеми вещества, така да се каже, и ще се наложи да бъдат изхвърляни.

— Това ми е ясно.

— Ще трябва да се оборудваш и с анус.

— С неговия еквивалент.

— Да, с еквивалент... Ендрю, какво друго смяташ да си сложиш?

— Всичко останало.

— *Всичко?*

— Всичко, Алвин.

Магдеску подръпна края на брадичката си и вдигна вежда.

— И полови органи ли?

— Не виждам причина да не го направя. Ти виждаш ли?

— Няма как да придобиеш и размножителни способности, Ендрю. Просто няма как.

Ендрю изобрази лека усмивка.

— Доколкото разбирам, човешките същества използват половите си органи и в моменти, когато въобще не ги интересува размножаването. Всъщност в най-добрия случай за тази цел ги използват само един-два пъти през живота си, а през останалото време...

— Да, Ендрю, знам.

— Не ме разбирай погрешно. Не искам да кажа, че възнамерявам да имам сексуални връзки с когото и да било. Силно се съмнявам, че бих го направил. Но въпреки това искам да имам и тези анатомични органи. Разглеждам тялото си като платно, на което смятам да рисувам...

Остави изречението недовършено.

Магдеску се взря в него и зачака продължението. Когато се увери, че няма да го чуе, той довърши мисълта — този път Магдеску каза думата, която не можа да произнесе преди операцията.

— Човек ли, Ендрю?

— Да, човек. Може би.

Магдеску въздъхна:

— Разочарован съм от теб. Това всъщност е прекалено дребнава амбиция. Ендрю, ти си по-съвършен от човек. Превъзхождаш го във всичко, за което се сещам. Тялото ти е защитено от болести, може да бъде поддържано и поправяно, на практика е неуязвимо, то е удивително елегантен пример за възможностите на биоинженерството. Не са му нужни други подобрения. Но не, поради някаква си причина ти искаш да пъхаш в себе си абсолютно безполезна храна, а после

търсиш начин как да я изхвърляш. Искаш да си прикачиш полови органи, макар че не те бива във възпроизводството, а сексът не те интересува. Май скоро ще поискаш да имаш телесни миризми и гниещи зъби... — Поклати глава с укор. — Не знам, Ендрю. Както виждам нещата, откакто предпочете органиката, ти непрекъснато се смъкваш надолу.

— Мозъкът ми не е засегнат.

— Не е, признавам. Но няма гаранция, че новият комплект изменения, които си замислил, ще мине без съществени рискове, ако се захванем с вграждането им. Защо се оставяш на случайността? Можеш да спечелиш съвсем малко, но да загубиш всичко.

— Алвин, ти просто не успяваш да погледнеш на нещата от моята гледна точка.

— Да, предполагам, че си прав. Аз съм обикновен човек от плът и кръв и не мисля, че има нещо особено очарователно в изпотяването, срането, петната по кожата и главоболието. Виждаш ли тази брада? Пуснал съм я, защото иначе настоятелно се появява на лицето ми всеки ден — ненужни, досадни, гнусни косми, някакъв остатък от бог знае кой първобитен период на човешката еволюция. Имам избор — да си правя труда всеки ден да ги махам, за да спазвам разбиранията на обществото за естетика или да ги оставя да растат поне на някои места по лицето ми, за да си спестя неприятностите с депилацията. Това ли искаш? Косми по лицето? Четина ли, Ендрю? Нима смяташ да посветиш огромната си техническа изобретателност на предизвикателството как да откриеш начин в пет часа следобед да ти е набола брадата?

— Не е възможно да ме разбереш.

— Все това повтаряш. Обаче ето какво разбирам — ти създаде патентована поредица от протезиращи устройства и те ще направят огромен технологичен пробив: ще удължат човешкия живот с десетилетия, ще преобразят съществуването на милиони, които иначе биха осакатели с остаряването си. Доколкото ми е известно, вече си богат, но щом твоите устройства се появят на пазара, ще ти донесат невъобразимо богатство. Може би притежанието на повече пари не означава нищо за тебе, но с тях върви и славата — върховни почести, благодарността на цял един свят. Ендрю, това е завидно положение. Защо не те удовлетворява това, което имаш сега? Защо се подлагаш на

налудничави рискове при положение, че е възможно да загубиш всичко? Защо упорстваш в желанието си да играеш още с тялото си?

Ендрю не отговори.

И не позволи възраженията на Алвин Магдеску да го отклонят от избрания път. След изясняването на основните принципи, заложи в протезиращите устройства, той можеше да разработи всякакви нови приложения, за да бъдат обхванати почти всички органи. Всичко тръгна точно както го предсказваше Магдеску — парите, почестите, славата.

Но личните рискове, за които говореше Магдеску, си останаха само на думи. През следващото десетилетие Ендрю се подлага на чести изменения, но не възникнаха никакви вредни последствия, а системите на андроидното му тяло все повече се приближаваха към нормалното за човека.

Хората от „Файнголд и Чарни“ му помогнаха да оформи и да се споразумее за лицензния договор, според който защитените с патенти протезиращи устройства на „Лаборатории Ендрю Мартин“ трябваше да бъдат произвеждани и продавани от „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“ срещу процент от печалбата. В патентите на Ендрю нямаше и най-малка пролука, условията на договора бяха благоприятни. През всички изминали години каквато и неприязън или раздражение да изпитваха в „Ю Ес Роботс“ от простия факт, че Ендрю съществува, сега ги забравиха или поне ги потиснаха. Щяха-не щяха, наложи се да се отнасят към него с уважение. Сега бяха съдружници.

„Ю Ес Роботс“ създаде специален филиал за производство на устройствата, заводите бяха разпръснати на няколко континента и дори в орбита. Специалистите по маркетинг от основната фирма бяха привлечени да разработят план за продажби на новите продукти навсякъде по Земята и в космическите колонии. Хирурзи — и хора, и роботи — преминаваха обучение в заводите на „Ю Ес Роботс“ за протезиращи устройства, за да се справят със сложните процедури по вграждането им в организма.

Търсенето на устройствата беше невероятно. Потокът от отчисления тръгна мощно от самото начало, а след броени години нарасна шеметно.

Ендрю вече притежаваше цялото имение Мартин-Чарни и големи пространства от околната земя — чудните хълмове и скали над

океана на ивица осем-десет километра. Живееше в големия дом на стария Сър, но запази предишната си къщичка като сантиментален спомен за първите дни на независимия живот след получаването на свободата.

По-надолу в имението построи внушителните сгради на изследователския център „Лаборатории Ендрю Мартин“. Имаше известни разпавии с местните власти, защото се смяташе, че районът е тихо място за живеене, а изследователският център, който Ендрю искаше да построи, беше с размерите на малко университетско градче. Може би у противниците му говореха и остатъци от настроенята срещу роботите.

Но когато дойде време да се разгледа молбата на Ендрю, неговият адвокат само каза:

— Ендрю Мартин даде на Света протези на бъбрек, на бял дроб, на сърце, на панкреас. В замяна желае единствено да му бъде предоставено правото да продължи своите изследвания на спокойствие, в своето имение, където живее и работи над сто години. Кой сред нас би отхвърлил такава дребна молба, когато идва от такъв велик благодетел на човечеството?

След кратки обсъждания властите разрешиха промяната и зданията на изследователския център „Лаборатории Ендрю Мартин“ започнаха да се издигат сред меланхоличните кипариси и борове на някогашното гористо имение на Джералд Мартин.

През година-две Ендрю се връщаше в блестящата операционна зала на „Ю Ес Роботс“ за поредното вграждане на собствените си протезиращи устройства. Някои от измененията бяха съвсем дребни — например новите нокти на ръцете и краката, неразличими от човешките. Но някои бяха основни — новата зрителна система: макар и изкуствено отгледана, тя наподобяваше човешката очна ябълка във всичко.

— Недей да ни виниш, ако излезеш оттук сляп завинаги — кисело забеляза Магдеску, когато Ендрю се появи за подмяната на очите.

— Приятелю, ти не се отнасяш към това рационално. Най-лошото, ако изобщо може да ми се случи, е по принуда да се върна към фотоклетки. Няма никакъв риск да загубя зрението си напълно.

— Добре... — отрони Магдеску и сви рамене.

Разбира се, Ендрю се оказа прав. Вече никой не бе принуден да се примирява с вечната слепота. Но имаше различни изкуствени очи — очи фотоклетки, характерни за оригиналното андроидно тяло на Ендрю, но те бяха подменени с новите синтетично-органични очи, доведени до съвършенство в „Лаборатории Ендрю Мартин“. Фактът, че от цяло поколение стотици хиляди хора се задоволяваха с фотоклетки, беше нелепост за Ендрю. За него те изглеждаха изкуствени, нечовешки. Той отдавна искаше истински очи. Сега ги имаше.

След време Магдеску се отказа от протестите си. Успя да разбере, че Ендрю е твърдо решен да наложи своето във всичко и че няма смисъл да възразява срещу замислите му за нови и нови протезиращи устройства. Освен това Магдеску остаряваше, огънат и усърдието, толкова присъщи за него при първата му среща с Ендрю, вече го напускаха. Той самият претърпя няколко операции за вграждане на протезиращи устройства — едновременно подмяна на двата бъбрека, после и нов черен дроб. Предстоеше му скоро да се оттегли от работа.

А после неизбежно ще умре, каза си Ендрю, след десет-двайсет години. Още един изчезнал приятел, отнесен от безмилостната река на времето.

Естествено, самият Ендрю не проявяваше никакви признаци на остаряване. До определен момент това го безпокоеше достатъчно, за да обмисли дали да си добави някои козметични бръчки — например около очите — и да направи косата си сива. Бързо обаче реши, че е глупаво престараване да се занимава с подобни неща. Не така разбираше своите изменения — те vyplъщаваха неспирния му стремеж да отхвърли назад свря произход на робот и да се доближи физически до човешките същества. Пред себе си не отричаше, че това се е превърнало в основната му цел, но нямаше смисъл да става по човек от хората. Идеята да подложи своето все по-човешко, но пак неостаряващо андроидно тяло на такива промени му се струваше празна и абсурдна.

Суетата нямаше нищо общо с решението на Ендрю, само логиката. Знаеше, че хората непрекъснато се опитват с всички сили да прикрият следите от остаряването по външността си. Ендрю

съзнаваше, че ще стане смешен, ако освободен от старостта чрез андроидното тяло, се напъва сам да си причини подобни белези.

И така си остана с вечно младия вид. Разбира се и физическите му сили никога не намаляваха — внимателно съставената програма за поддържане го осигуряваше. Но годините отминаваха и то твърде бързо. Ендрю приближаваше сто и петдесетата годишнина от своето създаване.

По това време вече беше не само невероятно богат, но и отрупан с почестите, предсказани му от Алвин Магдеску. Научни дружества се надпреварваха да му предлагат почетно членство и награди, особено едно, посветило се на новата, създадена от него наука. Нарече я робобиология, но стана популярна като протезология. Дружеството го направи свой пожизнен почетен президент. Университетите се бореха кой да го удостои с научна степен. Цяла стая в къщата му — мансардата, която преди пет поколения му служеше за дърворезбарска работилница — бе отделена за складиране на безбройните дипломи, медали и грамоти, за посветените на него томове и други свидетелства на световното признание, че Ендрю е един от най-великите благодетели на човечеството.

Желанието да бъде признат приносът на Ендрю придоби такива мащаби, че се наложи един секретар на пълен работен ден да отговаря на поканите за церемониални банкети или за връчване на награди и дипломи. Вече рядко ходеше на подобни тържества, но влагаше неизменна вежливост в отказите си с обяснението, че продължава изследователската си програма и не е желателно да пътува много. Но истината беше, че повечето събития от този род вече го дразнеха и му досаждаха.

При получаването на първата почетна степен от голям университет го развълнува чувството за тържество на справедливостта. Нито един робот преди този ден не бе удостояван с нещо подобно.

Но петдесетата почетна степен? Стотната? Те не означаваха нищо за него. Говореха повече за инициаторите, отколкото за заслужилия. Ендрю отдавна доказва каквото искаше за интелекта и творческите си способности, сега желаше само да продължи работата си на спокойствие, без да го принуждават да пътува насам-натам и да слуша речи в своя чест. Пресити се от почести.

Според Ендрю, скуката и раздразнението бяха черти присъщи изключително на хората. Струваше му се, че е започнал да ги усеща едва през последните двайсет-трийсет години. Доколкото си спомняше, преди не се поддаваше на такива недъзи, макар от самото начало да му бе присъщ елемент на нетърпение, чужд за роботите. Но той дълго не го признаваше. А тази нова раздразнителност... подозираше, че е страничен ефект от измененията му. Не чак тревожен, поне засега.

Сто и петдесет годишнината наближи съвсем и хората от „Ю Ес Роботс“ го уведомиха, че замислят голяма вечеря в негова чест, за да отбележат събитието. С леко раздразнен глас Ендрю нареди на секретаря си да отклони поканата.

— Кажи им, че съм изключително трогнат и така нататък, и така нататък, както обикновено. Но точно в момента съм зает с особено сложен проект и така нататък, и така нататък, а и не бих искал да се вдига много шум около юбилея, но въпреки всичко съм им дълбоко признателен, оценявам голямото значение на този жест и все в такъв дух — и така нататък, и така нататък.

В повечето случаи едно писмо стигаше да го отърве. Но не и този път.

Обади се Алвин Магдеску:

— Виж какво, Ендрю, не можеш да постъпиш така.

— Как?

— Да захвърлиш поканата в лицето на хората от ЮСРММ.

— Но аз не я искам, Алвин.

— Досещам се. Както и да е, ще се наложи да изтърпиш. Имаш нужда поне веднъж да се измъкнеш от тази твоя лаборатория и да позволиш на сбирщина човеци да ти досади до оглупяване, като ти разправя що за забележителност си.

— Благодаря, но през последните десет-двайсет години много ми дойде.

— Добре де, ще поемеш още мъничко. Ендрю, нали не искаш да ме обидиш?

— Тебе ли? Че ти какво общо имаш с това? Какво те засяга?

Магдеску вече беше на деветдесет и четири години, бе се оттеглил преди шест години.

— Защото — горчиво призна Магдеску, — аз предложих цялата история. За да изразя привързаността си към теб, проклета ходеща купчина боклук, а и да покажа благодарността си за разнообразните и фантастични протезиращи устройства марка „Ендрю Мартин“, превърнали и мен в същата купчина боклук, като ми позволиха да доживея такива старини. Аз щях да бъда церемониалмайсторът, главният оратор. Но не, не бива да закачаме Ендрю. Само дете изведнъж се озовах в глупаво положение. Ти си най-съвършеното творение, излизало някога на бял свят от „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“, а не искаш да отделиш една-единствена вечер, за да приемеш отбелязването на този факт и да доставиш на стария си приятел малко удоволствие... малко удоволствие, Ендрю.

Магдеску млъкна. Съсхреното лице, обримчено от сива брада, мрачно гледаше от екрана.

— Ами щом е така... — измънка смутено Ендрю.

Съгласи се да отиде на тържествената вечеря. Специално за случая, бе изпратен луксозен флитер, за да отлети с него до управлението на компанията. Вечерята се състоя в грандиозната облицована с дърво зала за събрания. Присъстваха около триста гости, всички до един пременени във вече древните и неудобни дрехи, но все още смятани за подходящо официално вечерно облекло при най-тържествените случаи.

А този беше от най-тържествените. Удостоен с вниманието на пет-шест члена на Регионалното законодателно събрание, един съдия от Световния съд, петима лауреати на Нобелова награда и разбира се, пъстро сборище от Смитовци, Робъртсъновци и Смит-Робъртсъновци, заедно с най-различни други сановници и знаменитости от целия свят.

— Значи се накани да дойдеш — одобри Магдеску. — Съмнявах се до последно.

Ендрю се смая от вида му — толкова малък и прегърбен му се стори Магдеску, толкова крехък и изтощен. Но следа от старото лукавство още проблясваше в очите на стареца.

— Нали знаеш, че не можех да си остана вкъщи. Не бих го направил.

— Радвам се, Ендрю. Добре изглеждаш.

— Ти също, Алвин.

Магдеску се усмихна печално.

— Все повече ставаш човек, а? Лъжеш точно като нас. Ендрю, колко лесно ти се изплъзна от устните това ласкателство! Дори не се замисли.

— Няма забранителен закон за робот да каже неистина на човешко същество. Освен случаите, когато неистината вреди. А и ти ми изглеждаш добре, Алвин.

— Искаш да кажеш — за човек на моята възраст.

— Да, предполагам, че това трябваше да кажа — за човек на твоята възраст. Щом настояваш да бъда точен.

Речите след вечерята бяха от обичайно високопарните и надутите — изразяваха възторзи и учудване от множеството достижения на Ендрю. Един оратор следваше друг, но за Ендрю стилът изглеждаше еднакъв — тежък и отчайващо скупен, дори при онези, които успяваха да проявят остроумие и находчивост. Формата може би се различаваше, но смисълът си оставаше неизменен. Ендрю бе чувал — и то твърде често — всичко това и преди.

И във всяка реч се усещаше подтекст, който не спираше да го безпокои — снизходителното признание, че *за един робот* бе извършил чудесни неща, че бе почти мистерия, обикновено механично устройство като него да мисли творчески и да превръща мислите си в изключителни творения. Може би казваха истината, но за Ендрю срещата лице в лице с нея си оставаше болезнена, а като че нямаше начин да я избегне.

Предвиждаше се Магдеску да говори последен.

Вечерта се проточи доста. Когато стана, Магдеску имаше блед и уморен вид. Но седящият до него Ендрю забеляза упоритото усилие да се стегне — вдигна високо глава, изпъна рамене, напълни с въздух белите си дробове-протези от „Лаборатории Ендрю Мартин“.

— Приятели мои, няма да ви губя времето, като повтарям казаното тази вечер. Всички знаем какво направи Ендрю Мартин за човечеството. Мнозина сред нас от личен опит познават работата му — известно ми е, че десетки от присъстващите имат вградени в телата си протезиращи устройства, измислени от Ендрю. И аз в това число. Просто искам да ви кажа, че имах голямата привилегия да работя с Ендрю Мартин при зараждането на протезологията и аз имах своята малка роля в създаването на устройствата, толкова важни днес за нашия живот. Особено искам да изтъкна, че ако не беше Ендрю

Мартин, сега аз нямаше да присъствам тук. Без него и великолепната му работа щях да съм мъртъв от десет или двайсет години. Както и мнозина от вас.

— Затова, приятели, предлагам тост. Вдигнете чаши с мен и отпийте от това хубаво вино в чест на забележителния индивид, внесъл велики промени в медицинската наука, който днес навършва внушителната и забележителна възраст от сто и петдесет години... Да пием, приятели, за Ендрю Мартин — Сто и петдесетгодишния робот!

Ендрю не успя да си създаде вкус към виното, нито пък разбираше достойнствата му, но с подобренията в горивната си камера поне имаше физиологичната способност да го поглъща. И понякога го правеше, ако социалните обстоятелства го изискваха. Алвин Магдеску се обърна към него с блеснали очи и зачервено лице, с вдигната чаша и Ендрю вдигна своята в отговор, после отпи дълга глътка.

Но радостта му не беше голяма. Макар и лицето му отдавна да беше преустроено и да изразяваше всякакви емоции, през цялата вечер седя със сериозно безразличен вид, в този върхов миг успя само да изобрази небрежна полуусмивка. И даже тя му струваше усилия. Магдеску искаше да направи добро, но от думите му Ендрю изпита болка. Не искаше да бъде Сто и петдесетгодишният робот.

Точно протезологията най-после накара Ендрю да се откъсне от Земята. Дотогава не чувстваше нужда да пътува из космоса, нито дори много да шари по самата Земя. Но Земята вече не беше водещият център на човешката цивилизация и повечето нови и интересни неща се случваха на другите светове, особено на Луната. Сега тя повече приличаше на Земята от самата планета-майка, ако се пренебрегне пониската гравитация. Подземните селища, чието начало бе положено през двайсет и първи век във вид на груби пещерни убежища, се превърнаха в пищни, ярко осветени градове, гъстонаселени и нарастващи с бързо темпо.

Жителите на Луната, като всички хора, имаха нужда от протезиране. Никой вече не се задоволяваше с традиционните седемдесетина години живот и процедурата по подмяната на увредените органи стана стандартна.

Слабата гравитация на Луната, въпреки някои предимства за хората, произтичащи от намаленото натоварване, създаваше множество проблеми на хирурзите-протезисти. Устройства за непрекъснат и равномерен приток на кръв или хормони, или храносмилателни сокове или някое друго жизненоважно вещество не функционираха толкова сигурно при шест пъти по-слабо притегляне. Имаше проблеми с устойчивостта при опън, с издръжливостта на материалите и други неочаквани и нежелани трудности.

Протезолозите от Луната години вече молеха Ендрю да отиде там и на място да се захване с проблемите по приспособяването, които бяха принудени да решават. Маркетинговият отдел за Луната на „Ю Ес Роботс“ също неуморно го подканяше да направи това.

Веднъж или два пъти дори намекнаха, че според условията на лицензния договор Ендрю е длъжен да замине. Но той посрещна намека — защото беше намек, а не заповед — с такъв леден отказ, че корпорацията не се опита да поднови трети път разговорите.

Но молбите от лекарите на Луната за помощ си оставаха. И за кой ли път Ендрю отклоняваше поканите. Но изведнъж се запита: „А защо да не отида? Защо е толкова важно да стоя на Земята през цялото време?“

Беше съвсем ясно, че там имат нужда от него. Не му заповядваха да тръгне — вече никой не би се осмелил — но той не забравяше факта, че са го създали, за да служи на човечеството и изобщо не бе споменато, че сферата на дейността му се ограничава със Земята. Така да бъде, каза си Ендрю. Не мина и час, а вече предаваха към Луната съгласието му да приеме последната покана.

В един хладен и дъждовен есенен ден Ендрю слезе с флитер до Сан Франциско, оттам взе подземния влак до големия Западен Космодрум в района Невада. Дотогава не бе пътувал с подземен влак. А през последните петдесетина години задвижвани с атомна енергия машини бяха прорязали мрежа от широки тунели дълбоко в скалните масиви на континента. Високоскоростните влакове се движеха безшумно по безинерциални трасета и предлагаха средство за лесно пътуване на дълги разстояния. А повърхността бе оставена да се върне към естественото си състояние. На Ендрю му се стори, че е стигнал космодрума в Невада още преди, влакът да е потеглил от гарата в Сан Франциско.

Най-после — Космос. Пътуване към Луната...

На всяка крачка, от процедурата по качването в кораба, с него се отнасяха като с рядко и твърде чупливо порцеланово украшение. Важни чиновници от „Ю Ес Роботс“ се тълпяха наоколо и с готовност му помагаша в дреболиите при формалностите преди полета.

Учудиха се, че носи толкова малко багаж — чанта с дрехи за преобличане и няколко холокуба, за да почете в кораба — а престоят му на Луната се очакваше да продължи от три месеца до цяла година. Но Ендрю само сви рамене и обясни, че няма навика да влачи купища принадлежности при пътуване. Това си беше вярно. Но пък и Ендрю не бе пътувал за повече от няколко дни.

Преди да се качи в кораба, трябваше да мине през старателно обеззаразяване, по-точно пълна дезинфекция и стерилизация.

— Знаете ли, хората от Луната имат много строги правила — виновно обясняваше служителят от космодрума, докато Ендрю четеше дългия списък с процедури, на които щяха да подложат заминаващите.

— Те са напълно изолирани от нашите земни микроби и според тях се подлагат на голяма опасност от епидемия, ако от Земята им занесем нещо, с което организмите им не могат да се справят.

Ендрю не виждаше нужда да обяснява, че андроидното му тяло не може да бъде заразено от никакви микроорганизми. Служителят несъмнено знаеше, че той е робот — пишеше го в документите му за пътуването заедно със серийния номер. Не се нуждаеше от особено остър ум, за да се сети, че роботите, включително и андроидните, едва ли могат да пренасят зарази.

Но мъжът — преди всичко и изцяло бюрократ — имаше задължението да проследи пътниците за Луната да преминат през всички процедури по обеззаразяването, независимо колко са устойчиви на болести.

Ендрю вече имаше богат опит с тази разновидност на хората и знаеше, че би си загубил времето да възразява. Затова търпеливо и снизходително позволи да го подложат на цялата нелепа поредица от въздействия. Не можеха да му навредят и като ги понесе, той се спаси от досадните безкрайни бюрократични спорове, които би предизвикал неговият отказ. Освен това преживя някаква извратено удоволствие, че с него се отнасят както с всички останали.

И накрая се озова в кораба.

Мина стюард, за да се увери, че Ендрю е безопасно настанен в компенсиращото кресло, и му подаде диплянка — през последните два дни получаваше вече четвърти екземпляр от нея — какви усещания би трябвало да преживее при безтегловност.

Текстът претендираше да внушава увереност. Допускаше се в първите мигове на ускорението да се почувства сравнително слабо неудобство, но не било нищо страшно. Щом корабът преминел в свободен полет, щели да включат механизмите за контрол на гравитацията, за да компенсират липсата на гравитационно притегляне, така че пътниците да не бъдат засегнати от безтегловността. (Освен ако искаха да я опитат, но в този случай можеха да преминат в задния отсек с нулева гравитация.) По време на пътуването изкуствено създаденото притегляне в кораба щеше незабележимо, но постоянно да намалява и когато корабът достигне целта си, те би следвало да са свикнали с много по-слабото притегляне при престоя си в лунните селища. И така нататък, и все в този дух —

информация за храната и упражненията при ниска гравитация, поток от безлични, успокояващи данни.

Ендрю я прегледа набързо. Андрюидното му тяло по начало бе конструирано да издържа притегляне по-голямо от земното. Не поради изричното му желание, а защото задачата се оказа относително лека за конструкторите — започваха от нулата и успяха да предвидят всякакви дребни превъзходства над човешкото тяло. Как и кога да се храни в кораба и какво би могло да съдържа менюто, бяха неща, които не се отнасяха за него. Нито пък програмата за физически упражнения. Ендрю не отричаше, че често намираше удоволствие в бърза разходка по брега или обиколка из гората около имението, но тялото му нямаше нужда от редовно натоварване, за да си поддържа тонуса.

Затова и пътуването за него се превърна преди всичко в чакане. Не вярваше да има големи проблеми при нагаждането към космическите особености на транспорта, а и нищо не усети. Корабът се издигна лесно над Земята и бързо остави атмосферата зад себе си. Движеше се по плавна крива през пустия мрак на пространството и следваше обичайния си курс към Луната. Космическите пътешествия отдавна бяха отпаднали от списъка на вълнуващите преживявания. В тези времена дори и новакът ги възприемаше като скука, а и повечето хора предпочитаха нещата да си вървят по този начин.

Единственото, което развълнува Ендрю, се оказа изгледът от панорамния екран на кораба. Сякаш тръпки преминаха по керамичния му гръбнак, кръвта се раздвижи припряно по драконовите артерии. Усети игличките на възбудата в синтетичните епидермални клетки на пръстите си.

От космоса Земята му се струваше особено прелестна — идеален кръг от синьо, напръскан с бели снопове облаци. Очертанията на континентите бяха учудващо неясни. Ендрю предполагаше, че ще ги види резки като на глобус. Но те само прозираха мъгляво и тъкмо причудливите извивки на облациите над огромния океански простор придаваха такава красота на Земята отвисоко. Странна и възхитителна беше възможността да гледа целия свят наведнъж оттук — корабът бързо пронизваше пространството и планетата зад тях вече намаля дотолкова, че се виждаше като все по-дребна въртяща се синя топка на черния, напръскан със звезди фон.

Докато оглеждаше малката Земя и необятния мрак зад нея, Ендрю почувства силен подтик да изобрази в гравюра видяното. Би могъл да използва, каза си той, инкрустации от тъмна и светла дървесина, за да покаже контраста между моретата и въртележките на облаците. Усмихна се на себе си — за първи път от години се случи да помисли и за дърворезба.

Появи се и Луната, блестящо бяла, белязаното ѝ лице приближаваше. Красотата ѝ беше по-друга, но също развълнува Ендрю — мрачна, проста, безвъздушна неизменност на покоя.

Но не всички от спътниците му мислеха така.

— Колко е грозно! — възкликна жена, очевидно за първи път тръгнала за Луната. — Гледаш я някоя нощ при пълнолуние и си мислиш колко е прелестна, колко е романтична. После стигаш дотук, виждаш я отблизо и не можеш да не потръпнеш — всички тези петна, пукнатини и белези. И колко е *мъртвешко*.

Ти сигурно трепериш, каза си Ендрю, докато слушаше безспирните излияния. Но не и аз.

За него следите по лицето на Луната бяха като завладяващо послание — дългият летопис на времето, протяжна поема, създадена от милиарди години и изтръгваща възторг с необозримостта си. Той не откриваше нищо мъртвешко по белия лик на Луната, само чистота, красива суровост, чудно хладно величие, което почти вдъхваше чувство за святост.

Но какво ли знам аз за красотата, кисело се запита Ендрю. Или за светите неща? Аз съм просто робот. И да си въобразявам, че имам някакви естетически и духовни възприятия, те са само случайност в позитронните ми схеми, непредвидени, ненадеждни, може би повече заслужават да ги смятат за производствени дефекти, отколкото за отличителни особености в моята конструкция.

Извърна поглед от екрана и прекара остатъка от времето неподвижно седнал в креслото, чакаше да стигнат Луната.

Трима служители от лунния офис на „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“ го посрещнаха в космодрума на Луна Сити, когато слезе от кораба — двама мъже и жена. Щом свърши с влудяващо бюрократичните измишльотини по пристигането и най-после му позволиха да се приближи към групата, те му поднесоха една от най-силните изненади в неговия дълъг живот.

Забеляза ги, защото му махаха. Ендрю знаеше, че чакат него, защото жената държеше табела с ярки букви „ДОБРЕ ДОШЪЛ В ЛУНА СИТИ, ЕНДРЮ МАРТИН!“ Но въобще не очакваше, че помладият от мъжете ще тръгне към него с протегнатата ръка и ще каже с топла усмивка:

— Страшно сме развълнувани, че решихте да направите това пътешествие, доктор Мартин.

Доктор Мартин ли? *Доктор Мартин?*

Ендрю имаше само почетни докторати и едва ли би си позволил дързостта да се нарече „доктор Мартин“. Но дори човекът от „Ю Ес Роботс“ да го бе приветствал само с „*мистър* Мартин“, пак щеше да го смае.

Никой на земята не го наричаше „доктор Мартин“ или „*мистър* Мартин“ или както и да е, освен „Ендрю“, нито веднъж през тези повече от сто и петдесет години.

Бе немислимо някой да го направи. В официалните случаи — при явяване в съда или получаване на награда или на почетна степен — обикновено се обръщаха към него с „Ендрю Мартин“, но отвъд тази граница не прекрчаваше никой. Доста често, дори когато се явяваше като почетен гост на някое научно дружество, напълно непознати хора направо го наричаха „Ендрю“ и никой, даже самият той, не се замисляше за това. Макар че повечето хора свикваха да наричат роботите с прякори, извлечени от обозначенията на техните серии, рядко някой имаше и фамилия. За Сър бе особено удоволствие да го нарича „Ендрю Мартин“ — член на семейството — вместо краткото „Ендрю“ и това стана обичай.

Но да се обръщат към него с „доктор Мартин“, дори с „*мистър* Мартин“...

— Нещо не е както трябва ли, сър? — попита човекът, примигващ срещу него от изумлението Ендрю.

— Не, разбира се, че не. Само... само че... ъх...

— Сър?

Обръщението „сър“ никак не улесняваше положението. Беше като повтарящ се токов удар.

— Сър, какво се е случило?

Всички вече гледаха загрижено, навъсиха се и се скупчиха около него. Ендрю каза:

— Знаете ли, че съм робот?

— Ами... — Размениха си тревожни погледи. — Да, сър. Знаем.

— И въпреки това ме наричате „доктор Мартин“ и „сър“?

— Ами... да. Естествено. Вашите изключителни достижения... обикновена проява на уважение... в края на краищата вие сте *Ендрю Мартин!*

— Да, роботът Ендрю Мартин. На Земята нямат обичай да се обръщат към роботите с „доктор някой си“ или „мистър някой си“ или „сър“. Не съм свикнал с това. Всъщност никога не ми се е случвало. Просто не се прави така.

— Това обижда ли ви... сър? — попита жената и последната дума се изплъзна, сякаш не успя да я преглътне.

— По-точно — изненадва ме. Твърде силно. На Земята...

— Да, но тук не е Земята — намеси се по-възрастният мъж. — Нашето общество е различно. Трябва да разберете това, доктор Мартин. Ние сме доста по-свободомислещи и не толкова официални като хората на Земята.

— Неофициални? И наричате един робот „доктор“? Бих очаквал от неофициално настроени хора да се обръщат с малките имена към непознати, а вместо това ме приветствате с високопарни почести, давате ми титла, която на практика никога не съм имал и не би трябвало да ви позволявам да я използвате, и...

Лицата им се освободиха от стреснатото изражение. Жената се усмихна:

— Мисля, че разбирам. Е, сър... надявам се, че не сте против да ви наричам така, сър... през повечето време ние се обръщаме един към друг с малките си имена. Аз съм Сандра, този е Дейвид, а този — Карлос и обикновено наричаме роботите с имена, точно както правят хората на Земята. Но вие сте особен. Вие сте прочутият Ендрю Мартин, сър. Вие сте създателят на протезологията, вие сте великият творчески гений, направил толкова много за човечеството. Помежду си не прибъгваме до официалности, сър, но когато става дума само за проява на елементарно уважение...

— Разбирате ли, трудно ни е ей така да се приближим до вас и да ви подвижнем „Ендрю“ — допълни Карлос. — Дори и въпреки факта, че сте... че сте...

Запъна се и млъкна.

— Робот? — довърши Ендрю вместо него.

— Да, робот — неясно промърмори Карлос със сведен поглед.

— Още повече — добави Дейвид, — не *приличате* много на робот. Всъщност въобще не приличате на робот. Знаем какъв сте, но независимо от това... Искам да кажа... това е... — Той се изчерви и също отмести поглед.

Положението отново стана напрегнато. Като че бяха решили с всяка дума да си поставят капани. Ендрю им съчувстваше, но беше и малко раздразнен.

— Моля ви, може би на външен вид не приличам на робот, но вече над сто и петдесет години съм си робот и за мен не е потресаващо да се осъзнавам като такъв. А там, откъдето идвам, към роботите се обръщат само на малки имена. Доколкото схванах, обичаят тук е същият, освен за мен. Ако уважението към големите ми заслуги е прекомерно, за да се престрашите да постъпите и спрямо мен по същия начин, искам да се обърна към вашата непосредственост в общуването, за която ми споменахте. Това е преден пост на човечеството и нека всички бъдем равни. Щом вие сте Сандра, Карлос и Дейвид, значи аз съм Ендрю. Така добре ли е?

Те засияха.

— Добре, щом така желаете, Ендрю — и Карлос за втори път протегна ръка.

После всичко потръгна по-лесно. Някои от хората на „Ю Ес Роботс“ го наричаха „Ендрю“, някои — „доктор Мартин“, а други несъзнателно се колебаеха и използваха, което от двете им дойде на езика.

Ендрю свикна с това. Сблъска се с нови и по-грубовати взаимоотношения, със значително по-малко табути и ограничения на социални норми, отколкото на Земята. Е, разграничителната линия между хора и работи се забелязваше. Но благодарение на андроидното си тяло и високите си научни достижения, Ендрю заемаше неясно място някъде на границата и в добродушното общество на Луната хората, с които работеше, очевидно бяха способни да забравят за дълго, че той е робот.

А лунните работи сякаш въобще не го разпознаваха като робот. Неизменно се отнасяха към него с почителността, дължима на

човешко същество. За тях винаги беше „доктор Мартин“, с много поклони и неизменна раболепност.

Ендрю се объркваше от подобни обноски. Въпреки — казаното при посрещането, не беше съвсем сигурен дали напълно е свикнал да мисли за себе си като за робот и да се отнасят с него така...

Наричайки го „доктор“ или „мистър“ вместо Ендрю, се отдаваше дължимото на великолепните подобрения в андроидното му тяло и на висшето качества на неговия позитронен мозък. От много години преследваше намерението си да се промени така, че от чисто роботската си същност да премине в сивата зона на приближаването към човешкото. Очевидно го бе постигнал.

И все пак... все пак...

Колко странно преживяване — хора да се отнасят с такова уважение към него! И колко неудобно се чувстваше всъщност. Привикна, но никога не му беше лесно да го приеме.

Хората тук сякаш не можеха достатъчно дълго да удържат в паметта си факта, че е робот. Но той не беше нищо друго, освен един робот — колкото и да му се искаше понякога да е различен — и понякога смътно се усещаше измамник, защото им позволява да се отнасят като към подобно на тях човешко същество.

Ендрю съзнаваше, че в действителност именно той го поиска съвсем ясно. „Нека всички бъдем равни“ каза на Сандра, Карлос и Дейвид в космодрума. И те се съгласиха.

Но рядко минаваше ден да не се изуми на дързостта си. Равни ли? *Равни!* Как посмя въобще да предложи подобно нещо? И го изказа като недвусмислено указание — направо заповед! При това с небрежност, подхождаща в общуването на един човек с друг.

Лицемерие, каза си Ендрю.

Наглост.

Илюзии за величие.

Да. Да. Да. Може да си купи тяло с човешка външност, може да го напълни с протезиращи устройства, предназначени да изпълняват редица функции на човешкото тяло, независимо дали имаше нужда от тези функции или не. Може да гледа хладнокръвно хората в очите и да говори като с равни. Но никое от тези неща не го *направи* равен на тях. Това беше действителността и Ендрю нямаше как да я отрече.

В очите на закона той беше робот и такъв щеше да си остане, колкото и промени да прави в себе си, колкото и хитроумни да са те. Нямаше гражданство. Не можеше да гласува. Нямаше право да заема изборна длъжност, дори и най-незначителната. Общо взето гражданските му права, въпреки всичко направено в негова полза от всички Чарни, се изчерпваха с правото сам да си бъде собственик, правото да се движи свободно, без да бъде унижаван от всеки безделник, ако онзи реши да се позабавлява с него, и правото да създаде корпорация за своя бизнес. Също и правото — ако можеше да се нарече така — да плаща данъци.

„Нека всички бъдем равни“, каза той, като че с думи можеше да го превърне в реалност. Каква глупост! И какво оскърбление!

Но мрачните мисли скоро отминаха и рядко се връщаха, освен когато се ядосваше на себе си. Ендрю се радваше на престоя си на Луната и за него времето тук беше особено плодно и творческо.

Луната вълнуваше, събуждаше интелекта. Земната цивилизация се отличаваше със зрялост и улегналост, а Луната бе граница, с цялата буйна енергия, подклаждана от неизбежните опасности и предизвикателства.

В градовете под повърхността на Луната животът, като ме беше малко трескав — течеше непрекъснато разширение и никой не можеше да пренебрегне напълно тътена на пробойните машини. Стопените скали всекидневно отваряха неизвестни пещери, а след шест месеца вече се строеше новото предградие. Ритъмът беше бърз, хората — по-жизнени и по-склонни към конкуренция от познатите на Ендрю земни жители. Смайващите съвременни технически постижения се трупаха едно след друго. В началото на седмицата някой предлагаше съвършено оригинална идея, а към края на следващата вече я осъществяваха.

Един от протезолозите обясняваше:

— Ендрю, това е генетично заложено. Ако някой на Земята има поне зачатък от нагласата „ставай и действай“, той отдавна го е направил. Всички тук почти се разделяме с онази цивилизация, измисляме нашия начин на живот в движение, а онези, които останаха, създадоха раса, отгледана да си стои на мястото и да нрави нещата по най-тривиалния и удобен начин. Мисля си, че отсега нататък бъдещето

принадлежи на нас, живеещите в космоса? Земята ще се окаже назадничав свят.

— Наистина ли го вярваш?

— Да, вярвам.

Запита се какво би станало с него след десетилетия и векове, ако наистина упадък и загниване завладеят света. Първият отговор, който му хрумна, бе — в случай, че Земята се превърне в подобие на сънливо блато, където „прогрес“ е неприлична дума, за него нямаше да има значение, след като постигна най-силно желаната промяна, вече можеше да мине и без прогреса. Тялото му беше човешко по форма. Имаше имението си. Имаше работата си и постигна огромни успехи. Каквото и да стане около него, щеше да живее както досега.

Но понякога го мамеше възможността да остане на Луната или дори да отиде по-навътре в космоса. На Земята той беше роботът Ендрю, принуден да води съдебни битки всеки път, щом изискваше някое от правата си или предимствата, които му принадлежаха, според него, поради ума и приноса му за обществото. Но там, в пространството, всичко започваше на чисто и беше напълно мислимо да зарече същността си на робот и да се слее с хората като доктор Ендрю Мартин.

И като че ли никой тук не се тревожеше от подобна възможност. От първите му мигове на Луната те направо го подканяха да прекрачи невидимата граница между работа и човека, щом такова беше желанието му.

Съблазнително.

Наистина твърде съблазнително.

Месеците се превръщаха в години — вече три. Ендрю стоеше на Луната и работеше с тукашните протезолози, помагаше им да внесат измененията, за да могат изкуствените органи на „Лаборатории Ендрю Мартин“ да работят идеално, когато ги, вграждат в човешки същества, живеещи в условия на слабо притегляне.

И това беше предизвикателството, защото макар самият той да не се притесняваше от ниската гравитация на лунната среда, хората със стандартни протезиращи устройства от земните модели почти винаги преживяваха трудно. Обаче Ендрю успя чрез полезни изменения да се справи с всички заплетени задачи и проблемите един по един изчезваха.

Случваше се да му липсва имението на калифорнийския бряг — не толкова самата къща, а хладните мъгли на лятото, грамадните секвои, начупения бряг, буйния прибой. Но вече му се струваше, че се е установил завинаги на Луната. Остана и четвърта година, после пета.

Един ден се качи в прозрачен купол на лунната повърхност и видя увисналата в небето Земя с цялата ѝ чудна красота — малка от такова разстояние, но жива, грееща, ярка синя скъпоценност в нощта.

Това е моят дом, внезапно помисли той. Светът-майка — източникът на човечеството.

Ендрю усети как го привлича, как го вика да се върне у дома. Отначало трудно разбираше този стремеж. Стори му се съвсем ирационален.

После дойде и яснотата. Общо взето, бе си свършил работата на Луната. Но на Земята още имаше какво да направи.

През следващата седмица Ендрю си запази място в пътнически кораб, който излиташе в края на месеца. После пак се обади и успя да се уреди за по-скорошен полет.

Върна се на Земя: изглеждаше уютна, обикновена и спокойна в сравнение с бурния живот на лунните селища. Сякаш през петгодишното му отсъствие нищо съществено не бе се променило. Докато корабът се спускаше за кацане, Ендрю виждаше Земята като грамаден умиротворен парк, изпъстрен тук-там с дребни селца и малки градове на децентрализираната Цивилизация на третото хилядолетие.

Сред първите неща, които направи, бе посещението в офиса на „Файнголд и Чарни“, за да извести за пристигането си.

Сегашният старши партньор — Саймън де Лонг се спусна да го посрещне. Млад и зелен чиновник по времето на Пол Чарни, де Лонг гледаше тогава да не се изтъква, но това отдавна отмина и зрелостта го превърна в пълен със сила и власт човек, чието издигане до най-високия пост във фирмата изглеждаше неминуемо. Беше широкоплещест мъж с тежко изрязани черти на лицето, черната му коса бе обръсната на темето по монашески според наскоро появилата се мода.

Де Лонг показва учудването си.

— Съобщиха ни за завръщането ви, Ендрю — гласът му стана несигурен, може би за миг помисли дали да не използва „мистър Мартин“. — Но не ви очаквахме преди следващата седмица.

— Нямах търпение — рязко отвърна Ендрю. Искаше по-скоро да стигнат до същината на разговора. — На Луната, Саймън, аз ръководех изследователски екип от двайсет до трийсет учени-хора. Давах заповеди и никой не се противопоставяше на правото ми да го правя. Мнозина се обръщаха към мен с „доктор Мартин“ и се радвах на отношение като индивид, достоен за всякакво уважение. Лунните работи ме смятаха за човешко същество. На практика, през цели си престой на Луната, аз бях човек във всяко отношение.

В очите на де Лонг се промъкна предпазливост. Явно нямаше представа накъде бие Ендрю и проявяваше естествената предпазливост на юриста, неориентиран напълно в неприятностите, към които го тласка важен клиент.

— Колко ли необичайно ви се е струвало, Ендрю — забеляза той безизразно, сякаш отстрани.

— Да, необичайно, но не и неприятно. Не и неприятно, Саймън.

— Да. Сигурно. Колко интересно, Ендрю.

Ендрю го прекъсна остро:

— Е, сега съм на Земята и отново съм робот. Дори не второкласен гражданин — по-точно въобще не съм гражданин, Саймън. Нищо не съм. Няма да търпя това, Саймън. Щом на Луната могат да се отнасят с мен като с човек, защо не и тук?

Без да промени внимателно подбрения си тон, де Лонг констатира:

— Но, скъпи ми Ендрю, с вас *се отнасят* и тук като с човешко същество! Имате чудесен дом и нотариалният акт за него е издаден на ваше име. Вие ръководите голяма изследователска лаборатория. Доходите ви са с такива размери, че стъписват и никой не оспорва правото ви да ги получавате. Когато идвате в офиса на „Файнголд и Чарни“, старшият партньор, както виждате, е веднага на ваше разположение. Погледнато по всеки възможен начин, *de facto* отдавна сте си извоювал да ви приемат като човек, на Земята и на Луната, хора и работи. Какво още бихте могъл да поискате?

— Да бъда човек *de facto* не ми стига. Искам не само да се отнасят с мен така, но да имам и юридическото положение и права. Искам да стана човешко същество *de jure*.

— Аха — отрони де Лонг. Чувстваше се крайно неудобно. — Аха. Разбирам.

— Наистина ли, Саймън?

— Естествено. Нима мислите, че не знам цялата история на Ендрю Мартин? Още преди много години Пол Чарни прекарваше часове наред да ме въвежда във вашите дела, показваше ми вашата еволюция стъпка по стъпка, от началото ви като робот от... серия NDR, нали? До преминаването ви към андроидна форма.

— Естествено, уведомяваха ме и за всяка промяна в сегашното ви тяло. Знам и подробностите на юридическото ви развитие, не само на физическото — спечелването на свободата ви и последвалите други граждански права. Щях да съм глупак, Ендрю, ако не бях разбрал веднага, че от самото начало вашата цел е да се превърнете в човешко същество.

— Може би не от самото начало, Саймън. Мисля, че имаше дълъг период, когато се задоволявах да бъда връх сред роботите и отричах дори пред себе си всяка мисъл за пълните способности на своя мозък. Но вече не ги отричам. Във всяко качество, което ми назовете, аз съм равен на хората, а в повечето съм над тях. Искам да получа юридическото положение, което ми се полага.

— Полага ви се?

— Да, полага ми се.

Де Лонг сви устни, подръпна нервно едното си ухо и прокара пръсти по обръсната кожа на темето си, където липсваше гъстата черна коса.

— Полага ви се — повтори след миг. — Ендрю, това вече е съвсем друг въпрос. Ще трябва да се изправим пред неподлежащия на отрицание факт, че колкото и да приличате на хората по интелект, способности и дори външност, вие все пак *не сте* човек.

— И в какво не съм? — настоя Ендрю. — Имам формата на човешко същество и телесни органи, съответстващи на тези, които са вградени в протезирани човешки индивиди. Имам умствените способности на човешко същество, при това на високоинтелигентно. Имам принос в изкуството, литературата и науката, не по-малък от тези на всеки жив в момента човек. Какво повече може да се иска?

Де Лонг се изчерви.

— Моля да ми простите, Ендрю, но съм длъжен да ви напомня, че вие не сте част от човешкия генетичен фонд. Вие сте изцяло извън

него. Вие *наподобявате* човешко същество, но всъщност представлявате нещо друго, нещо... изкуствено.

— Признавам, Саймън. Ами хората, които ходят наоколо, пълни с протезиращи устройства, които по една случайност именно аз изобретих за тях? Тези хора не са ли поне отчасти изкуствени?

— Да, но отчасти.

— Добре, аз пък съм отчасти човек.

Очите на де Лонг блеснаха.

— В коя част по-точно?

— Тук — Ендрю посочи главата си. — И тук. — Чукна с пръст по гърдите си. — Моят ум. И моето сърце. Според вашето строго определение аз може и да съм изкуствен, чужд, нечовек, но аз съм човек във всяко отношение, което си струва да разглеждаме. И е възможно да бъде признат и юридически. Някога на Земята е имало стотици отделни държави и всяка спазвала своя сложна система на гражданство, но и тогава било възможно един французин да стане британец или японец — бразилец, като просто премине през юридическа процедура. Генетически погледнато, в японеца нямало нищо бразилско, но от момента, в който законът го признаел, той ставал бразилец. Същото може да се направи и за мен. Мога да стана *натурализиран* човек, както хората са ставали натурализирани граждани на държави, където не са били родени.

— Ендрю, много сте мислил по въпроса, нали?

— Да.

— Много хитроумно. Да, твърде хитроумно. Натурализирано човешко същество! А какво да кажем за Трите закона?

— Какво да кажем?

— Те са неотделима част от вашия позитронен мозък. Едва ли е нужно да ви напомням, че те ви поставят завинаги в подчинение спрямо човешките същества и никой съд няма силата да отмени този факт. Трите закона не могат да бъдат изтрети от вас, Ендрю, прав ли съм?

— Напълно.

— Значи ще трябва да останат, нали? И пак ще е наложително да се подчинявате на хората, ако е необходимо да дадете живота си за тях, да се въздържате от вредни за тях действия. Може би ще успеете някак да постигнете обявяването си за човек, но пак ще бъдете управляван от

заложени във вас правила, на които нито едно човешко същество не е било подчинено досега.

Ендрю кимна.

— И японците, които ставали бразилци, си оставали с предишния цвят на кожата, с предишната форма на очите и с всички други расови характеристики на азиатците, неприсъщи на бразилците с европейски произход. Но според бразилските закони те ставали бразилци, въпреки особеностите си. И според човешките закони аз ще стана човек, въпреки заложените в мен Три закона.

— Но самото съществуване на тази структура във вашия мозък е възможна причина да ви откажат...

— Не — отсече Ендрю. — Защо да е причина? Първият закон само казва, че не трябва да вреди на хората или с бездействието си да позволя да им бъде причинена вреда. Вие не сте ли обвързани от същото изискване? Не е ли така за всеки цивилизован човек? Единствената разлика е, че аз *нямam избор*, освен да се подчинявам на законите, а другите хора могат да изберат и нецивилизовано поведение, ако поемат риска да имат разпавии с полицията. Следва Вторият закон — да, той изисква да се подчинявам на хората. Но те не са длъжни да ми заповядват и ако имам пълноправно положение на човек, ще се смята за крайно невъзпитано действие поставянето ми в положение, при което заради заложените в мен особености да се налага да върша нещо против волята си. Това би означавало някой да се възползва от мой недъг, образно казано. Фактът, че *имам* недъг е без значение. Много човешки същества са недъгави, но никой не казва, че не са човеци. А Третият закон ме предпазва от саморазрушителни действия и не бих казал, че за един човек с ум в главата това е особено тежък товар. Ето, сам виждате, Саймън...

— Да, да, наистина виждам... — Де Лонг вече се подхилваше. — Така да бъде. Сразихте ме и аз се предавам. Вие сте толкова човек, колкото всеки би желал да бъде и заслужавате това да бъде потвърдено в някаква легална форма.

— Добре тогава, ако „Файнголд и Чарни“ се заеме с процеса по...

— Ендрю, моля ви, не прибързвайте. Твърде тежка поръчка ми давате. Знаете ли, човешките предразсъдъци не са се изпарили, докато

сме спали снощи. Срещу всеки опит да постигнем обявяването ви за човек, ще има мощна съпротива.

— Това и очаквам. Но и преди сме надмогвали мощна съпротива, особено по времето, когато Джордж Чарни и неговият син Пол спечелиха в моя полза.

— Е, да. Но неприятното е, че този път ще трябва да се явим пред Световното законодателно събрание, а не пред Регионалното, и да поискаме приемането на закон, който ви обявява за човек. Честно казано, не съм оптимистично настроен.

— Плащам ви да бъдете оптимист.

— Да, разбира се, Ендрю.

— Добре. Значи сме съгласни, че можем да го постигнем. Единственият въпрос е как. С какво смятате да започнем?

Де Лонг се забави с отговора само секунда:

— Добро начало би било, ако поговорите с някой от влиятелните членове на Законодателното събрание.

— Имате ли някого предвид?

— Може би председателя на Комитета по наука и технология.

— Превъзходна идея. Може ли веднага да ми уговорите среща?

— Щом искате. Ендрю, вие едва ли се нуждаете от моето посредничество. Някой толкова известен и отрупан с почести като вас може лесно...

— Не. Вие ще уговорите срещата. — Ендрю въобще не се замисли, че направо заповядва на човек. Свикна с това на Луната. — Искам председателят да знае, че фирмата „Файнголд и Чарни“ ме подкрепя докрай в начинанието.

— Обаче...

— Докрай, Саймън. През тези сто седемдесет и три години по един или друг начин аз допринесох много за тази фирма. Бих могъл да кажа, че в сегашния си вид фирмата едва ли не нямаше да съществува, ако не ѝ бях дал работа. А ви дадох тази работа, защото в миналото определени хора добре се пребориха за мен и се чувствах задължен да се отплатя. Вече не съм задължен на „Файнголд и Чарни“. По-скоро е обратното и аз искам да си взема дължимото.

Де Лонг само каза:

— Ще направя всичко, което мога.

Председателят на Комитета по наука и технология в Световното законодателно събрание беше избран от Източноазиатския Регион и беше жена — дребна, с крехко телосложение, почти като елф, но най-вероятно не толкова чуплива, колкото изглеждаше. Името ѝ беше Чи Ли-Синг и прозрачното одеяние (прикриващо каквото тя искаше да прикрие само чрез блясъка си) ѝ придаваше вид на елегантно малко украшение, опаковано в тънка пластмаса. Сред великолепията огромна кабинета на осемдесет и четвъртия етаж във величествената кула, покрита със зелено стъкло — Нюйоркското седалище на Световното законодателно събрание — тя изглеждаше дребничка, почти незначителна. Но излъчваше компетентност, работоспособност, сила.

Тя обяви:

— Симпатизирам на желанието ви да получите пълни права на човек. Както може би знаете, в историята ни е имало периоди, когато големи части от населението са били лишени от човешки права и са се борили яростно — и в края на краищата успешно — за да си ги върнат. Но тези хора са изтърпели големи страдания от различен вид тирания, преди да спечелят свободата си. А вие сте се радвали на успехи в живота, на неспирни постижения и награди. Мога да си представя колко ви завиждат. Моля ви, кажете ми — какви права още нямате и бихте могъл да поискате?

— Нещо съвсем просто, например — правото си на живот — отвърна Ендрю. — Един робот може да бъде унищожен по всяко време.

— Човешко същество също може да бъде екзекутирано по всяко време.

— А смее ли да ви попитам за датата на последната екзекуция?

— Е... — Ли-Синг сви рамене. — Разбира се, смъртното наказание отдавна не е присъщо на нашата цивилизация. Но в миналото е било прилагано в чудовищни мащаби. А и няма никаква

непреодолима пречка да не го възстановим идната година, ако гражданите и Законодателното събрание решат.

— Добре. Можете да се върнете към рязането на глави, да си прилагате един на друг смъртоносни токови удари или каквото пожелаете, ако искате — незабавно. Но си остава фактът, че нито един човек не е бил умъртвен чрез юридически постановена екзекуция от толкова години, та никой вече не си спомня кога е била последната. А и не съм чувал някой да е раздвижил духовете в полза на възстановяването ѝ. Но дори сега — ей сега, тук, днес, аз мога да изчезна след една дума на някое човешко същество. Без съд. Без обжалване. Вие самата можете да натиснете бутона и да кажете на хората от охраната: „Този робот ме ядоса. Изведете го и го унищожете“. И те, ей така, ще ме изведат и ще ме унищожат.

— Невъзможно!

— Уверявам ви, законността ще бъде спазена.

— Но вие сте ръководител на голяма фирма... индивид с богатство, влияние и добро име...

— Може би след стореното фирмата ще пожелае да съди Законодателното събрание, че вече не може да използва услугите ми. Но аз ще бъда унищожен, нали? Единствените закони в защита на роботите, са за собствеността. Ако неправомерно унищожите робота на някой собственик, той може да ви съди за нанесени щети и да получи от вас стойността му плюс още някаква сума. Добре. Чудесно, ако сте човешкото същество, на което възстановяват щетите. Но ако сте пострадалият робот, съдебният процес няма да ви върне имуществото, прав ли съм? Така ли е, госпожо председател?

— Това е просто свеждане на нещата до абсурд. Никой не би си и помислил... да ви унищожават.

— Може би не. Но каква е юридическата ми защита срещу такива действия спрямо мен?

— Повтарям — свеждане до абсурд. Доколкото ми е известно, живеете почти от двеста години. Кажете ми — колко пъти през този значителен период сте бил заплашен от... унищожение?

— Действително — веднъж. Бях спасен. Но вече след като получих заповед да се разглобя.

— Трудно ми е да повярвам — отбеляза Чи Ли-Синг.

— Беше преди много години. Още бях в метално тяло, току-що извоювал свободата си.

— Ето. Доказателство в полза на моите твърдения. Сега никой не би се осмелил дори да ви докосне!

— Но и сега не съм по-защитен юридически от тогава. В очите на закона си оставам робот. И ако някой реши да ме унищожи, няма да имам изход... — Ендрю спря по средата на изречението. Тези разсъждения не водеха доникъде. Бяха прекалено условни. — Добре. Може би никой няма да посегне да ми навреди. Но и така да е... и така да е... — Ендрю отчаяно се опитваше да не покаже, че вече моли, но грижливо обмислените възможности на лицето и гласа му този път не му се подчиниха. Накрая се предаде окончателно. — Истината е следната — аз много силно желая да бъда човек. С всяко ново поколение хора все по-силно го исках, постепенно осъзнавах пълните способности на своя ум и сега този стремеж надделява над всичко в мен. Непоносимо ми е да се смятам за робот... или другите да мислят така за мен.

Тъмните очи на Чи Ли-Синг погледнаха Ендрю със съчувствие.

— Значи това било. Много е просто.

— Просто ли?

— Желание да принадлежите към човешката раса. Могъщ стремеж, макар и напълно ирационален. Съвсем човешко е да имате такива чувства, Ендрю.

— Благодаря ви.

Ендрю не беше сигурен дали тя прояви снизхождение към него. Надяваше се да не е така. Ли-Синг подхвана:

— Да, мога да представя вашия случай в Законодателното събрание. И предполагам, че Събранието би могло да приеме закон, за да ви обяви за човешко същество. Ако Законодателното събрание реши, може да прокара закон и за обявяването на каменна статуя за човек. Все пак статуята ще си остане статуя. А вие...

— Не. Не е същото. Статуята е неодушевен предмет от камък, а аз... аз съм...

— Естествено. *Различно* е. Разбирам. Но законодателите може да не се съгласят. Те няма да приемат закони, превръщащи статуи в живи същества и твърде много се съмнявам, че биха проявили желание да приемат закон, обявяващ робот за човек, колкото и красноречиво да

представя случая. Законодателите са също толкова хора, колкото и останалите, а предразсъдъците срещу роботите съществуват от момента, в който са били произведени първите образци.

— И съществуват до днес?

— До днес. Не се съмнявам, че и вие го осъзнавате. Така че Събранието едва ли ще поиска да постъпи както вие желаете. Всички охотно ще признаем, че заслугите ви многократно превишават необходимото за подобно решение, но въпреки всичко ще се уплашим от политическите последствия на един нежелателен прецедент.

— Нежелателен ли? — извика Ендрю и безнадеждността се промъкна в гласа му. — Защо да е нежелателен, щом съм такъв велик благодетел на човечеството?

— Да, но сте робот. И сега мога да си представя крясъците — „Дайте на един робот положение на човек и после всички ще поискат, а какво ще стане с...“

— Не — прекъсна я Ендрю. — Не е така. За първи път се обърнах към съда години преди да се родите, същите крясъци се чуваха и тогава. Успяхме да се наложим. И аз все *още* съм *единственият* свободен робот в света. Нито един друг робот не е поискал дори свобода, какво остава пък да я получи. И нито един няма да го направи. Аз съм уникален, госпожо председател. Аз съм единственият съществуващ робот от моя тип и мога да ви уверя, че други няма да се появят. Ако не ми вярвате, попитайте шефа на „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“. Той ще ви каже, че те никога няма да позволят появата на толкова умен, толкова мъчен и толкова упорит робот, какъвто се оказах аз.

— Ендрю, „никога“ е прекалено много време. Или бихте предпочел да ви наричам „мистър Мартин“? Бих го направила. Аз лично с радост ще ви призная за човек. Но ще видите, че повечето законодатели нямат желание да създават толкова стряскащ прецедент, дори и да им представите непоклатими гаранции за своята уникалност и следователно — че не се създава прецедент. Мистър Мартин, имате моето най-горещо съчувствие, но не бих могла да ви давам надежди.

— Не можете? Никакви?

Чи Ли Синг се отпусна назад в креслото и дълбока бръчка проряза челото ѝ.

— Мога само да ви предложа едно дружеско предупреждение, мистър Мартин. Необходимо е да осъзнаете, че като поставяте подобни искания, вие се излагате на големи опасности. Ако споровете станат твърде разгорещени, вероятно и в Законодателното събрание, и несъмнено извън него ще възникнат настроения в полза точно на унищожението ви, за което споменахте. Мистър Мартин, робот с вашите извънредни достойнства лесно може да изглежда особено заплашително в нечий очи. Премахването ви би унищожило тази заплаха и е най-лесният начин да се реши политическата дилема, която натрапвате на моите колеги. Умолявам ви да обмислите това, преди да вземете решение да пристъпите към действия.

— И никой няма да си спомни за техниката на протезиране, дала възможност на законодателите десетилетия наред да запазят местата си, когато според законите на природата би трябвало да се влачат към гроба; никой няма да си спомни, че тя е изцяло мое творение?

— Сигурно е жестоко да го казвам, но няма да си спомнят. А ако се сетят, ще го обърнат срещу вас, а не във ваша полза. Познавате ли старата пословица „Нито едно добро дело не остава ненаказано“?

Ендрю вдигна рамене и поклати глава.

— Такова твърдение ми звучи безсмислено.

— Предполагам. Още не сте съвсем наясно с нашите дребни човешки безумия, нали? Но основният смисъл е, че ние често се обръщаме срещу онези, които са ни сторили най-големите добрини... Не, не се опитвайте да започвате дискусия. Просто сме си такива.

— Много добре. И по какъв начин това важи и за мен?

— Вероятно ще кажат, че сте създал протезологията преди всичко за собствените си нужди. Някой ще твърди, че цялата наука е част от кампания по роботизирането на човешките същества или очовечаването на роботите, но и в двата случая тя се превръща в нещо злонамерено и порочно.

— Не — промълви Ендрю. — Не съм способен да схвана подобни доводи.

— Е да, не сте. Защото сте изцяло логично същество, контролирано от позитронни схеми. И си мисля, че няма такова подобрение, което би направило вашето мислене блуждаещо, каквото е нашето понякога. Истинските дълбини на неразумността са недостижими за вас — но това не е критика към вас, а само изясняване

на действителността. В най-важните неща сте наистина човек, мистър Мартин, но се боя, че сте далеч от разбирането колко далеч от разума могат да избягат хората, стига да повярват, че интересите им са засегнати.

— Но ако са засегнати интересите им, бих очаквал, че ще се опитат да бъдат възможно най-разумни, за да могат...

— Не. Моля ви. Няма как да ви накарам да проумеете. Мога само да ви помоля — приемете, че казаното от мен е вярно. Приемете го на доверие, ако тази идея има някакво значение за вас... Мистър Мартин, никога не сте бил обект на буря от политическа омраза, нали?

— Струва ми се — не.

— Ако сте бил, щяхте да знаете. Е, сега ще бъдете. Ако упорствате в тази кампания да ви обявят за човек, ще бъдете очернен така, че и аз, и вие бихме сметнали това за недостойно, но милиони хора ще повярват на всяка дума. Мистър Мартин, приемете един съвет от мен. Примирете се със сегашните си условия на живот. Да направите каквото искате би било твърде голяма глупост.

— Така ли мислите?

— Да. Така мисля.

Чи Ли-Синг стана от креслото зад бюрото, отиде до прозореца и застана с гръб към Ендрю. В кабинета нахлуваше ослепителна светлина и ясно очертаваше силуета ѝ. От мястото, където седеше Ендрю, голото тяло под блещукащата пластмасова обвивка приличаше почти на детско. Или на кукла.

Погледа мълчаливо Ли-Синг, после я попита:

— Ако реша да се боря за положението си на човек, въпреки всичко казано от вас, ще бъдете ли на моя страна?

Тя продължи да гледа през прозореца. Ендрю се вираше в лъскавата, дълга черна коса, крехките рамене, изящните ръце. Тя наистина прилича на кукла, каза си той. Но ясно съзнаваше, че нямаше нищо кукленско в председателката на Комитета по наука и технология в Световното законодателно събрание. Под привидно уязвимата външност се криеше сила.

След малко тя проговори:

— Да, ще бъда.

— Благодаря.

— ... докогато е възможно — гладко продължи Ли-Синг. — Но сте длъжен да разберете — ако в който и да е момент позицията във ваша полза застраши политическата ми кариера достатъчно сериозно, може и да ви изоставя по принуда, тъй като това не е въпрос засягащ основите на моите схващания. Опитвам се да ви кажа, мистър Мартин, че ви съчувствам, че ме натъжава положението, в което се намирате, но не смятам да проваляя политическото си бъдеще заради вас. Старая се да бъде максимално откровена.

— Благодарен съм ви за това и не мога да искам повече.

— *Имате ли намерение да се борите?*

— Да. Да, имам. Ще се боря докрай, каквито и да са последствията. И ще разчитам на помощта ви, но само доколкото можете да ми я дадете.

Борбата не тръгна към пряк сблъсък. Ендрю бе подсказал на Саймън де Лонг стратегията и се съгласи с избраната за осъществяването ѝ тактика. Обмисленото професионално мнение на де Лонг беше, че кампанията се очертава като обиколна и бавна. Де Лонг го посъветва да прояви търпение.

— Като си помисля, сигурно имам безкрайни резерви от това качество — мрачно промърмори Ендрю.

„Файнголд и Чарни“ се впуснаха в действия за стесняване и ограничаване на бойното поле.

Някой си Роджър Хенеси от Сан Франциско, с присадено преди седем години протезиращо сърце, осигуряваше на „Файнголд и Чарни“ работи за почистването и поддръжката съгласно договор, сключен още по времето на Пол Чарни. Внезапно „Файнголд и Чарни“ спряха изплащането на сметките, получени от Хенеси. Отношенията им бяха добри и продължаваха твърде много години, затова известно време Хенеси не каза нищо. Но когато се натрупаха неплатени сметки за пет месеца, Хенеси вече намери повод да мине през офиса на „Файнголд и Чарни“, за да си поприказва със Саймън де Лонг.

— Саймън, сигурен съм, че ти нищо не знаеш за случая, но напоследък нещо се е объркало в счетоводните ви операции. Искам да кажа, моите платежни си стоят открити тук още от декември, а пък вече приближава юни и...

— Знам.

— ... не прилича на „Файнголд и Чарни“ да зарязват така сметки... — Хенеси се запъна и примига. — Какво каза? *Ти си знаел, Саймън?*

— Да. Всъщност сметките останаха неплатени по мои преки указания.

Хенеси още примигваше изумено:

— Май слухът ми вече не е наред. Или ти си изкуфял, Саймън. Наистина ли ми казваш, че съзнателно задържаш плащането?

— Да.

— Но защо, за Бога?

— Защото не искаме да ти платим.

— Какво означава това — не сте искали да ми платите? Саймън, ти знаеш ли от колко години моите работи чистят този офис? И през цялото време имал ли си и най-дребния повод да се оплачеш от качеството на работата?

— Никога. Възнамеряваме да ползваме услугите ти както преди. Но вече няма да ти плащаме, Роджър.

Хенеси се почеса по темето и зяпна Де Лонг.

— Съвсем си се побъркал, а? Седиш си тук спокойно и ми дрънкаш врели-некипели! Хем знаеш, че това са празни приказки, защо се напъваш да ми ги разправяш? Какво ти става бе, човече? В името на Бога и зелената Земя, как можеш да плециш такива побъркани истории?

Де Лонг се усмихна.

— Има основателна причина.

— И каква ли ще е тя, ако смея да попитам?

— Няма да ти плащаме, защото не сме длъжни. Решихме, че договорът ти с нас е невалиден и отсега твоите работи ще работят тук безплатно, ако въобще работят при нас. Това е, Роджър. Ако не ти харесва, подай иск в съда срещу нас.

— Какво? Какво? — От устата на Хенеси пръснаха слюнки. — Ама тази работа става още по-сбъркана. Щели да работят безплатно, а? И ще спирате плащането? Ей, хора, вие тук сте *адвокати*! Как си позволявате да дрънкате такива щуротии? Договорът бил невалиден, значи? О небеса, че защо?

— Защото ти си робот, Роджър. Само един робот в света има право да сключва взаимно обвързващи договори и това е Ендрю Мартин. Вие останалите не сте свободни работи и нямате никакво законно право да налагате...

Хенеси стана яркочервен и се надигна от креслото.

— Я спри за малко, проклет слабоумнико! Спри ти казвам! Какво каза? Робот ли? Аз? Е, сега вече знам, че си изкукал! — Хенеси яростно раздърпа украсения си пояс и откри обраслия си с косми гръден кош. — Такъв ли е един робот в гърдите, човече? Такъв ли е? Такъв ли е, а? — Хенеси стисна с пръсти изобилната си плът. —

Саймън, това месо на робот ли е? По дяволите, хич не разбирам какво става, но ти казвам — ако си мислиш, че ще си седиш тук и ще ме правиш за смях заради някакво сбъркано удоволствие, ще ви съдя, хора, така да бъде, ще ви съдя до посиняване отгук до Марс и обратно, Господ ми е свидетел, и ще се погрижа да ви...

Де Лонг се смееше гръмко.

Хенеси спря, сякаш се блъсна в стена и попита с леден глас:

— От какво ти е толкова дяволски смешно, Саймън?

— Съжалявам. Не биваше да се смея. Дължа ти огромно извинение, защото позволих да стигнем твърде далеч.

— И аз така си мисля. Не съм и подозирал, че адвокатите имат много чувство за хумор, ама такава тъпа шега...

— Обаче не е шега. Наистина няма да ти платим сметките, Роджър. И *наистина* искаме да ни завлечеш в съда. И нашият довод наистина *ще* бъде, че ти си робот и следователно е съвсем законно да плюем на договора си с тебе. И ще защитаваме тази позиция с всичко, на което сме способни.

— Значи така?

— Но нашата най-голяма надежда и наше намерение — продължи Де Лонг, — е да загубим делото. Щом това стане, ти не само ще получиш всички изостанали плащания, но ще платим и натрупалите се лихви и дори съдебните разноски. И мога да ти кажа, но между нас да си остане, че за тебе ще има и значителни допълнителни обезщетения, за да ти компенсираме всякакви неприятности, причинени от това дело. *Твърде* значителни обезщетения.

Хенеси си нагласи пояса и седна отново. Пак примига и поклати глава. Вгледа се мълчаливо в Де Лонг и съчувствено прошепна:

— Най-искрено съжалявам за проблемите ти, Саймън. Значи си полудял окончателно. Колко жалко.

— Ни най-малко. С ума си съм както винаги.

— Аха. Така ли мислиш?

— Абсолютно.

— В такъв случай, имаш ли нещо против да ми кажеш за какво е всичко това?

— Боя се, че не е редно да ти разкривам това преди делото. Но ще ти кажа, Роджър, че имаме основателна причина. Ще ти стане ясно

след време и аз се надявам да ни помогнеш, макар и на тъмно, така да се каже, заради нашето отдавнашно познанство. Искаме да участваш заедно с нас в пиесата, Роджър, а после ще ти се отблагодарим както се полага.

Хенеси кимна. Като че му поолекна малко.

— Значи е някакъв трик, а?

— Може и така да се нарече.

— Но няма да ми кажеш какво става?

— Не. Не сега. Ще замирише, че те включваме в заговор.

— Но ти вече ме включи в заговора!

Де Лонг се ухили.

— Нима? Ние само отказваме да платим твоите сметки. Играй с нас, Роджър. Няма да съжаляваш. Обещавам ти.

— Добре... — намусено промърмори Хенеси.

И сметките му все така си стояха неплатени. След още три месеца Хенеси по подходящ начин уведоми „Файнголд и Чарни“, че вече не е в състояние да извършва услуги за тях. Той прекрати договора и подаде иск за неплатени суми. „Файнголд и Чарни“ уредиха временно с други почистването на офиса и уведомиха съда, че са готови да защитават позицията си.

Когато се гледаше делото „Хенеси“ срещу „Файнголд и Чарни“, един от младшите партньори се яви да пледира в съда. Той просто обясни, че понеже може да се докаже определението на Роджър Хенеси като робот, а не като човешко същество, „Файнголд и Чарни“ не се смятат за задължени да продължат спазването на договора и едностранно са го анулирали.

Роботът Хенеси, продължи адвокатът, пращал своите почистващи работи още няколко месеца. При новосъздалото се положение, въпреки че „Файнголд и Чарни“ не са искали от него да го прави, не смятали, че му дължат пари, а Хенеси като робот нямал юридическо право да ги принуди да платят. Младшият партньор изтъкна, че роботите нямат нито една от конституционните гаранции, на които се радват човешките същества. В спорове по договори, включващи и работи, само собствениците им могат да подават иски в съда, не и самите работи.

— Но моят клиент *не е* робот! — гръмовно се намеси адвокатът на Хенеси. — Ясно е като бял ден, че той е човек като останалите

присъстващи!

— Вашият клиент — отвърна адвокатът от „Файнголд и Чарни“, — преди няколко години е бил снабден с роботизирано протезиращо сърце. Не е ли точен този факт?

— Защо пък, може и така да е. Ще трябва да го попитам. Но възможно ли е да има връзка с...

— Връзката е пряка, уверявам ви. И аз най-почтително моля съда да поиска потвърждение в тази точка.

Съдията погледна към Хенеси.

— Е, мистър Хенеси?

— Вярно, тук вътре тиктака протеза, ама какво?...

Човекът от „Файнголд и Чарни“ обясни:

— Ваша чест, позицията, която защитаваме е следната — присъствието на изкуствен механизъм от този вид в тялото на мистър Хенеси за поддържане на живота му напълно променя неговото юридическо положение. Имаме основания да твърдим, че без този роботизиран компонент в тялото си той вече нямаше да е между живите. Следователно според нас частично протезираният мистър Хенеси е всъщност робот, при това от няколко години, а от това произтича, че всякакви договори, които може да е сключвал като човешко същество, са нищожни от момента на превръщането му в робот.

— Това било значи! — измърмори под носа си Хенеси. — Бре, да ме удавят дано! Казват, че заради сърцето съм станал робот, а? Значи така, а? — Той отметна глава назад и шумно се разсмя.

В съдебната зала се вдигна оглушителен ропот. Съдията тропаше с чукчето си и крещеше, но минути наред никой не го слушаше. Накрая през врявата се чу какво казва. Прекратяваше делото с директна присъда в полза на ищеца. Мистър Роджър Хенеси, който според съда беше несъмнено човек, трябваше да получи изостаналите си плащания, плюс натрупаните лихви, плюс обезщетение.

„Файнголд и Чарни“ обжалваха.

Пред по-високата инстанция дебатите по делото бяха от по-усложнено естество, викаха като свидетели различни експерти, за да обсъдят определенията за човек. Разгледаха проблема от всички страни — научна, теологична, семантична, философска.

Присъдата в полза на Хенеси беше потвърдена.

„Файнголд и Чарни“ обжалваха отново.

Водеха борбата умело и упорито, губеха на всяка крачка, но винаги по такъв начин, че проблемът се разширяваше непрекъснато, от простото „Трябва ли да се плати на Хенеси?“ към „Що е това човек?“. Във всяка следваща инстанция те принуждаваха решението да бъде възможно най-общовалидно.

Това отне години и милиони долари. Постепенно делото се изкачи до юрисдикцията на Световния съд.

Съдът потвърди първоначалното решение в полза на Хенеси и подкрепи всички натрупали се допълнителни определения за валидния човешки статус на всички индивиди, в чиито тела са вградени роботизирани протезиращи устройства. Световният съд заяви, че именно мозъкът е най-висшият определител на човешката същност. Използването на помощни устройства за поддържане живота на мозъка по никакъв начин не премахва фундаменталната и неотменима човечност на този мозък. Неприемливо е, постанови съдът, да се твърди, че присъствието на роботизирани протези в тялото на човешко същество превръща съответния индивид в робот.

Когато бе публикувано окончателното съдебно решение, Саймън де Лонг устрои нещо като вечеринка в чест на победата — празнуваха окончателното поражение от юридическа гледна точка. Разбира се, и Ендрю присъстваше в офиса по случай знаменателното събитие.

— Е добре, Ендрю, можем да се чувстваме напълно удовлетворени. Постигнахме двете цели, които си поставихме. Първо, предизвикахме съдебно определение, че какъвто и да е броят на изкуствените протези в човешкото тяло, то не престава да бъде човешко тяло. И второ, ангажирахме общественото мнение в обсъждането по такъв начин, че то безусловно застана в подкрепа на най-широкото и свободно определение на въпроса „що е човек“. Защото няма човешко същество на тази планета или другаде, което да не се надява на много по-дълъг живот чрез многообразието от протезиращи устройства.

— А смятате ли, че сега Законодателното събрание ще ми присъди положението на човешко същество?

Де Лонг го погледна неловко.

— Може би. А може би не.

— Това ли е най-доброто, което можете да ми кажете след толкова години юридически битки?

— Бих искал да съм толкова оптимистично настроен, колкото вие желаете. Но още не сме спечелили истинското сражение. Остава органът, който според Световния съд е критерий за човека.

— Умът.

— Мозъкът, Ендрю. Него използва съдът, а не ума. Умът е абстрактна идея, а мозъкът е телесен орган. Хората имат органични клетъчни мозъци. Роботите имат платинено-иридиеви позитронни мозъци, ако въобще ги имат. А вие несъмнено имате позитронен... Не, Ендрю, недейте да гледате така. Знам какво си мислите. Вече ме увериха, че ни липсват знания, за да възпроизведем функциите на клетъчен мозък в изкуствена структура, която достатъчно да се доближава до органичната и следователно да влиза в обсега на съдебното определение. Даже и вие няма да го постигнете.

— Тогава какво трябва да направим?

— Ще се опитаме, разбира се. Законодателката Ли-Синг ще бъде на наша страна, както и доста други законодатели. Световният координатор неминуемо ще направи каквото реши мнозинството в Събранието.

— Имаме ли мнозинство?

— Не — отрони Де Лонг. — Далеч сме. Но може и да успеем да съберем, ако обществеността поиска да разшири свободното определение и върху вас. Признавам, шансовете ни не са големи. Но в края на краищата, вие сте човекът, който им даде протезите, от тях сега зависи животът им.

Ендрю се усмихна.

— *Човекът* ли казахте?

— Да, това казах. Нали за това се борим, Ендрю?

— Естествено.

— Значи оттук бихме могли да започнем с този начин на мислене. И да го предадем навън, на целия свят, докато всички се съгласят с нас. Ендрю, няма да е лесно. Нищо досега не е било лесно и нямаме причини да очакваме промяна. Предупреждавам ви, шансовете не са на наша страна. Но ако не сте решил да се откажете, ще поемем този риск.

— Не искам да се отказвам — изрече Ендрю.

21

Законодателната Ли-Синг беше забележимо по-възрастна, отколкото при първата си среща с Ендрю. Вече не си позволяваше блещукащи прозрачни одеяния. Сега носеше по-строга цилиндрична дреха. Някога лъскавата черна коса, беше вече прошарена и отрязана доста по-късо.

Както можеше и да се очаква, Ендрю въобще не се бе променил. И както винаги, по лицето му не се виждаха бръчки. Меката хубава коса си оставаше кестенява. И доколкото му позволяваха господстващите вкусове, придържаше се към свободното облекло, модно по времето, когато за първи път реши да носи дрехи — преди повече от век.

Наближаваше края на годината. Острите ледени ветрове вееха край древните стени на Ню Йорк и малки снежинки се въртяха из въздуха около светещата кула, приютила Световното законодателно събрание. Словесните битки бяха свършили заедно със сесията.

Но за Ендрю борбата като че никога не достигаше края си. Споровете продължиха сякаш цяла вечност. Разгневените, объркани законодатели се опитваха да заемат всички възможни становища, а гласоподавателите, неспособни да избистрят някаква ясна философска позиция, се свлякоха назад към чувствата, към първобитния страх, към дълбоките корени на предразсъдъците и несигурността...

Законодателката Ли-Синг оттегли своя законопроект и го промени съществено, искаше да отчете упоритата съпротива, с която се сблъска. Но все още не го внасяше отново в Събранието.

— Какво смятате да правите? — попита я Ендрю. — Ще внесете ли преработения законопроект през новата сесия или не?

— А вие какво искате да направя?

— Знаете какво искам.

Ли-Синг кимна уморено.

— Ендрю, някога ви казах, че вашата кауза всъщност не е моя и че може да се наложи да я зарежа, ако на везните натежи кариерата ми.

Е, моята кариера вече е застрашена. А аз още не съм ви изоставила.

— И досега ли мислите, че моята кауза не е и ваша?

— Не. Стана моя. Не се съмнявам, че вие сте човек, Ендрю — нека това да е творение на собствените ви ръце, но въпреки всичко сте човек. И съзнавам, че да се откаже признаване на принадлежността към човешкия род дори на един негов член, означава да се възроди възможността за подобно отрицание спрямо цели общности, както твърде често се е случвало в нашето мрачно минало. Не бива никога да позволяваме това да се случи. Но все пак... все пак, Ендрю...

Тя се запъна.

— Продължавайте — подкани я Ендрю. — Сега следва моментът, когато ще ми кажете, че независимо от всичко ме изоставяте, нали, Чи?

— Не съм казала подобно нещо. Но трябва да бъдем реалисти. Стигнахме толкова далеч, колкото можахме.

— Значи няма да внесете преработения законопроект.

— И това не съм казала. След ваканцията смятам да опитам още веднъж. Но честно казано, Ендрю, невъзможно е да спечелим. Погледнете числата. — Тя натисна бутон и на стената на кабинета светна екран. — Групата в лявата част на диаграмата, оцветена в зелено, представлява членовете на Събранието — неизменни противници на разширените определения. Около четирийсет процента — непоклатими, решени да ви се противопоставят докрай. Частта в червено — вашите поддръжници. Двайсет и осем процента. Останалите не са решили.

— Но и те са в два цвята. Защо?

— В жълто е групата, която се колебае, но клони във ваша полза. Дванайсет процента и половина. Сините се колебаят, но са срещу вас. Деветнайсет и половина процента.

— Ясно.

— За да съберем мнозинство, трябва да запазим всички от жълтата част и да спечелим поне половината с неясно мнение, но с тенденция да гласуват против. Разбира се, и да запазим твърдата подкрепа от вашата основна група — дваайсет и осемте процента. Даже ако успеем да привлечем неколцина от упоритите ви противници, не ми се вярва да съберем нужните гласове.

— Тогава защо въобще си правите труда да внасяте законопроекта за обсъждане?

— Защото ви го дължа. Сам виждате, че няма да стане, а се боя, че това ще бъде моят последен опит. Не защото се отдръпвам от борбата, нямам намерение, а защото няма да имам възможността да го правя и по-нататък. На следващите избори всичко, което правя за вас, ще ми бъде стегнато като въже около врата и загубата ми е сигурна. Не се съмнявам. Ще загубя мястото си.

— Знам — каза Ендрю, — и се притеснявам. За вас, не за себе си. Отдавна виждахте как това приближава, вярно ли е, Чи? И въпреки всичко останахте с мен. Защо? Защо, след като в началото ми казахте, че ще се махнете, ако моят случай застраши кариерата ви? Защо не постъпихте така?

— Нали знаете, всеки може да промени мнението си. Ендрю, така се получи, че ако ви изоставя, ще платя по-висока цена, отколкото съм склонна — за някакъв си още един мандат. В Законодателното събрание съм повече от четвърт век. Като си помисля, предостатъчно ми е.

— Но щом вашето мнение се промени, защо не се променя и у останалите?

— Склонихме всички, които се вслушват в гласа на разума. Другите, и за съжаление те са мнозинство, просто не могат да се променят. Говорим за дълбоко насадена емоционална антипатия.

— Тяхната или на техните гласоподаватели?

— По малко и от двете. Дори повече или по-малко рационалните членове на Събранието понякога са склонни да приемат, че техните избиратели не са настроени негативно. Но се страхувам, че мнозина сред тях изпитват и своя силна неприязън към всичко, свързано с роботите.

— Нима да се осланя на неприязънта си е достоен начин за един законодател да реши как трябва да гласува?

— О, Ендрю...

— Да. Каква ужасна наивност проявих, като казах това.

— Наивност не е точната дума. Но вие знаете — никога няма да признаят, че са гласували, тласкани от емоциите си. Ще предложат едно или друго внимателно обмислено основание за решението си — нещо за икономиката или аналогия с римската история, или някой

овехтял религиозен аргумент — каквото и да е, но не и истината. Какво ли значение има? Важното е как ще гласуват, а не защо го правят.

— Всичко се свежда до въпроса за структурата на мозъка, така ли?

— Да, това ни е проблемът.

Ендрю изрече предпазливо:

— Не разбирам защо е нужно толкова упорито да се държат за този аргумент. Най-същественото не е от какво е направен мозъкът — важно е как функционира. Схемите на мислене, времето за реакция, способността да разсъждава и да обобщава опита си. Защо цялото обсъждане трябва да се принизява до равнище „органични клетки срещу позитрони“? Няма ли начин да се прокара *функционално* определение?

— Функционално?

— Моят мозък прави всичко, което и официално признатият човешки мозък може да прави — в много отношения го прави по-добре, по-бързо, по-точно, по-логично. Вероятно именно това ги смущава. Е да, но вече е твърде късно да крия интелекта си, щом от него идват трудностите. Но нима още ще твърдим, че човешкият мозък трябва да бъде направен от някаква официално призната клетъчна субстанция, за да бъде и *по* закон човешки? Не може ли просто да приемем, че човешкият мозък е нещо — каквото и да е, органично или не — способно да достигне равнище на достатъчно сложно мислене?

— Няма да мине — въздъхна Ли-Синг.

— Защото, ако определяме човечеството само според мозъчните функции, твърде много човеци ще се окажат под установеното равнище на интелектуални способности? — горчиво попита Ендрю. — Това ли е причината?

— Ендрю, Ендрю! Изслушайте ме — има хора, решени на всяка цена да запазят преградата между себе си и роботите. В името на собственото си самочувствие, ако не друго, те искат да вярват, че принадлежат към единствената законна човешка раса и че роботите са низши същества. През последните стотина години наложихте своите искания, извоювахте си положение, немислимо в началните години на роботиката. Но сега те ви притискат в ъгъла, откъдето не можете да се измъкнете. Вие се преместихте в тяло, по всички показатели толкова

близо до човешкото, че разликите вече не са съществени. Вие ядете, дишате, потите се. Посещавате изискани ресторанти и си поръчвате великолепни ястия, пиете от най-добрите вина, доколкото съм забелязала, макар и да не разбирам какво значение има за вас, освен да се покажете.

— Това ми стига.

— Така да бъде. Вероятно и мнозина човеци не могат да оценят скъпите вина, но ги пият. Сигурно го правят по същата причина, която тласка и вас. Органите ви са изкуствени, но такива са вече и доста от техните. Не е невъзможно да има хора, чиито тела на практика са не по-различни от вашето — с голям брой изкуствени заместители в телата, с които са били родени. Но те не са *пълни* заместители, Ендрю. Никой няма протезиран мозък. И не може да има. Значи се различавате по нещо основно. Вашият мозък е създаден от хора, а човешкият — не. Те са родени, а вие — сглобен. За всяко човешко същество, решено да запази преградата между себе си и роботите, тези разлики са като стоманена стена, дебела пет километра и висока също пет километра.

— Не ми казвате нищо ново. Несъмнено мозъкът ми е различен по състав от техния. Но не и по функциите си. Количествено може да се различава, но не и качествено. Това е мозък — един много добър мозък. А те просто използват „позитроните срещу клетките“ като претекст да не признаят, че съм човешко същество от малко по-друг вид... Чи, ако можем някак да премахнем тяхната неприязън заради произхода ми на робот — източник на тяхната враждебност... Да надделеем тази загадъчна нужда да се провъзгласяват за по-висши от някой, който според всеки разумен критерий е по-висш от *тях*...

— След толкова години — тъжно пророни Ли-Синг, — вие още се опитвате да убеждавате хората с разсъждения. Клетият Ендрю! Не ми се сърдете, че ви го казвам, но точно роботът във вас ви тласка в тази посока.

— Знаете, че в момента у мен е останало твърде малко от работа.

— Но има нещо.

— Да, нещо. И ако се отърва от това...

Чи Ли-Синг се взря тревожно в него:

— Какво казахте, Ендрю?

— Не знам. Но имам идея. Чи, моят проблем е, че имам човешки чувства, уловени в капана на позитронен мозък. Но това не ме прави

човек, а само един нещастен робот. След всичко направено за промяна на тялото ми, аз още не съм човек. Но остава още една крачка, която мога да направя. Ако можех да се реша, само ако можех да се реша...

Само ако можеше да се реши... И накрая се реши.

Ендрю помоли Ли-Синг да забави колкото е възможно внасянето на променения законопроект в Събранието за обсъждане и гласуване. Обмислял в най-близко бъдеще да предприеме нещо, което би могло да окаже силно влияние. Ендрю добави, че не би желал да обсъжда подробностите на проекта с нея. Било нещо от съвсем техническо естество. Тя едва ли би разбрала, а в момента той не искал да ѝ губи времето с обяснения. Но твърдеше, че щяло да го направи човек в по-голяма степен. Това било единствено важното, което тя трябвало да знае. Щял да се доближи повече до хората.

Тя обеща да направи всичко по силите си, за да му даде достатъчно време за загадъчния проект, но гласът ѝ показваше колко озадачена и угрижена беше.

Ендрю ѝ благодари и веднага си уреди срещата с всеизвестния хирург-робот. Разговорът се оказа труден. Ендрю се улови, че дълго отлага момента на решението с тъжните си въпроси, отразяващи вътрешната му буря, а хирургът все повече се объркваше от странното и вероятно невъзможно искане на Ендрю.

Пречеше му Първият закон на роботиката — непоклатимият закон, който възпираше роботите да причиняват вреда на човешко същество по какъвто и да е начин. Накрая Ендрю вече не можеше да отлага и се принуди да признае необходимия факт, за да позволи на хирурга-робот да извърши операцията, факт, за който роботът дори не подозираше — положението на самия Ендрю като същество, различно от човек.

Хирургът каза:

— Не ми се струва, че съм ви разбрал правилно, сър. Твърдите, че вие самият сте робот?

— Точно това представлявам.

Лицето на хирурга, спокойно и безизразно както винаги, не се промени, а и не можеше. Но втрещеният поглед на светещите фото

очи някак успя да предаде силното му стъписване и Ендрю позна, че в позитронния мозък на хирурга се надигат тревожно противоречиви потенциали.

— Не бих си позволил да ви възразявам, сър. Но съм длъжен да ви уведомя, че не виждам никакви присъщи на робот свойства във външността ви.

— Прав сте. Моята външност бе подложена на големи изменения, за да наподобя човешката. Но това не означава, че съм човек. Наистина, през последните години понесох немалки съдебни разноски, с цел да бъде изяснено положението ми, но както изглежда, въпреки всичко си оставам робот.

— Никога не бих го помислил, сър.

— Да. Не бихте.

Ендрю не избра този хирург заради впечатляващата му личност, заради бързия му ум или уменията да се справя с трудни проблеми в общуването. Това не беше важно. Имаха значение само способностите му на хирург и според мълвата те бяха предостатъчни. А и той беше робот. Робот-хирург беше единствената възможност за Ендрю, защото на човек не можеше да се довери — нито в уменията, нито в доброто желание. Но роботът разполагаше с възможностите да направи каквото трябваше.

Освен това роботът щеше да свърши работата. Ендрю имаше намерение да го накара.

— Както вече отбелязах, сър...

— Престанете да ме наричате „сър“!

Роботът млъкна, явно смутен. Започна отначало.

— Както вече отбелязах, мистър Мартин, извършването на операция от подобен вид върху човешко същество би означавало грубо нарушение на Първия закон и аз не бих могъл да го направя. Но дори да сте робот, както твърдите, остава още един проблем. Така бих увредил нечия собственост, както и вие разбирате, а това е невъзможно, освен при пряка заповед на вашия собственик.

— Аз съм си собственикът — натърти Ендрю. — Аз съм свободен робот и разполагам с необходимите документи, за да го докажа.

— Свободен... робот?

— Чуйте ме — настоя Ендрю. Страданието му достигаше нетърпимо равнище, в собствения му позитронен мозък се усилваха дразнещи потенциали. — Стига сме бърбили. Не се преструвам на човек, а и вие още в началото на операцията ще откриете, че не съм, така че да оставим разсъжденията за Първия закон. Но Втория закон важи. Аз съм свободен робот и вие ще направите каквото ви кажа. Няма да се противопоставяте на желанията ми. Ясно ли ви е? — И той изрече с цялата твърдост, която свикна да използва дори в разговор с хора през последните десетилетия: — *Заповядвам* ви да извършите тази операция върху мен.

От вътрешния конфликт очите на хирурга-робот светнаха по-ярко от всякога и той дълго не можа да каже нищо.

Ендрю знаеше на какво подложи хирурга. Пред него седеше човек, който настояваше, че не е човек, или пък робот, който заявяваше, че има власт като на човек — и в двата случая схемите на робота сигурно се задръстваха от неясни и неразбираеми сигнали.

Ако това в действителност беше човек, Първият закон се налагаше над Втория и хирургът не биваше да приеме поръчката за операцията. Но ако това беше робот, с Втория закон ли трябваше да се съобразява? Какво във Втория закон даваше на един робот правото да заповядва на друг робот, дори и да беше свободен? Обаче този робот отричаше да е човек, макар и напълно да приличаше на такъв. Положението ставаше почти необяснимо. Парадоксът може би вече взимаше надмощие над позитронните схеми на хирурга. Всички данни от зрителните му възприятия настояваха, че посетителят му е човек. Интелектът му правеше опити да се справи с информацията, че посетителят не е човек. Зрителните възприятия включваха Първия и Втория закони, но другите — не.

Изправен пред толкова хаотични противоречия, можеше да се очаква, че мозъкът на хирурга ще изключи напълно. Или както се надяваше Ендрю, най-сигурният начин да излезе от кризата беше да застане на позицията на Втория закон — според собственото признание на посетителя, той нямаше достатъчно човешки качества, за да преобладава Първият закон, но имаше колкото да иска подчинение съгласно Втория.

Хирургът все пак избра точно това решение, макар и след доста колебания.

— Много добре — каза той и в гласа му несъмнено се долавяше оттенък на облекчение. — Ще направя каквото искате.

— Чудесно.

— Цената няма да бъде никак малка.

— Щях да се разтревожа, ако ми кажете обратното — промълви Ендрю.

Операционната съвсем не приличаше на величествената зала, където „Ю Ес Роботс енд Мекеникъл Мен“ осъществяваше различните промени в Ендрю през последните години, но той забеляза, че е прекрасно оборудвана и напълно подходяща за целта му. Огледа с възторг и одобрение лазерите, контролно-измервателния пулт, лабиринта от помощни игли, проводниците и тръбичките около основната платформа, светлините и инструментите над нея, белите покривала и ослепителните хромирани рамки — всичко готово в очакване на необикновения пациент.

Спокойствието на хирурга беше великолепно. Очевидно в промеждутъка от време успя да реши вътрешните си конфликти, породени от несъответствието между исканията на Ендрю и двусмисленото въздействие на неговата външност, и сега се съсредоточи изцяло върху непосредствените си професионални задължения. Ендрю отново се убеди, че е направил единствено възможния избор, като се спря на хирург-робот.

Все пак с приближаването на операцията усети искрица несигурност. Ами ако нещо се обърка? Ако след операцията остане осакатен в някаква способност? Ако операцията се провали напълно и той завърши съществуването си на масата?

Не. Няма никакво значение. Тази операция няма как да се провали. Даже и да греши... не. Просто няма значение.

Хирургът го наблюдаваше внимателно.

— Готов ли сте?

— Абсолютно отговори Ендрю. — Да започваме.

— Много добре — флегматично отвърна хирургът и с бързо, почти незабележимо движение пое лазерния скалпел в чудесно проектираната дясна ръка.

Ендрю реши да остане в пълно съзнание по време на целия процес. Не искаше да се изключва дори за миг. Не го заплашваше болка, а искаше да се увери, че указанията му се спазват точно.

Разбира се, така и стана. Хирургът беше робот и не можеше да се отклонява поради каприз от уговорения начин на действие.

Но Ендрю не беше подготвен за неочаквано налегналите го слабост и умора след операцията.

Досега не познаваше такива усещания, а те преобладаваха в първите часове от възстановяването му. Даже при прехвърлянето на неговия мозък от металното в андроидното тяло, Ендрю не бе преживял подобно нещо.

Вместо да ходи нормално, той се препъваше и се тътреше. Често му се струваше, че подът се надига да го удари по лицето. Случваше се пръстите му да треперят толкова силно, че с мъка удържаше взетите предмети. Неизменно безупречното зрение внезапно се замъгляваше за по няколко минути. Или се опитваше да си припомни нечие име, но нищо не изплуваше в паметта му, освен дразнеща празнота, мъждукаща по тъмните ъгълчета на съзнанието му.

В първата седмица след операцията прекара цял следобед да търси в паметта си пълното име на мъжа, когото познаваше като Сър. И името изскочи изведнъж — Джералд Мартин. Но сега пък Ендрю забрави името на тъмнокосата сестра на Малката Мис и му бяха нужни часове упорити усилия, за да се появи внезапно в ума му „Мелиса Мартин“. Два часа! А би трябвало да му отнеме само две милисекунди!

Ендрю трябваше да очаква нещо повече или по-малко подобно и по някакъв абстрактен начин той наистина го *очакваше*. Но реалността на преживяванията му далеч надхвърли всякакви предположения. Физическата слабост беше новост за него. Както и лошата координация на движенията, несигурните реакции, разстроеното зрение и периодите на разстроена памет.

Унизително беше да се чувства толкова несъвършен... толкова човек... Не, каза си той.

Няма нищо унизително. Всичко обръщаш наопаки. Човешко е да си несъвършен. Това искаше повече от всичко друго — да бъдеш човек. Сега си точно това. Несъвършенствата... слабостите... ограничените възможности — те определят хората като човешки същества. И те ги подтикват да превъзможват собствените си недостатъци.

Преди никога не си имал недостатъци, помисли Ендрю. Сега ги имаш и нека е така. Така да бъде. Постигна желаното и не е нужно да съжбяваш.

Постепенно, докато един ден преминаваше в друг, състоянието му се подобряваше.

Постепенно. Едва-едва.

Първо се възстановиха функциите на паметта. Ендрю с удоволствие установи, че вече има пълен и незабавен достъп до цялото си минало.

Седеше в голямото високо кресло до камината в обширния хол на къщата, някога собственост на Джералд Мартин и прекарваше през ума си видения на отминали години. Заводът, където го произведоха и пристигането му в къщата на Мартинови. Малката Мис и Мис като деца, разходките с него по плажа. Сър и Мадам, седнали на масата за вечеря. Неговите дървени скулптури и мебели. Шефовете на „Ю Ес Роботс“, дошли на Западния бряг да го проверят. Първата му среща с Малкия Сър. Времето, когато за първи път реши да носи дрехи. Женитбата на Малкия Сър и раждането на Пол Чарни. Дори и неприятните случки, като сблъсъка с двамата безделници, опитали се да го разглобят, когато тръгна към обществената библиотека. Й още много, много неща, памет натрупвана почти двеста години.

Всичко си беше на мястото. Умът му не беше необратимо повреден и той почувства огромно облекчение.

Подът прекрати опитите си да скочи и да го блъсне. Зрението вече не му правеше номера. Спря вбесяващото треперене на ръцете. Когато ходеше, вече не се излагаше на опасността да се препъне и да се плъосне. В най-важното отново стана какъвто си беше.

Но в него остана смътното усещане за слабост, поне той така си мислеше — проникваща навсякъде, непрестанна умора, желанието да поседне и да си почине малко, преди да се заеме със следващата си работа.

Може би само си въобразяваше. Хирургът каза, че възстановяването протича доста добре.

Ендрю знаеше, че съществува състояние, наречено *ипохондрия*: човек си мисли, че има страдания, които всъщност липсват. Бе чул, че това състояние е разпространено сред човешките същества. Ипохондриците откривали в себе си всевъзможни болестни признаци,

които не се потвърждавали при никакви медицински прегледи и проби. Колкото повече се съсредоточавали върху възможността да се разболеят, толкова повече симптоми намирали.

Ендрю се замисли дали в своя дълъг несекващ стремеж да се превърне в пълноценен човек не е успял някак да си навлече и ипохондрия, и се усмихна на хрумването си. Нищо чудно, реши той. Собствените му тестови устройства не показваха забележимо снижаване на способностите му. Всички параметри се движеха в рамките на допустимите отклонения. Но... усещаше се толкова уморен...

Сигурно беше от въображението. Ендрю си заповяда да не обръща повече внимание на умората. Все едно, налагаше се да прекоси континента още веднъж, за да се срещне с Чи Ли-Синг в грамадната кула със стени от зелено стъкло — Световното законодателно събрание в Ню Йорк.

Влезе във вдъхващия страхопочитание кабинет и тя по навик му кимна да седне пред бюрото ѝ, както би постъпила с всеки посетител. Но Ендрю винаги предпочиташе да остане прав в нейно присъствие, от някакъв неясен подтик на любезност, който не се постара да разбере. Не искаше да сяда и сега — особено сега. Веднага би се издал. Въпреки желанието си, след миг-два откри, че стоенето малко го затруднява и се облегна на стената колкото може по-незабелязано.

Ли-Синг започна:

— Окончателното гласуване е тази седмица, Ендрю. Опитах се да го отложам, но изчерпах всякакви парламентарни увъртания и нищо повече не ми остана. Ще гласуват и ние ще загубим... И с това ще свърши, Ендрю.

— Благодаря ви за умелото отлагане. Дадохте ми необходимото време и аз поех риска, който бях длъжен да поема.

Ли-Синг го погледна неспокойно.

— За какъв риск говорите, Ендрю? — В гласа ѝ се появи раздразнителност: — Толкова сте загадъчен през последните няколко месеца! Само откъслечни намеци за някакъв голям проект, но отказвате да съобщите на когото и да било с какво се занимавате.

— Не можех, Чи. Ако бях казал нещо — на вас или на хората от „Файнголд и Чарни“ — щяхте да ме спрете. Сигурен съм. *Бихте могли да ме възпрете, нали знаете* — просто щяхте да ми заповядате да не

продължавам. Вторият закон — няма как да му се съпротивлявам. И Саймън Де Лонг би постъпил по същия начин. Така че по принуда мълчах за своите планове, докато ги осъществих.

— И какво направихте, Ендрю? — съвсем тихо, почти зловещо изрече Чи Ли-Синг.

— Нали стигнахме до съгласие, че проблемът е в мозъка — позитронният мозък срещу органичния. Но какъв беше *истинският* проблем зад това противопоставяне? Моят интелект ли? Не. Вярно, имам необичаен ум, но само защото съм проектиран така, а след мен те просто счупиха калъпа. И други работи имат изключителни умствени способности в една или друга област, според специалността, за която са създадени да упражняват, но в общи линии са доста тъпи същества. В смисъла, в който един компютър е тъп, независимо дали може да събере няколко числа трилион пъти по-бързо от човека. Значи хората ми завиждат не за интелекта или поне не това е особено важното. В мисленето мнозина човечеци могат да ме натикат в миша дупка.

— Ендрю...

— Чи, нека обясня какво подготвих. Обещавам ви, ей сега ще стигнем до същината.

Той промени положението си спрямо стената, надяваше се Ли-Синг да не забележи как не може да издържа повече от няколко минути без опора.

— Коя е най-значимата разлика между моя позитронен мозък и човешкия? Моят мозък е *безсмъртен*. Всички наши трудности се коренят в този факт, не разбрахте ли? Защо някой би се интересувал как изглежда един мозък или от какво е направен, или как се е появил? Има значение само, че клетките на органичния мозък умират. *Трябва* да умрат. Няма как да се избегне. Всеки друг орган в тялото може да бъде поддържан или заменен с изкуствен, но мозъкът не се заменя без да променим и следователно — да убием личността. Значи накрая органичният мозък ще умре. Докато моите позитронни схеми...

Той говореше, а лицето на Ли-Синг бавно променяше изражението си. Сега се изкриви от ужас.

Ендрю се досещаше, че тя вече разбира какво е станало. Но имаше нужда да го изслушат. И неотклонно продължаваше:

— Моите позитронни схеми издържаха почти двеста години без забележимо влошаване на състоянието си, без никаква нежелана

промяна и несъмнено ще изкарат още стотици години. Може би безкрайно дълго — кой би могъл да предвиди? Самата наука роботика е само на триста години — твърде кратък период, за да определи някой какъв може да бъде животът на позитронния мозък. На практика моят мозък, е безсмъртен. Не е ли *това* главната преграда между мен и човешкия род? Хората могат да се примирят с безсмъртието на роботите, защото за една машина е достойнство да издържи дълго и никой не се чувства заплашен в душата си от това. Но те никога не биха понесли мисълта за безсмъртно човешко същество, защото приемат, че са смъртни, само доколкото това важи за всички без изключение. Достатъчно е един да се измъкне от смъртта и всички останали ще се почувстват най-онеправдани жертви. И заради това, Чи, те отказаха да ме признаят за човек.

Ли-Синг се обади остро:

— Казахте, че стигате вече до същината. Е, хайде. Какво сте направил със себе си, Ендрю? Искам да знам!

— Отстраних проблема.

— Отстранихте го? Но как?

— Когато преди десетилетия моят позитронен мозък бе преместен в андроидното тяло, свързаха го с органични нерви, но си остана грижливо изолиран от влиянието на обмяната, защото иначе тя щеше да го увреди. Сега минах през още една последна операция за преустройство на връзката между мозъка и тялото. Изоляцията е премахната. Сега моят мозък е подложен на същите процеси на разлагане, на които и всяка органична тъкан. Нещата са нагласени така, че потенциалите в моите схеми отслабват — бавно, съвсем бавно.

Фините бръчки по лицето на Ли-Синг не помръднаха в първия миг. Но тя стисна устни, ръцете ѝ се свиха в юмруци.

— Ендрю, нима направихте така, че да *умрете*! Не. Не е възможно да сте извършил такова нещо! Това е нарушение на Третия закон.

— Не сте права — отвърна Ендрю. — Смъртта има много разновидности, Третият закон не прави разлика. Но аз ги различавам. Трябваше да избира между смъртта на тялото си и гибелта на своите стремежи и желания. Да оставя тялото си да живее с цената на положата смърт — ето това е нарушение на Третия закон. Да, като робот

бих могъл да живея вечно. Но ви казвам — предпочитам да умра като човек, отколкото да живея безкрайно дълго като робот.

— Ендрю! Не! — извика Ли-Синг.

Стана иззад бюрото и тръгна към него с учудваща бързина, хвана ръката му, сякаш се канеше да го разтърси. Но само здраво я стисна, пръстите ѝ потънаха дълбоко в податливата изкуствена плът.

— Ендрю, това няма да ти донесе каквото искаш. Не си направил нищо повече от една грамадна глупост. Върни се в предишното състояние.

— Не мога. Вече са причинени прекалено много повреди. Операцията е необратима.

— Ами сега?...

— Остава ми да живея около година, Чи. Ще дочакам двестагодишнината от създаването си. Признавам тази своя слабост — исках да ме има дотогава. После... естествена смърт, Чи. Другите работи ги изключват и разглобяват, те спират да съществуват завинаги, прекратяват работното им състояние. Аз просто ще умра. Първият робот, който ще умре — ако и тогава още ме смятат за робот.

— Ендрю, не мога да повярвам на приказките ви. Каква полза ще има? Вие се унищожихте за нищо — за нищо! Не си струваше!

— Според мен имаше защо да го направя.

— Значи сте глупак, Ендрю!

— Не — меко възрази той. — Ако накрая получа признание, че съм човек, значи си е струвало. А ако се проваля, е, значи най-последва скорошният край на безплодните ми усилия и страдания, а и това си струваше да постигна.

— Страдания?

— Да, страдания. Чи, нима мислите, че никога не съм страдал?

Ли-Синг направи нещо, от което Ендрю онемя. Тя тихо заплака.

Странно, но драматичната постъпка — последна в дългия живот на Ендрю заплени въображението на света. Нищо в направеното преди не помръдна хората и на косъм в упорството им да отричат, че е човек. Но Ендрю прие накрая дори смъртта, само и само да стане пълноценно човешко същество. Жертвата се оказа твърде голяма, за да я отхвърлят.

Вестта се разлетя навсякъде като ураган. Никой не говореше за нищо друго. Законопроектът, удовлетворил отдавнашното желание на Ендрю, мина през Световното законодателно събрание без никакво разногласие. Никой не би се осмелил да гласува против. Дори нямаше дебати. Не беше нужно. Да, приемаха нещо безпрецедентно, естествено, но поне веднъж всеки искаше да остави настрана споровете за прецеденти.

Съвсем съзнателно определиха последната церемония за деня, в който се навършваха двеста години от създаването на Ендрю. Световният координатор трябваше публично да сложи подписа си под документа и да го превърне в закон, церемонията щеше да се предава по планетарната мрежа и да се препредава в лунните градове и другите по-далечни колонии в космоса.

Ендрю седеше в инвалидна количка. Още можеше да ходи, но твърде колебливо и би се притеснил да изглежда толкова слаб пред погледите на милиарди хора.

А милиардите гледаха — гледаха навсякъде.

Церемонията беше скромна и съвсем кратка. Световният координатор — по-точно, електронното му изображение, защото Ендрю си беше у дома в Калифорния, а Световният координатор в Ню Йорк — започна с думите:

— Ендрю Мартин, това е един особен ден, не само за вас, но и за целия човешки род. Никога преди не е имало такъв ден. Но и никога преди не е имало такъв като вас.

— Ендрю, преди петдесет години в „Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекеникъл Мен“ се е състояло тържество по случай сто и петдесетата

годишнина от вашата поява на бял свят. Както чух, на това тържество един от ораторите ви е провъзгласил за Сто и петдесет годишния робот. Бил е прав, доколкото е могъл. Но сега съзнаваме, че не е стигнал достатъчно далеч. Затова светът направи крачката към установяване на справедливостта, която ще възтържествува днес.

Световният координатор погледна Ендрю и се усмихна. На малката маса пред него лежеше документ. Световният координатор се наведе над него и със замах написа името си.

След миг вдигна поглед и заговори с най-тържествен, сериозен глас:

— Това е. Указът е официално издаден и неотменим. Оставихте вашата сто и петдесета годишнина зад себе си преди петдесет години. Заедно с положението на робот, с което сте дошъл на този свят, и с което ви определяха до днес. Сега отменяме това положение. Вие вече не сте робот. Току-що подписаният от мен документ променя всичко. Днес, мистър Мартин, ние ви обявяваме... за Двестагодишния човек.

И усмихнатият Ендрю протегна ръка, сякаш да се здрависа със Световния координатор, въпреки че ги делеше цял континент. Репетираха многократно този жест, всичко бе премерено до милиметри. И за милиардите зрители изглеждаше, че двете ръце наистина се срещнаха — топъл човешки жест, който за миг свързва един човек с друг.

Състоялата се само преди броени месеци церемония остана като неясен спомен, краят приближаваше. Мислите на Ендрю бавно избледняваха. Намираще се в леглото си, в голямата къща над Тихия океан.

Той отчаяно се опитваше да ги задържи.

Човек! Беше човек, най-после беше човешко същество! Десетилетие след десетилетие той се бореше да изкачи стълбата нагоре, над произхода му на робот. Отначало не разбираше накъде го тласкат стремежите му, но постепенно те се избистряха в ума му. Накрая постигна желаната цел, станала толкова важна за него. Направи нещо почти невъобразимо — нещо уникално в историята на човешкия род.

Искаше това да бъде последната му мисъл. Искаше да се разтвори в нищото — да умре с нея.

Ендрю отвори още веднъж очи и за последен път позна Ли-Синг, застанала в тъжно очакване до леглото му. Имаше и други, дошли да присъстват на последните му мигове, както той преди много години стоеше край Сър и Малката Мис. Но тези хора бяха сенки, само смътни сенки. Вече забравяше лица и имена, всичко. Изплъзваха му се натрупаните спомени от двеста години.

Нека си отиват, каза си той. Нека всичко си отиде.

Само стройната фигура на Ли-Синг оставаше безпогрешно различима на фона на сгъстяващата се сивота. Последната от неговите приятели. Бе имал мнозина през тези два века, но те си отидоха, тя остана единствена. Бавно, несигурно, Ендрю протегна ръка към нея и съвсем слабо усети как тя я пое. Каза му нещо, но той не успя да чуе думите.

Тя се стапяше в погледа му, последните мисли изтичаха като струйка в мрака.

Усещаше студ, страшен студ и Ли-Синг изчезваше, потъваше в тъмната мъгла, която го обгръщаше.

После една последна мисъл се върна при него и остана за миг, преди всичко да спре. За секунда се мярна проблясващият лик на първия човек, който разбра истинската му същност преди почти двеста години. Обкръжаваше я ореол от топлина и светлина. Златната коса грееше като ослепителен изгрев. Тя му се усмихваше... викаше го...

— Ендрю... — меко каза тя. — Ела, Ендрю. Хайде. Ела. Знаеш коя съм.

— Малка Мис — прошепна той, твърде слабо, за да го чуе някой. Затвори очи, мракът го погълна и — най-после истински човек — той му се остави без никакво съжаление.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.